

Д-р МИЛИСАВ В. ЛУТОВАЦ

НЕГОТИНСКА КРАЈИНА И КЉУЧ

Привредно-географска проучавања

ПРИРОДНИ УСЛОВИ

Границе, њросиџрансиџво и џоложај. — Крајина и Кључ, област у крајњем североисточном делу Србије, чини изразиту географску целину у оквиру наше земље. Према Румунији њена је граница Дунав, а према Бугарској корито Тимока до испод Брегова. Од ове тачке граница прелази на десну страну ове реке пењући се из равнице на брежуљке и брда који чине развође између Тимока на нашој и Тополовице на бугарској страни. Према томе ова граница, која је уједно и државна, доста је одређена, јер је чине велике реке и развођа. Исто је тако она изразита према суседним областима наше земље: пење се из корита Дунава на Мироч (Велики Штрбац 800 м) и иде даље по најистакнутијим врховима Великог Гребена, Дели - Јована и Стола. Према Црно-речкој области граница води гребеном Стола и косама које се спуштају од Дели - Јована развођем Беле и Јошаничке Реке до Тимока.

У овим границама област је пространа око 1812 км². Она се дели по народном схватању на Крајину и Кључ чија граница пролази између Брзе Паланке и Грабовице. У оба дела области има данас 79 насеља: 71 село, два града (Неготин и Кладово) и шест села-варошица (Брза Паланка, Текија, Салаш, Брусник, Јабуковац и Штубик).

Изгледа на први поглед да је ова област веома изолована. Међутим, то није сасвим тачно, јер је она долинама Дунава и Тимока везана посредно или непосредно за Поморавље и Подунавље. Поред тога, она одржава везе преко ниског превоја на Попадији са Поречом и преко овога са долином Пека. Разуме се овај најкраћи и најприроднији правац доћи ће до свога изражаја тек када се туда буду спровели савременији путеви.

Геолошки састав и облици рељефа. — Ова област, као део Влашко-понтиског басена, одликује се скоро истим геолошким саставом и облицима рељефа. У њој су распрострањене стене створене у разним геолошким фазама: кристаласти шкриљци архајске старости, јурски кречњаци, тријаске творевине и квартарне наслагае. Сем тога, избијају овде-онде габро и друге еруптивне стене.

Кристаласти шкриљци архајске старости јављају се у испрекиданом низу од Текије преко Брзе Паланке, Штубика и Шаркамена све до Метриша. Дели-Јован је састављен од вулканске масе, док грађу Великог Гребена и његове подгорине све до Вратне, Штубика и Плеша

чине углавном јурски кречњаџи. Терцијерни, поглавито сарматски слојеви, распростраиу се источно од ове линије све до Дунава и Тимока. На том простору се појављују местимично и еруптивне стене и кристаласти шкриљци. Најзад, у Доњем Кључу и Неготинској равни заступљене су наслагае из квартарне периоде: шљунак, песак и лес (1, с. 23-40).

У овим стенама је изграђен данашњи рељеф под утицајем тектонских сила, језерске абразије, речне, крашке и еолске ерозије. Главне црте рељефа добила је ова област после тектонских покрета у терцијеру. Доцније, после повлачења језерске воде која је испуњавала цео Тимочки басен, усечен је низ тераса и површи абразионог и речног порекла. Прве прате токове Дунава и Тимока, а друге се ступњевито спуштају са Мироча, Великог Гребена и Дели - Јована према низији. Упоредо са повлачењем језера реке су се усецале по дну у неогене седименте и рашчланиле их. Као последица горе поменутих утицаја, у оквиру ове области изграђено је неколико мањих географских целина: Неготинска раван, долина Тимока и серија површи које ступњевито падају у низију поред Дунава.

Неготинска раван, проширење кружног облика, простире се између Дунава, доњег тока Тимока и најниже површи коа где отсеком а где благим странама пада у раван. Она претставља напуштени меандар Дунава који је некада текао поред Неготина. Ако се посматра са гледишта микро - рељефа, ни Неготинска раван није једноставна. У њој се једва приметно уочавају простране долине којима теку Јасеничка и Дупљанска Река, које се и сада повремено изливају и праве пространа барја а пре 25 година постајало је и стално блато (Неготинско Блато). Идући према североистоку терен се благо уздиже прелазећи у дине од живог песка који је у нолије време везан багретом и другом вегетацијом. Сем тога, по дну равни се истиче неколико малих узвишења — остатака дунавских спрудова. Од њих су најпространија Кобишничка зараван и Беврин.

Долину Тимока од неговог излаза из клисуре Стражевице па до ушћа у Дунав карактеришу алувијална проширења величине 1—2 км и стране које где благо а где окомито падају у долинску раван. На десној страни Тимока су лепо изражене две - три терасе које прате ток реке.

Од Брзе Паланке до излаза Дунава из Бердапске Клисуре простире се низија Кључ. Уствари Кључ није јединствена раван. У његовом рељефу се истичу три речне терасе (висине 52, 65 и 105 м) и једна абразиона површ. Због њиховог пространства оне имају изглед једноставних равница. Такав утисак се добија гледајући простор између Брзе Паланке и Милутиновца, Вајуге, Рткова и Кладова. Исто тако и Кључка абразиона површ чини једну пространу зараван, која се постепено диже до села Подвршке на висину 160 м.

Најнижи делови ове низије изложени су поплавама у доба високога водостаја у Дунаву. На неким местима се вода и стално задржава као у Костолској и Вајужкој Бари, Грабовичком и Корбовском Блиту. Водом је стално испуњен и један део негдашњег дунавског рукавца близу Кладова (Кладовско Блато).

Изнад свих проширења и тераса врстају се површи. Цвијић је запазио у Кључу неколико таквих површи које је нашао по местима где су оне најизразитије: површ Куратура (200—210), Карпена (250), Манастирице (300), Проти (420) и Мироча (500—600 метара апсолутне висине) (2, с. 144-5 и 236-7). Сличне површи се јасно уочавају и у Неготинској Крајини. Са нижих површи, које секу сарматске слојеве, диже се мноштво мањих узвишења насталих због неједнаке отпорности стена. Међутим, највиша, Мирочка површ која сече кристаласте шкриљце и јурско-кретацејске кречњаке, наставља се испод Дели-Јована.

Упоредо са повлачењем језера речни токови су се усецали и од плиоцена до данас рашчланили површ у простране зарањни и долине разних облика. У вишим површима долине су по правилу плиће и пространије, а у нижим дубље и уже. Честе су сутеске тамо где су се реке усекле у подлогу од кречњачких и еруптивних стена. Нешто већа проширења јављају се око већих токова, особито при њиховом изласку из сутеске.

Клима. — За климу ове области имамо само петнаестогодишња проматрања у Букову код Неготина. То није довољно, али с обзиром да је ова станица готово у средишњој области, неки подаци могу ипак пружити приближну слику распореда температура и падавина у току године. Што је главно они се односе на највећи и најплоднији део области.

По подацима станице у Букову средње месечне температуре овако су распоређене по месецима (3, 152—219):

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.	Ампл.
—1,8	0,5	5,6	12,2	17,2	21,2	24,2	23,3	18,9	12,7	7,3	—0,1	11,8	26,0

Као што се види из ове таблице, максималне температуре јављају се у јулу, а минималне у јануару и децембру. Температурна колебања доста су знатна. Средња максимална температура у јулу износи 36,1° С, а средња минимална у јануару —14,8° С. Међутим, апсолутна максимална температура забележена је у септембру (40,5° С), а апсолутна минимална у јануару (—26,5° С). Према томе, разлика између најтоплијег и најхладнијег дана је 67° С. Све ово указује на континенталне особине климе ове области. Али ове температурне крајности у току најхладнијег и најтоплијег месеца у години нису толико важне за пољопривреду. Далеко већи значај имају висина и распоред температура у току летње половине године, од чега зависи дужина трајања вегетационе периоде, као и гајење ове или оне биљне културе.

Трајање, почетак и свршетак, периоде са температуром ваздуха од 5°, 10° и 20° С:

Изнад 5°	Изнад 10°	Изнад 20°
12. III - 25. XI	4. IV. - 30. X	5. VI. - 30. VIII

Из овога се види да период са температуром од 5° С, на којој почиње живот биљака, настаје 12 марта а завршава се 25 новембра.

То значи да вегетациона периода траје $8\frac{1}{2}$ месеци. Разуме се, овде нала узети у обзир да температура може пасти испод нуле и после и пре помнутаг датума, јер је последњи мраз забележен 25 априла. Али, што је особито важно, ова област је топлија у летњој периоди него ми који крај Србије. Станица у Букову показује да су овде температуре од јуна до септембра веће него у Банату и јужном Поморављу. Особито је лепа и топла јесен, што повољно утиче на дозревање грождја и распуцаван е памучних чаура.

За дужину трајана вегетационе периоде и гајење појединих културних биљака исто је толико важна количина падавина, а особито њихов распоред. Како су, по подацима климатске станице у Букову, распоређене падавине, види се из ове таблице:

Средња количина падавина по месецима

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год. мм
57,0	50,4	45,9	71,8	75,4	73,4	45,7	43,9	34,7	57,7	61,1	73,5	690,5

Средња количина атмосферских талогa је 690 мм. Међутим, доста су знатне разлике у падавинама између најсувље и највлажније године. Највећа годишња количина падавина износи 1057,6, а најмања 422,2 мм. Ово важи за станицу Буково чији се подаци могу односити на средњи висински, најпространији део области. Али, с обзиром на висину, нижи и виши крајеви ове области добијају мању, односно већу количину падавина. По *Ренијеру*, у низији око Негодина падне 500—600, на површи где је кишомерна станица 600—700, а у на вишим деловима 700—800 мм атмосферских талогa (4).

Распоред падавина је у овој области доста равномеран, али највише киша падне у мају, јуну и априлу, када је биљкама и најпотребнија влага. Кишних дана са падавинама од 5,0 до 9,9 мм, који су најповољнији за вегетацију, има највише у мају. Најсувљи су месеци септембар, август и јул, када је и испаравање највеће, а количине падавина најмање. Сем тога, кише тада падају у облику пљускова, те их биљке због брзог отицања воде не користе у већој мери. Какав је индекс суше по месецима види се из ове таблице:

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
83	57	35	39	33	28	16	16	14	30	42	89	32

Да ли ће ова количина падавина бити довољна, зависи од много услова, а на првом месту од педолошког састава, начина обраде земље и врсте биљне културе. На плодној флувијалној равни поред Тимока, као и на смоницама око Неготина, где је земљиште плодно а издан плитка, усеви добро искористе сваку кап кише. На нижим површима, покривеним танким слојем црнице, атмосферски талози су довољни пошто се тамо гаји винова лоза, која тражи високе температуре и мање падавина у позним летњим и јесењим месецима. Међутим, на вишим површима и планинским странама усеви више трпе од суше, иако овде пада већа количина атмосферских талогa. То долази отуда што су нагиби већи, а земљиште слабије те оно не упија довољно

воду и не задржава влагу. Сем тога, овде се најчешће гаји кукуруз, коме је потребнија влага у летњим месецима него виновој лози.

Хидрографија. — Цела област је премрежена изворима, потоцима и речицама, чија вода тече према Дунаву и Тимоку. Запажа се да на густину хидрографске мреже утичу рељеф, петрографски састав земљишта, падавине и температура. Према овим утицајима могу се издвојити углавном три изворишне, односно хидрографске зоне. Прву зону чине планинске стране и више површи, где вододржљиве стене и већа количина талога омогућавају појаву извора свуда. Од овога треба изузети само мале кречњачке оазе на којима нема изворске воде. Најдужи речни токови (Замна, Јасеничка, Сиколска и Јасиковачка Река) потичу испод планинских страна Дели - Јована. Слатинска Река са притокама Уровицом и Вратњанским Потоком долази испод Великог Гребена, док Велика, Подвршка и Косовица извиру на Мирочкој површи. У највишој површи ове реке примају многобројне притоке које носе разне називе.

Друга изворишна зона је на ниској површи са које потичу неколико кратких токова: Бљувановачки, Рогљевски, Рајачки, Тамнички, Бруснички, Чубарски и Каменички Поток, као и низ мањих водотока.

Трећа и најнижа хидрографска зона прати обод Неготинске равни и отсеке Кључке површи. Вода свуда избија на додиру шљунка и вододржљивих глина и то у облику врло јаких извора и врела. Међу овима су водом на богатија Врбничко, Церибашко и Гајушко Врело у Д. Кључу, и Видровачко и Бадњевско на ободу Неготинске равни. Врло јаки извори исто тако избијају у Србовцу испод кобишничког пешчаног платоа.

Водом су најбогатије Јасеничка и друге веће реке које долазе испод планина и имају пространу сабирну област. Али је водостај много сталнији у вреоцима најниже изворске зоне, чија вода може покретати воденице и лети. Опште речено, сви токови у Неготинској Крајини и Кључу имају, изузев врелаца, врло колебљив водостај. Воде нагло надођу у случају брзог отапања снега и плахих јесењих киша, када се излију изван корита, а често у налету однесу и читаве делове насеља. Тада вода нанесе преко најплоднијег земљишта у алувијалној равни стеновите наносе разних величина.¹ Међутим, пред крај лета многи краћи токови потпуно пресуше. Према испитивању у народу, оваквих појава раније није било, што се може утврдити и посматрањем на терену. Нагло уништавање шума, као и свуда, узрок је овој немилуј појави која угрожава не само земљиште по већим нагибима него и плодне површине у алувијалним равнинама. Сем тога, све чешће изливање Дунава, Тимока, Јасеничке и Дупљанске Реке, забарује плодну раван и смањује њену привредну вредност. Једина корист од неких токова је у томе што они служе за појила, покрећу воденице-поточаре у доба вишег водостаја и наводњавају мале повртарске баште. Али ваља нагласити да многи од токова могу имати и већи значај за привреду. У њиховим долинама се могу изградити акумулациони ба-

¹ У октобру 1955 године Уровица је порушила и однела око 50 кућа у Уровици; у лето 1957 године мали Црномаснички Поток однео је део гробља и засуо наносима раван под културама.

сени, помоћу којих ће се уједно отклонити штетне последице поплава и вршити наводњавање. У овом погледу најповољнија је Јасеничка Реса и њена долива где се могу лако изградити водојаке.

Педолошки састав. — Који су типови земљишта најраспрострањенији и какве су њихове физичко-хемијске особине о томе могу дати последњу реч само педолози. За Кључ већ постоји студија ове врсте, док се за Крајину може дати приближна слика.

У овој области је релативно мало непродуктивних површина, што значи да је она покривна слојем земље на којему се могу развијати шуме, траве и културне биљке. Али због јаке ерозије, која се брзо развија на обешумљеном земљишту састављеном од растреситог материјала, продуктивне површине се све више смањују.

Сл. 1. — Обешумљено земљиште на коме се развила ерозија (Цигански Поток код Поповице)

Превлађују три основне врсте земљишта: алувијални наноси, језерски седименти и тле које се развило на супстрату еруптивних стена, кристаличних шкриљаца и кречњака. Прва је врста знатно распрострањена у равнинама поред Дунава, Тимока и у Неготинској равни, друга на нижим површинама, а трећа га вишим површинама и планинским странама. Али оваква подела није довољна за тачно одређивање особина земљишта. На овим основама су се под утицајем рељефа, климе, хидрографије и вегетације, развили многобројни типови земљишта: ритска црница, чернозем, смоница, гајњача, подзол и разни њихови варијетети. Разуме се, ови типови земљишта нису свуда гомоидни и јединствени. У том погледу влада шаренило, али се углавном може пратити њихово географско распрострањање. Ритске црнице су неке за ритове у Кључу (Турски Рит и Мала Ербица — Гостол) и у Неготинској равни (Неготински Рит). Смонице, које су

се развиле на глиновитим једрским седиментима, захватају знатне површине на ниским површинама Неготинске Крајине. Плитка тераса се развила такође на ниској површи и то на сустрату сарматских кречњака и серпентина. Међутим гајпала се јавља готово свуда: једнако на терасама у Кључу и на ниским површинама у Неготинској Крајини. Велико пространство захватају подзони разних варијетета, који су се развили на шкриљцима и пешчарима. Зона њиховог простирања су више површи и планинске стране, али их местимично има и у нижим деловима ове области.

Из овога кратког прегледа види се велико шаренило типова земљишта. Али су они слични мање - више повољни за разне културе. Најнеплоднији су подзони на скелетној основи, на којима су по правилу шуме, пашњаци и ливаде. Местимично се виде и њиве на којима се смењују жита са угаром. Често се такве њиве после две - три године заливаде или преобрате у пашњак.

Биогеографске одлике. — Земљиште и клима омогућавају свуда у овој области развитак шума, трава и многих врста културног биља. Али каква је била примарна природна вегетација, може се сазнати само на основу остатака, јер је она под утицајем човека у плодним пределима потпуно измењена. На терасама у Доњем Кључу и у Неготинској равни, који су сада под биљним културама, сачувани су остаци цера и „границе“ као сведоци негдашњег шумског покривача. О томе је свеже предање у народу. Стари Димитрије Јовановић из Корбова памти крупну храстову шуму на терасама близу Корбова, где сада нема ни једног стабла. Једино дрво је овде багрем засађен на динама живог песка и по јаругама.

На површинама изнад Доњег Кључа и Неготинске равни негдашњи непрекидни шумски покривач је разбијен и ограничен на неплодно земљиште, а крупна гора деградирана на степен шикаре. У брдовитом и планинском делу Кључа те шикаре сачињавају углавном цер, ситна „граница“, црни јасен и руј.

Сличне су појаве на површинама Неготинске Крајине, са том разликом што се шума овде одржала у облику младих гајева које становници непрекидним обнављањем стално одржавају. Они су у већини случајева на неплоднијем земљишту и сачињавају их углавном цер и граница.

У највишој зони, коју чине планинске стране, сачуван је непрекидни шумски покривач у коме је главно дрво крупна буква. Она је сачувана у првобитном облику захваљујући утицају државне власти и удаљености од сталних насеља.

И травни покривач се смењује идући од Дунава и Тимока према планинским врховима. У ритовима и мочварним ливадама расту грубе и киселе траве незнатне хранљиве вредности. Међутим, на површинама су распрострањене ливаде и пашњаци друкчијег травног састава. Оне су на опозољеном сувом и неплодном земљишту; у њима превлађују травне заједнице *Andropogon Ischoetum* и *Chrysopogon* које се највише користе као пашњаци. Правих долињских ливадама и доста мало, и то око речица и потока.

У склопу ове вегетације има доста лековитог и другог биља знатне економске вредности. Бројем врста и њиховом количином се

одликују Дели-Јован и Мироч, особито они њихови делови на којима је доскора била шума па је пожаром или крчењем уништена. Сем пелена, који је распрострањен готово у целој области, најчешће су ове биљке које служе као сировина за добијање разних лекова: велебиље, камилица, буника, кукурек, хајдучица, кичица, навала, кантарион,

Сл. 2. — Остаци шуме закрњале због сече лисника

црни и бели слез, кађуни, боквице, јагорчевина, мајкина душица, подбел, коприва, дивизма, водопија, страшник, млечика, коњски босиљак, одољен, копитњак, подубица, вунасти дигиталис, повратич, љубичица и др. Сем ових, има много и других биљака чији плод и цвет имају вредност у индустрији, као купине, шипак, јагоде и цвет од липе, трна и глога и главица од ражи, које овде има доста, с обзиром да се раж гаји на песковитом земљишту (5, 35-38).

Фауна ове као и других области зависила је од шума. Кад су оне биле пространије и гушће, у њима је живело доста разноврсних дивљих животиња: свиња, медведа и срна, које су сада ретке. У једном документу из 1860 године, који се односи на узајамно опауживање адакалских Турака и Црногораца насељених у данашњем Петровом Селу (Кључ), говори се о лову на срне и другу дивљач.¹ Крзно

¹ Осман Паша, мухафиз адакалски пише Попечитељству унутрашњег дела: „Како му се меџлис адакалски жалио, да Црногорци, који су у Крајинском окружју близу кастела насељени, са оружјем на пут излазе и на Турке нападају, туку и забрањују им да из града излазе“. . . На ово им је одговорено. „Да су адакалски Турци од неког времена уобичајили, па без сваког одобрења иду у шуму и немилице латире је и керове ловачке онамо воде те срне ватају и лове“, па се турска власт моли да то више не раде, иначе ће заповедити да керове убијају и Турке хватају и плештима доведу. Тако се и догодило. Црногорци су протерали Турке са керовима из хитара Петрова Села и једнога ухватили и предали капетану. (Архив III Србије. Мин. унутрашњих дела. II. бр. IV. No 37 — 1860 године).

разних врста дивљачи било је предмет трговине и размене кроз цео 19 век. Са уништавањем шуме смањени су број и врсте дивљачи. Зеца и лисица једино се сада виђају свуда, док су друге врсте ретке.

ДРУШТВЕНИ УСЛОВИ

Природа ове области је погодна за људски живот. Земљиште и клима пружају повољне услове за земљорадњу и сточарство, а Дунав за риболов и саобраћај. Стога није чудно што се овде налази на трагове насеља из најстаријих времена људског живота. И у археологији су позната стара насеља поред Дунава (Корбово и др.), чије се ископине чувају у Неготинском музеју. Исто је тако знатан број утврђених тачака поред Дунава и Тимока везан за периоде римске и византинске владавине, када је ова област претстављала полазну или одбранбену војничку линију. У Средњем веку Неготинска Крајина и Кључ били су у саставу Видинске кнежевине, која се политички наслањала на српску средњевековну државу. Остаци из тога доба везани су за српску етничку групу (6, с. 54—67).

Будући на путу турских завојевача који су се кретали преко Дунава у Влашку, Ердељ и Банат, становништво ове области морало је страдати. Нису биле много боље прилике ни доцније, када је она постала поприште између Турака и Аустријанаца. Из овога и ранијег времена остала су имена већег броја данашњих насеља, „селишта“ и „збегова“, као и многобројни топографски називи српског порекла.

Данашње становништво. — Преци данашњег становништва насељили су ову област у раздобљу од средине XVII до половине XIX века, када су као последњи дошли Црногорци у Петровом Селу и Банањани у Кладову и Неготину. У полузапустелу област после Велике сеобе упадали су са свих страна нови доселеници, који су овде формирали две етничке заједнице. Прву заједницу сачињавају доселеници српског говорног језика — прави Срби, а другу Власи, који такође себе називају Србима. (7, 105-8).

Етничку групацију српског говорног језика, која је заступљена са 48,61%, сачињавају разне досељеничке струје: косовско-метохиска и старосрбијанска 21,09%, динарска 8,48%, браничевско-тимочка 7,94%, шопска 4,04%, моравско-вардарска 2,25%, инверсна 2,65% и унутрашња 2,16% (7,84-5).

На влашку говорну заједницу, која се дели на „Царане“ и „унгурјане“, долази око 40,06%. Први су досељени из суседних крајева Влашке, а други из источног Баната и Ердеља. Међу овима има око 130 родова, односно 975 кућа, Срба који су примили влашки језик (7, 72-4). По осећањима, традицији, историји и обичајима, особито слави, становништво влашке говорне групе не разликује се од Срба у Крајини и Кључу. То је сасвим разумљиво ако се узму у обзир порекло и етнички процеси који су се збивали у овој граничној и пролазној области. Пре свега досељени Власи из пограничних крајева преко Дунава, знатним делом потичу од оних Срба који су тамо бежали пред најездом Турака и враћали се натраг са примљеним влашким.

језиком. Сем тога, било је асимиловања многобројних српских старо-седелаца и доселених појединаца из разних крајева. Поред етничког сродства, јединству националног осећања допринели су присни додири и стварање заједничке историје у току последњих 160 година.

Насељеност је у овој области бивала кад већа а кад слабија, што је зависило од политичких прилика. У 18 веку Крајина је, због извесних повластица, била насељенија него ма који крај Србије. Међутим, у доба безвлашћа после Првог устанка, из ње се становништво исељавало у ослобођене крајеве Србије. Тек од ослобођења испод Турака настаје период прираштаја становништва, који траје све до 1910 год. Од тада становништво бројно стагнира или је у опадању.

Како се кретао број становништва за последњих 80 година види се из ових статистичких података (8):

	1867	1910	1921	1931	1953
Неготинска Крајина	50.493	78.326	69.454	81.241	73.637
Кључ	11.596	20.222	17.392	27.774	24.728

Узроке овоме не треба тражити само у ратовима 1912—1918 и 1941—1945 године, него и у слабом наталитету — због ограничавања рађања на једно или двоје деце. Ако се прво роди женско дете, може се допустити да дође још једно у нади да ће оно бити мушкарац и ту се стаје било оно мушко или женско. У случајевима где су у једној кући два мушкарца, други је на већој цени него јединац или прворођени син, јер он по правилу одлази на женино имање и наставља живот куће свога таста.

Основни узрок наглог опадања наталитета без сваке сумње је у раслојавању. На то указују: уситњавање поседа, опадање сточарства и замена коња и вола кравом у запрези. Али се само овим не може у потпуности објаснити ова појава, јер врло богата домаћинства ограничавају рађање на једно или два детета. Код оваквих случајева, који нису ретки, у питању је чување поседа од деобе, жеља за већим животним стандардом, а делимично и брзо фосилизирање навика код младих жена да се сачувају од рађања. Систем најмањег броја деце поглавито је заступљен у најбогатијим селима и код најимућнијих људи у њима. Због малог броја деце сада су основне школе у богатим и великим селима, као што су Рајац, Рогљево, Браћевац, Смедовац, сведене на једно или два одељења. У локалној штампи као пример за ову депопулацију наглашава се случај Смедовца.¹ Опадање прираштаја више је наглашено у селима српске него влашке говорне групе — мада је оно потпуно завладало и у богатијим влашким насељима. Нај-

¹ „Биланс десетогодишњег рађања и умирања: 42 више умрлих од рођених... Ако се не повећа број рођених неће проћи ни један век, а боље куће села Смедовца биће празне као што је данас празна њихова читаоница... Данас у Смедовцу селу од 116 домова и 516 становника ради школа у којој учи 15 дечака. А кад дође идућа јесен свега ће два детета Смедовца отворити странице буквара“ (*Крајина*, лист социјалистичког радног народа среза, Неготин, година VII, бр. 8, с. 3, Неготин, 1958)

већи наталитет имају припланинска влашка насеља у Кључу и Петрово Село у Мирочу насељено Црногорцима.

Садашњи прираштај и опадање становништва види се из ове табеле која се односи на насеља у Неготинској Крајини (9):

О П Ш Т И Н А У К У П Н О		Број сталног становништва 31 март 1953		Број станов- ништва 15 март 1948		Пораст + или пад -	
		Мушки 35211	женски 38426	свега 73637		72822	+ 1,11
1.	Неготин	3487	3523	7010	6143	+ 14,11	
2.	Браћевац	849	915	1764	1794	- 1,68	
3.	Брестовац	391	401	792	799	- 0,88	
4.	Брза Паланка	1515	1589	3104	3131	- 0,87	
5.	Брусник	662	772	1434	1398	+ 2,57	
6.	Буковче	1317	1447	2764	2676	+ 3,28	
7.	Видровац	777	888	1665	1654	+ 0,66	
8.	Глоговица	821	989	1810	1854	- 2,38	
9.	Дупљане	635	660	1295	1292	+ 0,23	
10.	Душановац	1215	1290	2505	2510	- 0,20	
11.	Злокуће	846	900	1746	1734	+ 0,69	
12.	Јабуковац	2533	2619	5152	5117	+ 0,68	
13.	Јасеница	534	596	1130	1149	- 1,66	
14.	Карбулово	389	481	870	910	- 4,40	
15.	Клеповац	337	360	697	691	+ 0,86	
16.	Кобишница	1370	1561	2931	2854	+ 2,69	
17.	Ковилово	441	452	893	884	+ 1,01	
18.	Мала Каменица	606	647	1253	1205	+ 3,98	
19.	Милошево	387	413	800	790	+ 1,26	
20.	Михаловац	882	941	1823	1744	+ 4,52	
21.	Метриш	489	553	1042	1047	- 0,48	
22.	Мокрање	886	1022	1908	1993	- 4,27	
23.	Плавна	915	951	1866	1852	+ 0,75	
24.	Прахово	1012	1160	2172	2186	- 0,65	
25.	Поповица	492	554	1046	1111	- 5,86	
26.	Радужевац	1280	1414	2694	2708	- 0,52	
27.	Рајач	656	772	1428	1447	- 1,32	
28.	Речка	579	669	1248	1235	+ 1,05	
29.	Рогљево	760	926	1686	1708	- 1,29	
30.	Салаш	609	640	1249	1260	- 0,88	
31.	Самариновац	460	475	935	906	+ 3,20	
32.	Сиколе	839	914	1753	1777	- 1,36	
33.	Слатина	524	618	1142	1136	+ 0,52	
34.	Србово	476	494	970	951	+ 1,99	
35.	Тамнич	645	729	1374	1395	- 1,51	
36.	Трњане	466	542	1008	1004	+ 0,39	
37.	Уровица	1662	1761	3423	3554	- 3,69	
38.	Чубра	594	698	1292	1263	+ 2,29	
39.	Штубик	1873	2090	3963	3960	+ 0,07	

Обрадиве површине земљишта су брзо повећане не само због прираштаја становништва него и због повећавања животног стандарда. Али аграрна пренаселеност није дошла до тога степена да би се становништво иселавало у друге крајеве. Још данас у овој области долази на једног становника нешто преко 2 ха површине, односно 1 ха обрадивог земљишта (ораница, воћњака, винограда и ливада). Овоме треба додати да је земља доста плодна и да шуме и пашњаци такође имају

значаја за привреду ове области. Према томе, ова област узета као целина може и при досадашњем начину обраде примити већи број становника. То не значи да свако домаћинство има довољно земље, јер постоје знатне разлике како у поседу тако и у квалитету земље. Али су се привредна изравњавања и допуњавања вршила у оквиру ове области. Изузетак су нека насеља у Кључу поред Дунава, из којих сувишак становништва иде у речни саобраћај, а сем тога изванредан број људи из припланинских села налази запослења у Бору и Мајданпеку.

Густина насељености је свуда у зависности од пољопривредних површина и њихове плодности. Најгушће су насељени виноградарски реони. У Рајцу на једном становника пада око 0,60 ха обрадивог земљишта. То гаји и за друга типично виноградарска насеља: Рогљево, Смедовац, Вељково, Михаловац, Каменицу и Радујевац. Нешто мања густина становништва је у неготинској равни и Доњем Кључу, где у привреди преовлађује ратарство. Тамо се посед по једном становнику креће од 0,60 до 0,80 ха (Кобишница 0,65, Радујевац 0,70, Прахово 0,61, Душановац 0,95, Милошевац 0,90, Корбово 0,85, Вел. Врбица 0,70, Рогљево 0,70). Изузетно Србово и Самариновац имају већу површину по становнику (око 1,40 ха), што долази због пространих мочварних ливада које преовлађују у њиховом хатару. Иако је земљиште доста плодно, економска основа је овде неповољнија него у виноградарском реону.

На пространој површи која се протеже до испод планинских врхова Дели-Јована, Црног Врха и Мироча, густина становништва по једном хектару обрадиве земље још је мања (1.25—1.70 ха). То долази отуда, што је земља по своме квалитету слабија него у равници и што тамо гаје поглавито жита која имају мању вредност од винограда и индустријских биљака. Али у овој зони, а особито у њеном припланинском делу, шуме и пашњаци имају знатну улогу у привреди. Према томе, густина становништва је прилагођена природним условима. Она је доста сразмерна са економском снагом појединих крајева. У виноградарској зони плодне низије, густина је већа због веће плодности и интензивнијих култура које се тамо гаје. Али се у целој области одржава равнотежа. Густина је, с обзиром на величину поседа и квалитет земље, незнатна. На то, као што је раније речено, утиче изразита тежња да се посед одржи помоћу ограничавања прираштаја.

Најзад овде ваља рећи и каква је професионална структура.

АКТИВНО СТАНОВНИШТВО ПО ВРСТАМА ДЕЛАТНОСТИ

	Рударство	Индустрија	Пољопривр.	Шumarство	Грађевинар.	Саобраћај	Промст	Занатство	Услуге	Управа	Ван делатности	Свега
Крајина	41	54	43.802	24	26	206	612	1.308	116	1.450	1.396	49.035
Кључ	19	27	11.508	22	98	615	149	289	36	416	608	13.787
	60	81	55.310	46	124	821	761	1.597	152	1.866	2.004	62.822

Као што се види из бројева становништво ове области се бави скоро само пољопривредом. То је и разумљиво, јер овде до сада није било никакве индустрије или друге врсте делатности којом би се становништво поред земљорадње бавило.

Фазе привредно-друштвеног развоја. — Као и у друштвено-историском тачо и у привредном погледу, ова се област у нечему разликује од других делова Србије. Иако су се и кроз њу често кретале војске са југа на север, и обрнуто, ипак је она била још од почетка 18 века гушће населена и боље обрађена него долина Мораве и Шумадије. Узрок овоме треба тражити у аутономном положају који је она имала све до почетка 19 века. У Крајини и Кључу није било спахија и непосредне турске власти. Дажбине су давале отсеком коју су два српска кнеза разрезивали, прикупљали и предавали, а то је много значило за ондашње доба. Сем тога, трговачке везе преко Видина, Кладова и Кусјака на Дунаву биле су увек живе. Али се о привреди ове области, због недостатка историских података, може са сигурношћу говорити тек од почетка 18 века. За тих последњих 250 година Крајина и Кључ су пролазили кроз разне периоде привредног развоја као и друге области северне Србије. Али су те промене, као што је речено, имале и специфичних одлика, што је зависило од географског положаја ове области.

Први до сада познати помен о привреди ове области потиче из 1737 године¹. Из једног извештаја о имовном стању свештеника, који су поред бира у вину и житу имали и своја земљорадничка газдинства, види се да су у тадашњој пољопривреди биле заступљене готово све данашње гране.

Парохије	Дана орања	Коса ливана	Мотика виногр.	Волова	Крава	Коња	Оваца	Свиња	Коп- ница
Сиколе I	5	10	15	4	4	4	100	3	10
Сиколе II	6	10	10	4	3	3	30	20	15
Рогљево	4	8	20	4	3	2	—	—	20
Грабовица	6	10	20	8	3	1	10	16	16
Неготин I	6	12	18	4	2+5	2	15	10	5
Неготин II	2	14	20	5	5+5	2	12	12	5
Радужевац	6	4	4	1	1	2	60	1	—
Салаш	4	6	5	2	1	2	20	—	5

Ови оскудни подаци ипак показују колики је био посед једног свештеничког газдинства, које је биљне културе гајило и колики је број стоке имало (10, с. 122-9). Видно се запажа велика улога ливана и стоке у привреди, док су њиве захватале сразмерно мале површине. И виногради и стока прелазили су потребу потрошње таквог газдинства, што значи да се у великој количини производило и за извоз.

¹ Пре тога, у 17 веку, Евлија Челебија каже, да у околини Кладова има винограда „да им се броја не зна“ (Братство XXXII, 1941).

На једном месту се изричито каже како је земунски трговац Александар Ратковић уговором 1787 године са два трговца из Неготина да му један испоручи 80.000 ока, а други 115 бурила вина у року од 10 месеци (11, 72-3).

Другу потврду да је ова област била добро наелеена и за тадашње прилике привредно доста развијена видимо из извештаја аустријских ухода у доба Кочине крајине 1788—1799, када је аустријска војска посела Крајину и Кључ. По рачуну тадашњих окупационих власти „Крајина и Кључ могу да плате контрибуцију пошто им се гала прилика да своје вино продају војсци, а риболов ће им у пролеће много донети“. Од 70 хиљада форинта, колики је био намет, на контрибуцију је долазило 45.000, на винограде 10.000, на риболов и скеле 7.500, на свиње и овце 7.500 динара (12, с. 239 и 247). Меријаж (Mériage), агент француске владе пише у извештају од 1807 г., како је у овој области пољопривреда изврсна (13, 156).

Као што се види, Крајина је тада добијала главне новчане приходе од вина и стоке, а Кључ од стоке, риболова и скела. Кратко речено, виноградарство, сточарство и риболов биле су главне, а ратарство споредна привредна грана све до средине XIX века и појаве филоксере 1882 године. У периоду пре тога времена велики број виноградарских села добављао је кукуруз из Мораве и замену за вино које су односили у фучијама. Вино су односили и Ере — „Јерци“, који су продавали катран по Крајини. Сем ових за вино су долазили из Мачве и пиротског краја. После сједињења ове области са ослобођеном Србијом 1833 године, виноградарство је још више напредовало, јер су крајинска вина добијала шире тржиште. Од средине прошлог века све је више винограда на крчевинама, особито после појаве филоксере у Западној Европи. Французи су тада долазили у пристаниште Кусјак на Дунају где су им Крајинци доносили вина и „кљук“ у кацама. Ту прерађена вина они су односили Дунавом.¹ У овом периоду под виноградима је било око 50.000 мотика, што значи око 4000 хектара. Појединци су и тада имали и до 100.000 чокота лозе. Једном речи, пред појаву филоксере и переноспоре, ова је област, захваљујући виноградарству, била у привредном погледу врло активна. У њој су налазили зараде и људи из планинских села ове и других суседних области, особито у доба бербе.

После уништења винограда деведесетих година прошлог века, настају велике промене у виноградарском реону. Виноградарска села падају у материјалну беду, јер њихова земља није била повољна за ратарске културе. Људи су били приморани да траже посао у другим крајевима. Одлазили су у великом броју на рад у Румунију на челу са „гајдашима“ и „драгоманима“, где су на бојарским имањима остали од пролећа до јесени, зарађујући дневно 1—2 динара. Старци из Тамника помињу место Уш на Пруту, где су били 1894—1896 године.

Нагло пропадање винограда имало је рђавих последица и за насеља ван виноградарске зоне, као што су: Лука, Плавна, Глоговица, Поповица, Сиколе, Метриш, Штубик, Уровица, Јабучевац, која су онда имала своје винограде и пивнице у њима (Лука је имала вино-

¹ Године 1886 пристао је у Радујевцу норвешки брод „Унита“ од 600 тона, који је ту штотаварио вино за једну трговачку фирму у Нанту (Француска).

граде у Рајцу; Метриш и Сиколе у Рогљеву; Глоговица у Братујевцу и Речки; Штубик у Карбуловоу; Карбулово, Јасеница, Чубра, Сиколе, Трњане и Попозица у Омачким пивницама). Разумо се, ова села су мање осетила последице уништења винограда него она у виноградарском реону, пошто је основа њихове привреде била ратарство и сточарство, а не виноградарство. Али због промењених услова, особито великих трошкова око сађења, калемљења и одржавања нове лозе, људи из удаљених насеља нису могли обнављати старе винограде, па су у бесцење продавали парлоге сељацима оних села у чијем су атару били виногради. Само неколико домаћинстава поново су засадила парлоге хибридном лозом (Глоговица у Братујевцу, Штубик у Штубичким пивницама, Сиколе у Омачким пивницама). Сви остали почели су гајити хибриде у хатарима својих села где раније није било винограда у правом смислу речи.

Супротно овоме, села виноградарског реона морала су по сваку цену обнављати своје старе винограде, јер нису имала других извора за живот, пошто кукуруз и други усеви слабо успевају на виноградарском земљишту. Она су не само обновила своје винограде, већ су их, као што је речено, проширила на купљене парлоге садећи на њима калемљену лозу. Отада почиње привредни успон најпре Рајца, Рогљева и Смедовца, а затим Михаиловца, Брусника, Тамница, Речке и Радужевца. Обновљено виноградарство у раздобљу између 1900 и 1930 године захватило је веће површине него раније; али је квалитативно опало са изузетком поменутих крајева. На то је утицало гајење хибридне лозе, која се због јевтиног одржавања и родности брзо ширила и тамо где раније није било винограда.

Крајеви ван праве виноградарске зоне пролазили су кроз друкчије фазе привредног развика. У њима је сточарство било основна привредна грана, чему је допринела врло развијена трговина стоком и сточним производима. Још средином 19 века у неготинским саланам се клало, ради добивања лоја и коже, преко 80.000 коза, оваца и говеда (14, с. 246-8). Тада су за сточарство и други услови били повољни. Ливаде и утрине су се простирале до самих насеља. Чак и град Неготин био је у то време опкољен са три стране пространом утрином по којој је свакодневно пасла варошка стока (овце, говеда, коњи, биволи и свиње)¹. Села и утрине око њих били су у „царинама“ (оградама) (7, с. 127).

На царине је очувана успомена у топографским називима „царина“ и „вратница“. У шумовитим крајевима ограде су биле од мотака (баскија) док су у равници копани дубоки јендеци преко којих стока није могла пролазити. Остаци таквих јендека и данас се виде у Доњем Кључу око села Корбова, Рткова и Велике Врбице. Царина је имала и неколико вратница кроз које је стока излазила на једној страни у „синор“ ван ограде, а на другој у село. У Метришу се памте вратнице: у Сувом Потоку, Лескару, Раскршћу и Вешалу. Изван царине је био

¹ Коњи су путани у букагије које су закључаване нарочитим кључем да коње не би неко украо.

сеоски синор у коме је обрађено земљиште морало бити ограђено са шест „мотака“, како кажу у Трњанима, иначе се није одговарало за потру. Дакле, стока се према потреби напасала у синору. Поред тога, за свиње је коришћена и жиропаћа у Дели-Јовану, Црном Врху и Мирочу. Тамо су гонила свиње готово сва села, која су удружена имала своје чуваре, у доба сезоне. Сточари из Сикола, у непосредној близини Дели-Јована, такође су изгонили свиње у жир „буковац“, али за разлику од удаљенијих села они за њих нису имали сталних чобана, већ су их обилазили сваког трећег дана. Једном речи, стоке је било мно:о више него данас. Никола Бркић и Станковићи из Сикола имали су до 1912 године по 200 оваца и чопоре свиња.

Какво је било тадашње сточарство по броју и врстама стоке може се донекле видети из ових статистичких података, које упоређујемо са данашњим сточарством (15, с. 36-9):

	Година	Коња	Говеда	Оваца	Свиња	Коза	Копница
Крајина	1867	4.060	23.346	96.639	25.111	16.982	1.534
	1955	2.277	19.539	106.628	17.167	—	4.939
Кључ	1867	941	7.090	14.983	7.016	9.008	240
	1955	508	8.790	26.329	5.544	—	640

Ови подаци јасно говоре да је стоке било средином прошлог века више него данас, иако се број становништва од тада удвостручио. Према томе, сточарство је тада имало много већи значај у привреди него данас. На то су били од утицаја колико услови, толико потребе, јер се од стоке добијао новац, исхрана, одело и обућа. Запажа се да је тада било далеко већи број волова него крвава. Краву је у млеку заменила оваца и коза, док је во био једина запрежна животиња. Већи број волова је био потребан колико због трговачке вредности, толико због рада, јер се у слабом дрвеном ралу презало по два-три јарма. Разуме се, тадашње сточарство било је екстензивније природе; задовољавало се испашом и слабијом зимском пшом, али је имало и мању привредну вредност. Говече је било разнобојна, претежно сива ситна буша. И свиња, која је исхраном била везана за жиропаћу, испашу и комину од грожђа, била је такође многобројнија, али ситна и слаба шишка.

Данашње сточарство прилагођавало се новим условима и бројем и каквоћом. Са јачим развитком земљорадње бивало је све мање ливада, пашњака, шуме и жира па је и број стоке опадао. С друге стране, њен се квалитет поправљао, што се особито види код говеда и свиња. На ово је утицала боља крмна база коју пружа савремено ратарство.

И ратарство је, због веће насељености било овде развијеније него у другим областима Србије, штавише има података да су Неготинци трговали брашном са Видином. Али производња жита није много прелазила потребе домаће потрошње. То се види из количине

десетка за 1834 годину, који је у Крајини износио: 101.306 ока пшенице, 43.527 ока кукуруза и 13.054 ока јечма, а у Кључу: 18.068 ока пшенице, 3.991 ока кукуруза и 571 ока јечма (16, 120). Нека виноградарска и припланинска села која су те бавила препошеним вином, добијала су у замену за ово кукуруз из Мораве. У сваком случају се може рећи да је ратарство, све до седамдесетих година прошлог века стајало по привредној вредности иза сточарства и виноградарства, а онда настаје доста нагли преокрет у његову корист. Узроци овога су многобројни: падање цена слабој стоци и лоју, улазак жита у трговину, опадање виноградарства у вези са појавом филоксере и повећавање потреба за житом због намножавања становништва. Дотадашње утрине, „излази“ и шуме око села по којима је стока пасла нагло се преобраћају у њиве. Куратур и Туфа, потеси Корбова, били су до 1890 године под огромним горуњима и ливадама. Сада су тамо простране и плодне њиве засејане кукурузом и пшеницом. И у планинским крајевима земљорадња је потискивала шуму. На таквим крчевинама су

Сл. 3. — Село Поповица; позади Дели-Јован, а испод њега обрушено земљиште изобразано ерозијом

посгали Петрово Село, Планиница, Бара, Горунов Кључ, Килома, Велики и Мали Бељан и други мањи засеоци, где је стално насељавање почело тек од средине прошлог века. Овај процес није завршен. Још се у појединим крајевима земља отима од ливада, утрина и шума у корист биљних култура. Али у вишим пределима ове области крчење шума је прешло критичну границу, због чега се на оголелим странама

интензивно развија ерозија тла, која после плаких киша угрожава чак и сеоска насеља.¹

Претварању сеоских утрина и шума у зиратно земљиште увек је претходила деоба. Тек после тога су деонице разораване — пре или доцније, што је зависило од потреба појединаца. Због тога је доста дуго такав потес био привредно разнолик; поред њива засејаним разним културама постојале су и деонице ливада и гајева, што се чак и сада запажа у појединим крајевима.

Какве су промене настале у погледу обрадивих површина и биљних култура на њима у раздобљу од 1867 до 1955 године на то јасно указују бројеви у приложеној табели (17, с. 38—42).

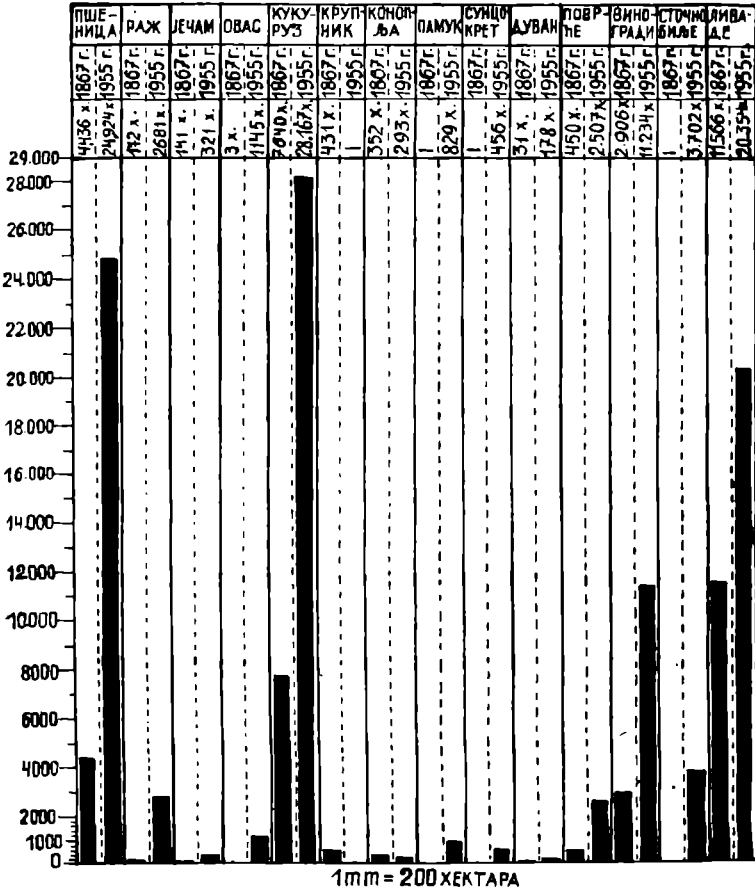
	Год.	Пшеница	Раж	Јечам	Овас	Кукуруз	Крупник	Конопља
Неготинска Крајина	1867	3414	135	142	2	6212	431	251
	1955	17446	1291	217	1605	21391	137	137
Кључ	1867	1022	37	22	1	1428	—	101
	1955	6878	1390	104	340	6776	—	102

Неготинска Крајина	Год.	Памук	Сунцо- крет	Дуван	Поврће	Винова лоза	Сточно биље	Ли- ваде
	1867	—	—	10	222	2391	—	9218
	1955	570	441	141	1745	9397	3311	15761
Кључ	1867	—	—	21	128	515	—	2348
	1955	259	15	37	762	1837	391	4593

Из ових статистичких података се види да су површине под житом скоро пет пута повећане од 1867 године до данас, што далеко прелази потребе исхране домаћег становништва. Сем тога, настале су и друге промене: једне врсте жита ишчезавају, а друге се појављују. Док је жито гајено само за домаћу потрошњу, преовлађивао је кукуруз, који су пратили у плодореду јара пшеница, крупник и јечам. Али откако је почела трговина житом, озима пшеница потискује све поменуте усеве сем кукуруза. Потпуно нестаје крупник, а појављује се овас на исцрпеном а делом и на влажном земљишту. Настају промене и код других култура: индустриског биља, поврћа и воћа. Конопља, главна индустријска биљка, заузимала је сразмерно велике површине, што је и разумљиво, јер тада није било фабричких тканина као данас. Готово свако село је имало „конопљару“ где је свако домаћинство сејало само конопљу. Када су ушле у употребу индустријске тканине, конопљаре се претварају у заједничке „купуснице“, у којима се најпре гајио само

¹ Тако се десило са Уровицом и Слатином у јесен 1955 године када је нагло наводила вода потопивши 50 кућа. Људи су се спасавали по крововима двоспратних кућа или бекством.

купус а доцније и све друге врсте поврћа. Данас, у почетку је купус једина врста поврћа, ако изуземо дињу и лубеницу које су тајне и раније али у много мањем опсегу него данас. Ни кромну се све до најновијег времена није поклањала пажња. Највише су га гајили Црногорци у Петровом Селу, једно због донетих навика, а друго због великог приноса који он доноси на крчевинама. Са све већим културним напретком повећавао се и значај поврћа, па се повртарство преобразавало и прилагођавало новим потребама.

Сл. 4. — Дијаграм пољопривредних култура 1867 и 1955 године

Још слабије је било воћарство. М. Милићевић каже: „Не може путник видети питому војку док је очима не потражи“ (18, с. 999). Главне војке су биле ораси у виноградима и дудови у двориштима. Али откако је основана пољопривредна школа у Букову и воћарство је почело хватати корен у неким крајевима Неготинске Крајине.

У најновије време настају још веће промене, које се не карактеришу само бржим напретком досадашњих биљних култура, већ и променама пољопривредне структуре. Уводе се нове и рентабилније биљне културе: памук, сунцокрет, дуван и разно крмно биље (сточна репа, луцерка, детелина). Памук, који је некад гајен само по баштама из радозналости, потискује пшеницу и кукуруз са лаког али хумусом богатог земљишта. Од 1953 године до данас он је освојио око 8.000 ха земље. Упоредо са овим шире се и културе сунцокрета на ритској црници у Неготинској равни и по алувијалним наносима око Тимока. Сем тога и крмно биље захвата све веће површине плодног земљишта.

Виноградарство, стара и веома важна привредна грана ове области, такође се прилагођава савременим економским схватањима. Нови виногради се подижу или обнављају у правим виноградарским реонима из којих се потискују хибриди и уводе нове сорте лозе.

Овај пољопривредни преображај се осећа готово у свим крајевима ове области, али је релативно највећи напредак постигнут за последњих 30 година у насељима на десној страни Тимока (Браћевац, Црномасница, Ковилово), која су од 1879 до 1920 године припадала Бугарској. Отргнута из своје географске целине и упућена на видинско тржиште удаљено 37 км, ова су села брзо пала у немаштину. Брехове једносратне кућице покривене трском једва су се могле видети из дрвећа засађеног по двориштима. Али после присаједињења нашој држави, она су за кратко време брзо напредовала у сваком погледу и данас се ни у чему не разликују од других насеља. У томе се особито одликује Браћевац. Доскорашњи надничари код имућнијих виноградарара у Рајцу, Рогљеви и Смедовцу, развили су своје виноградарство на утринама и крчевинама. На овај напредак утицала је богата околина у чији су састав ушли, толико лаке саобраћајне везе са тржиштем. Поред тога, бржем напретку је допринело и ослобођење од многих дажбина којима су земљорадници били оптерећени у Бугарској после Првог светског рата.

Облици својине. — Упоредо са друштвеним и привредним развојем мењали су се и облици својине и структура поседа. Као свуда и овде је у Средњем веку земља припадала углавном феудалним господарима и цркви. Како је у овом погледу било у првим вековима турске владавине не може се поуздано рећи јер недостају писани подаци. Тек од краја 17 века може се нешто одређеније говорити о имовинско-правном односу у овој области. Тада се помиње посед Блатног манастира код Неготина, такође и имања Букова и Вратне. Сва остала земља припадала је цару, односно држави; њу су сељаци слободно обрађивали и давали одређене дажбине, које су српски кнезови прикупљали и преко турског претставника предавали царској благајни. Према томе, овде није било ни спахија ни читлук-сахибија као у неким другим областима Србије. Сваки је земљорадник као и данас имао свој посед који се односио само на обрадиву површину земље (њиве, винограде и ливаде). Међутим, сав остали простор који је био под шумама и утринама припадао је поглавито селу као заједници. Поред тога било је нешто и царских „јалија“. Како је у почетку 18 века било

мало становништва, које се бавило више сточарством и виноградарством него ратарством, то су сеоске шуме и утрине заузимале несразмерно велики простор. У њима је могао свако сећи дрва и напасати стоку, али и тада су сеоски хатарни били уобличенији него данас. Имања сељака једнога села била су у оквиру његових граница. Изузетак су у овом погледу била припадничка насеља која су имала уствари два хатара: један у селу и други у виноградарској зони далеко од њихових насеља. Та појава се објашњава остатком из далеких старина. Међутим, биће вероватније да су овде имућни планинци куповали винограде као што је то случај и у неким другим крајевима, на пример у Александровачкој Жупи где планинци Копачи имају своје винограде и „пољане“ — пивнице у њима.

Сем приватне, раније је постојала и врло разграната сеоска својина која се, као што је речено, односила не само на шуме и утрине него и на зиратно земљиште. Под утицајем све већег намножавања становништва и развитка ратарства, постепено се мењају ови заједнички облици својине. Из сеоског земљишног фонда издвајани су и дељени поједини потеси чим би се за то указала потреба. Причао ми је стогодишњак Димитрије Јовановић из Корбова да је он као општински деловођа поделио 1889 године 200 ха сеоске утрине у потесу Царине. Свака пореска глава добила је по рало утрине коју су одмах разорали. Овакве десбе су бивале и раније у два маха, док сеоска заједница није сведена на мали простор око села неопходан за стоку а неповољан за биљне културе. Извесни делови заједничког земљишта које је било особито повољно за конопљу, поврће и бостан постепено је прелазило из заједничког у приватан посед. Тако је у Корбову свако домаћинство добијало за гајење бостана 20 ари утрине, а после је то земљиште коначно и издељено. Исто тако су у Церибаши (Кључ) била сеоска конопљашта, која су доцније подељена по пореским главама и преобраћена у „купуснице“ (баште у којима се поглавито гаји купус). И у Великој Врбици су општинске ливаде скоро издељене на деонице у којима имају удела по неколико кућа (на сваку деоницу долази 6 кућа, а свака кућа добија кола сена).

Остаци некада пространих сеоских заједница били су сведени пре Другог светског рата на површину која се по једном селу кретала од 50—100 ха. Та општинска земља се по природи коришћења састојала из два дела: утрине и оранице. Утрине је искоришћавао свако под условом да плаћа попашу општини према броју стоке, док је зиратна земља сваке године издавана у закуп поглавито оним домаћинствима која нису имала довољно оранице. У погледу закупа било је извесних разлика између појединих села. У Буковчу и Кобишници издавано је сиромашним сељацима само по 10—15 ари а остало је могао свако закупити на лицитацији. Међутим у неким другим селима, као у Рајцу, давано је и по 0,50 ха оранице онима који нису имали довољно своје земље. Из прихода од попаше на утринама и закупа оранице подмиривани су непредвиђени општински трошкови. Сада су готово сва општинска земљишта припала пољопривредним добрима и земљорадничким задругама општег типа.

Земљишни посед. — Док је преовлађивао општи посед (пашњаци и шуме) сбрадиво земљиште било је ограничено на мале и најплодније површине по којима се газдинства нису много разликовала. Али са намножавањем становништва и утицајем капитала настајала је из године у годину све већа диференцијација у погледу величине поседа. Пред сам рат 1941 године јасно се запажала тенденција пораста крупног поседа. Имућнији сељаци су настојали да га прошире и изван хатара својих села, често и на штету животног стандарда. Изразит пример таквог стремљења су Буковче и Кобишница, села која су 1927 године прекупила велики део неготинских утрина и ушли у виноградарски крај Бадњево. Сличне се појаве запајају и код имућнијих људи других села.

Какав је био посед пре 1945 године, приближно се може видети из овога прегледа (19):

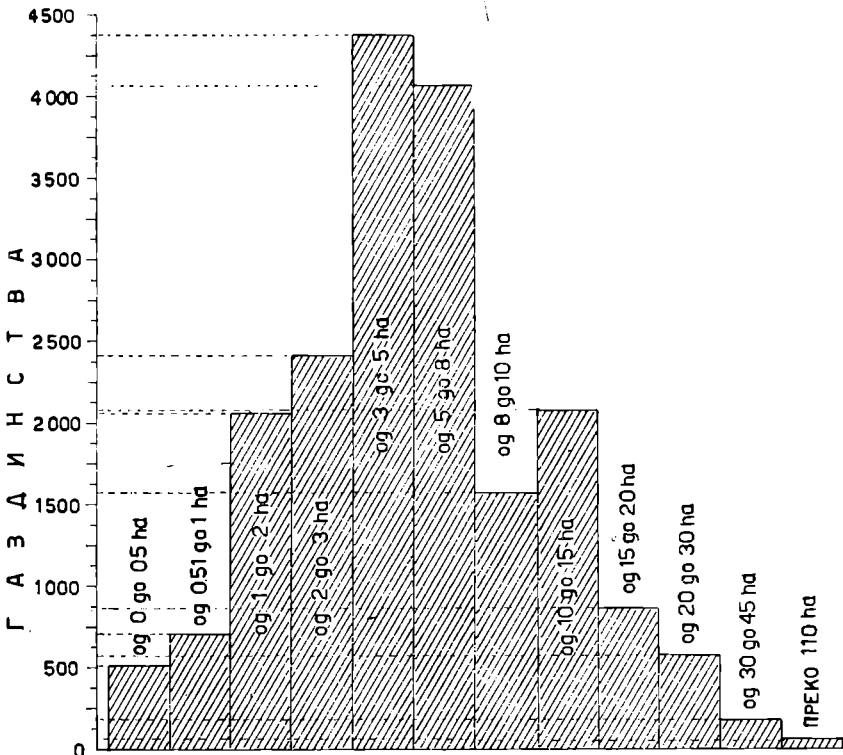
Неготинска Крајина — бр. домаћ. 14.764

преко

0,05ха	0,51-1	1-2	2-3	3-5	5-8	8-10	10-15	15-20	20-30	30-45	45
359	509	1549	1783	3271	3050	1222	1635	706	464	141	75

Кључ — бр. домаћ. 4.732

156	202	510	632	1103	1009	346	443	159	110	28	35
-----	-----	-----	-----	------	------	-----	-----	-----	-----	----	----

Сл. 5. — Дијаграм земљишног поседа по категоријама

Из ових бројева се види да је пресоцијализовао средњи и крупнији посед, док је само једна четвртина домаћинстава имала испод 3 ха земље. Али ако се узме у обзир да су у ову групу убројана и газдинства којима је земљорадња споредно занимање, као занатлије, трговци, службеници и др., онда се знатно смањује број оних чији је посед био мањи од 3 ха. Овде ваља нагласити да се средњи посед стварно одржавао па чак и повећавао смањивањем natalитета, док је крупни растао поглавито на штету ситног газдинства. Ова два смера с једне стране у правцу раслојавања а са друге ка порасту крупног поседа, донекле су заустављена социјалистичком интервенцијом. Најпре је аграрном реформом ограничен посед земљорадника на 10, а неземљорадника на 3 ха. Али ни ово није било сасвим довољно да спречи повећавање средњег на рачун малог поседа. Међутим нове мере предузете у периоду социјалистичког преображаја, донекле су ублажиле даље раслојавање и последице које га прате. Ту на прво место долази стварање самосталних пољопривредних добара и јачање земљорадничких задруга општег типа. Земљишни фонд који је добијен путем аграрне реформе из сувишног земљишног поседа и општинских утрина, износи око 7200 ха. На њему су у разним крајевима области формирана ова посебна пољопривредна добра и економије земљорадничких задруга:

САМОСТАЛНА ПОЉОПРИВРЕДНА ДОБРА

1. „Буково“ — Неготин	506 ха	10. „Дубочане“ — Дубочане	420 ха
2. „Јединство“ — Кобишница	512 ха	11. „Брусник“ — Брусник	234 ха
3. „Кључ“ — Кладово	1028	12. „Јабучовац“ — Јабучовац	529
4. „Дунав“ — Бр. Паланка	850	13. „Штубик“ — Штубик	227
5. „Победа“ — Самариновац	349	14. „Мокрања“ — Мокрања	108
6. „Диворад“ — Салаш	531	15. „Јасеница“ — Јасеница	124
7. „Ркман“ — Метриш	290	16. „Плавна“ — Плавна	183
8. „Чубра“ — Чубра	145	17. „Брестовац“ — Брестовац	105
9. „Сиколе“ — Сиколе	513	18. „Слога“ — Рајач	120

Овome треба додати економије земљорадничких задруга у Тамничу (85 ха), Радујевцу (85 ха) и Слатини (110 ха).

И пољопривредна добра и економије имају задатак, не само да се на њима повећа принос, већ и да утичу на већу производну индивидуалних произвођача. На њима се земља обрађује и стока гаји по савременим узорима. Одатле се добијају одабране сорте семена (памука, сунцокрета, кукуруза и пшенице) и најбољи сојеви стоке. Томе циљу служе и друге установе: економија Средње пољопривредне школе у Букову (119 ха), лозно-воћни расадник у Букову (74 ха), Енолошка станица (9,53 ха), и воћно-лозни расадници у Јабучовцу и Кладову као и „Млекопродукт“ у Неготину.

Пољопривредна оруђа и начин обраде земље. — Промене у начину обраде земље и усавршавање пољопривредних оруђа ишли су упоредо. Са све већим потребама становништва у исхрани, повећањем извоза и већим културним напретком, постепено се мењао облик рада и уводила нова оруђа. Док жито није ушло у трговину, и док су потребе за њим, с обзиром на мањи број становника, биле мале, обрађиване су незнатне површине земљишта. У тој фази развитка обрада земље

је била врло примитивна. У орању се употребљавала дрвена ралица са гвозденим-кованим раоницом, у коју су презани и по два-три јарма волова. Нешто касније, осамдесетих година прошлог века овакву ралицу замењује најпре слабији, а после плугови данашњих типова, који смењују запрегу на два вола или коња. Исто тако су била незнатна и примитивна и друга оруђа: влачило се браном од трња; жито се врло коњима или млатило млатачем. Тек од почетка овога века почињу се употребљавати у обради разни типови вршалица, које су биле поглатито у рукама богатијих сељака. Друга пољопривредна оруђа: копачице, жетелице, секачице, трактори итд. почињу се нагло уводити тек у новије време.

Какве су се промене у погледу оруђа десиле за последњих сто година, донекле се види из овог прегледа:

1. Број и врста пољопривредних оруђа 1867 г.

	дрвених плугова	ралица	кола коњских	кола волонских
Н. Крајина	2.663	—	201	6.881
Кључ	618	19	77	1.476

2. Број и врста пољопривредних оруђа 1948 г. (20)

	Плугова	дрљача	култи- ватора	сејачица	коса- чица	врша- лица
Н. Крајина	13.076	2.006	682	67	35	185
Кључ	4.704	290	6	3	5	38

	прскалица за винограде	муљача	преса	пумпа	гарнитура за печење ракије
Н. Крајина	2.525	936	317	193	633
Кључ	823	104	2	8	140

	круњаче	тријери	секачице	трактори
Н. Крајина	834	240	89	50
Кључ	169	88	13	18

У најновије време, почев од 1951 године, овај се инвентар пољопривредних оруђа знатно повећао бројем трактора, тракторских плугова, селектора и тријера. Према подацима из 1956 године, у овој области је било 153 трактора, који припадају пољопривредним добрима (71), земљорадничким задругама (38) и приватницима (44). Али скупа узето ова је област још на ниском степену у погледу у савремених пољопривредних оруђа, јер преовлађују најосновније справе. Једино су пољопривредна добра технички снабљена како ваља. То донекле важи и за земљорадничке задруге. Али овај број задружних оруђа утиче на већу производњу не само ових пољопривредних организација него и на обраду земљишта индивидуалних газдинстава.

ПРИВРЕДНО-ГЕОГРАФСКИ РЕОНИ

Иако Неготинска Крајина и Кључ претстављају изразиту географску целину у односу на суседне и друге области наше земље, ова целина није у привредно-географском погледу једнолика. На то

утичу: висинске разлике, рељеф, клима, педолошки састав земљишта и други природни и друштвени чиниоци. На основу испитивања свих ових утицаја може се издвојити неколико привредно-географски већих зона и мањих реона. На први поглед се јасно виде две велике и различите зоне: једна ниска, која обухвага низиске равни и проширења поред Дунава и Тимока, и друга виша састављена из поирни и узвишења које се са њих дижу. Прва се у привредном погледу одликује доста изразитим ратарством, док је друга мешовитог састава. Али у оквиру и ниске и више зоне јасно се могу уочити и реони посебних привредно-географских одлика. Разуме се, границе ових реона не треба схватити идеално, пошто они на многим местима прелазе један у други неосетно. Сем тога и у оквиру једног реона постоје извесне привредне разлике које су настале као последица микро-климе, микро-рељефа, састава земље и других узрока. Још мање су ови реони одвојени у економском смислу речи, јер становништво суседних реона има земљишни посед и на једној и на другој страни. На овај начин се различни реони привредно допуњују, прожимају и граде привредно-географску целину у ширем смислу речи.

НИСКА ЗОНА

Као што је речено, ниску зону сачињавају проширења поред Дунава и доњег тока Тимока. У њој су климатски и други природни услови који утичу на привреду доста слични. Основна привредна грана је ратарство које се одликује доста великим бројем врста биљних култура. Али поједини делови ове ниске зоне имају сем заједничких, општих и посебне привредно-географске одлике. У оквиру ове зоне могу се уочити углавном два привредна реона: Неготинска раван са Тимоком и Доњи Кључ.

Неготинска раван и Тимок. — У Неготинској равни која је пространа око 163 км² уочавају се ови облици рељефа: плитке и простране долине које се једва оцртавају и раван која се неосетно диже према Дунаву док се не заврши низом дина. Сем тога, два-три мала пешчана узвишења штрче у средини. Сви ови делови имају посебне одлике у погледу земљишта, распореда биљних култура и приноса усева. У долинама Дупљанске, Јесеничке и Србовске Реке земљиште је састављено од ритске црнице и наноса који су врло плодни. Али су ове површине водоплавне те се због тога најчешће користе за ливаде и пашњаке. Штавише док није прокопан Неготински канал, најнижи део равни је био стално под водом и мочваром (Неготинско и Криво Блато). После спровођења каквих-таквих канала, сада у пређашњем Неготинском Риту успевају културе памука, сунцокрета, кукуруза, поврћа и крмног биља. Ту полпривредна добра „Буково“ и „Буковче“ развијају своју делатност на 800 хектара земље.

У другом делу равни, који је ван утицаја вода, земљиште је састављено од црне ритске смонице, а делимично и гајњаче; на њему због плодности и високе издани добро успева кукуруз, тако да се са једног хектара добија просечно 20—25 мц кукуруза у зрну. Уколико

се иде према Дунаву постепено преовлађују лаке смонице помешане са ситним песком, на којима се смењују културе пшенице и кукуруза. На таквом земљишту, у хатарима Душановца и Прахова, најбоље успева пшеница (20—22 мц по хектару), док кукуруз често подбацује у роду због суше у другој периоди лета. Приближујући се Дунаву у смоници све више учествују састојци песка што је врло повољно за њинову лозу, која је освојила већи део радујевачког хатара и стално се шири према Прахову. Најзад, брежуљци поред Дунава, између Прахова и Радујевца, састављени су од живог песка, који је, крећући се према Неготинској равни, угрожавао усеве све док нису биле подигнуте багрмове шуме. Сем овога, у средини Неготинске равни су: Кобишнички плато, Беврин, Страна и друга мања узвишења. Пошто су ова узвишења састављена углавито од песка и изложена сунцу, то на њима добро успевају винова лоза и бостан.

Уз Неготинску раван треба узети и алувијална проширења поред Тимока, чије је земљиште састављено од финих и врло плодних речних наноса „муљака“. По већем делу долинске равни се упролеће и јесен излива Тимок, због чега су ове површине биле дуго под ливадама, што сведоче називи појединих крајева: „ливађе“, „баре“, „кључеви“,

Сл. 6. — Окопавање памука у Неготинској равни

„блато“. Према потребама, ливаде су разораване и преобраћане у њиве на којима се гаји кукуруз, сунцокрет и крмно биље. Усеви се овде сеју од средине априла до почетка маја, али често наступе поплаве и пре бербе кукуруза. Почетком октобра 1955 године кукурузовина је штрчала из дубоке воде. Те поплаве, ако се на време вода повуче, чине и плодном ову раван поред Тимока, што је раније запазио и М. Милићевић, који каже: „ . . . дан орања (25 ари) у рајачким кључевима може хранити

5—6 душа“ (18). Та је плодност у новије време знатно смањена, јер сумпор и други хемиски састојци донети водом из Бора штетно утичу на принос рода.

Према томе, Неготинска равна и Тимок су изразити аграрни реон у коме су заступљене врло различите биљне културе. Највећи простор захватају кукуруз и пшеница који још играју главну улогу у селској економији. Од тога ваља изузети Радујевац, где се привредно тежиште преноси са ратарства на виноградарство. На другом месту су по важности индустријске биљке и поврће. Три главне индустријске биљке: памук, сунцокрет и дуван, нашле су овде повољне услове за разнотак. Од 1953 године памук је заузео око 400 хектара земље потискујући пшеницу и кукуруз са плодних и оцедитих наноса. Због већих приноса њега радо гаји готово свако домаћинство, а особито пољопривредна добра „Буково“ и „Буковче“. Сунцокрет, иако га због брзог исцрпљивања тла земљорадници нерадо гаје, ипак је заузео плодну ритску црницу

Сл. 7. — Берба памука у Неготинској равни

и наносе поред Тимока, јер он доноси много већи принос него кукуруз. Дуван, који је уведен пре две-три године, такође побуђује велико интересовање код земљорадника овог реона. И поврће има доста велики значај у привреди појединих насеља. Овде ваља разликовати две врсте поврћа: опште поврће (крупус, паприка, парадајз, лук и др.) и бостан (дигле и лубенице). За прву врсту поврћа има довољно природних услова, али су они најповољнији у Србову и Видровцу, где постоје јаки извори за наводњавање. Само у овим местима је поврће изашло из оквира домаћих потреба. Оно би се овде могло проширити на много веће површине, с обзиром на количину воде и земљу која

се може наводњавати. Повртарство се у новије време развија на пољопривредним добрима „Букову“ и „Буковчу“, а такође у Самариновцу и Милошеву.

Док ово развојно поврће задовољава само домаће потребе, бостан међутим има велики значај и у извозу. Супротно обичном поврћу, он заузима лака, песковито-хумусна и топла земљишта на падинама Кобишничког платоа и око Радујевца. Бостан је овде стара култура, јер неготинску дињу, која садржи доста шећера и финих миришљавих састојака, хвале и страни путописци. Али је ово поврће отскоро почело добијати већу улогу у привреди. Сада је под бостаном око 450 хектара земље у Неготинској равни. Највеће површине под бостаном су у Буковчу, Кобишници, Радујевцу и на пољопривредном добру „Буковче“. У овим селима свака кућа засади бостан од 0,10—2 хектара земље, јер он доноси већи принос него винова лоза. Са једног хектара се добије око 15.000 кг бостана, чија се цена креће од 5—15 динара по килограму. То значи да је принос бар четири пута већи него пшенице када би се она на том простору гајила. Због овога постоји тежња да се култура бостана прошири и на површине повољне за винограде, на пример у атарима Радујевца и Прахова. Пољопривредно добро „Буковче“, које такође унапређује културу бостана, извезло је 1954 године 50 вагона диња у разне крајеве наше земље.

Супротно ратарским културама, услови за воћарство су овде доста неповољни. На то штетно утичу ветрови (кошава и горњак) и изненадни мразеви у доба цветанја и заметанја. Штавише и оне воћке које би овде могле добро успевати, као крушка, дуња и орах, нису у већем броју заступљене. Једном речи, воћарство је овде ограничено на неколико стабала дуња, вишања, кајсија и ораха у двориштима кућа.

Сточарство у овом реону везано је с једне стране за ратарство а са друге за пашњаке и ливаде. Због тога се овде један поред другог виде два типа сточарења: старији пашњачки и новији стајски. Стари облик сточарења, који је раније био распрострањен у целој околини Неготина, очуван је тамо где још нису мочварне ливаде и пашњаци мелиорацијама преобраћени у њиве, као у Кобишници, Буковчу, Радујевцу и Србову. Кобишница и Буковче сваког лета подижу сточарске колибе на ливадама, где у току целе вегетационе периоде напасају овце. Обично по 4—5 домаћинстава образују бачију и наизменично чувају овце музу и користе млеко. Други опет најме заједничког чобанина који сам за све обавља ове послове. Друга села, као Радујевац и Милошево, истерују дању овце на утрину, а увече их враћају кућама.

Стајски начин гајења стоке односи се поглавито на говече и коња, мада села која немају ливада и утрине држе и овце стално у стајама.

Број и врста стоке зависе од услова за гајење. Највише оваца има у Буковчу и Кобишници, где свако домаћинство има 5—20 брава. Нека села, која имају утрине за летњу испашу, а недостаје им зимска пића, купују упролеће овце а продају их ујесен. Тако раде на пример у Милошеву. Крупну стоку, која је својом исхраном и радом везана за ратарство, држи свако газдинство према својим могућностима. До-

маћинства средњег и крупнијег земљишног поседа, држе по два вола или коња, а ситног једну краву која уједно служи и за мужу и за обрађивање земље. Волова је три пута више него крива, те се подмладак мора куповати у другим селима и областима. Изузетно, у граду Неготину крива је потпуно истиснула вола, што се може објаснити потребама града у млеку. Али у новије време све се више уводи у газдинство крива-млекуља. На то утичу близина града, новоподигнута млекара и ветеринарска станица. У гајењу бољег соја говеда особито волова, истичу се богата газдинства која имају довољно сточне пиће. Њихови волови сименталског соја прелазе тежину од 1000 килограма. У одгајивању се појединци такмиче како би за главни неготински вашар у септембру имали што бољу стоку.

Коњ је, у поређењу са другим реонима ове области, заступљен у приличном броју, особито у Буковчу, Кобишници, Радујевцу и Неготину. Само Буковче има око 300 коња. Разлози овога су: доста напредна земљорадња, удаљеност хатара од насеља и донекле богатство у ливадама чија је кисела трава погодна само за испашу коња. Увиђајући предност коња и крива над воловима, који се релативно мало користе, богатији земљорадници их све више уводе у газдинство, купују полутешке коње у Словенији а криве у околини Зајечара.

Свиња и живина, чије гајење зависи поглавито од ратарских производа, заступљене су у сваком домаћинству. На то утичу колико могућности за њихову исхрану, толико велике кућевне потребе, јер се недостатак у млеку и млечним производима надокнађује гајењем већег броја живине и свиња; богате куће држе 2—3, а сиромашније 1 крупну свињу, док свако газдинство има бар 10 кокошака.

Разне пољопривредне културе и багрењари засађени на песковитим динама и по јаругама пружају могућност за пчеларство, али се оно нешто боље одомаћило само у Прахову, Радујевцу, Видровцу и Неготину, где највише има поменутих услова.

Поред ових извора човек овога реона може користити и друге могућности за живот. У пољопривредним добрима Букову, Буковчу и Онолошкој станици налазе рада и зараде сиромашнији земљорадници који имају на претек радне снаге. Сем тога, појединци се узгредно и повремено баве и другим пословима. Тако у Прахову и Браћевцу има велики број зидара који зидају куће у својим и другим селима. У Буковчу и Кобишници се користе трстице оближњег рита за плетење арњева и асура. Сиромашнији, а каткада и имућнији људи, пожању трстице у лето па од њих за време дугих зимских ноћи плету поменуте производе које продају о вашарским данима у Неготину. Сем тога, изван број људи и жена из Душановца и других села иду у доба бербе на рад у виноградарски реон.

Посматран у целини, овај реон је доста богат. Његову привредну снагу чине: велико пространство обрадивог и плодног земљишта, и разне културе, врло рентабилне са економског гледишта. Разуме се, ово ће мишљење важити у потпуности тек када се изврше предвиђене мелиорације.

Оно што недостаје овоме реону, јесте шума. Дрво за огрев се мора набављати из виших шумозитих делова ове области. Али нека насеља, као Радујевац и Прахово, већ сада подмирују знатан део својих потреба из багремара засађених на живом песку. Са друге стране, имућнија домаћинства из Кобишнице и Буковча на виноградарским положајима засаде мању леју багрема. То се види на страни Балејског Брда која отсеком пада у Неготинску раван.

Доњи Кључ. — Релеф Доњег Кључа карактеришу три дунавске терасе и једна пространа површ. Најнижа тераса (52 м) покривена је шљунковитим наносима са којих се местимично дижу дуне живог песака. Друга тераса (тераса Туџин-Северина 65—72) прекривена је такође алувијумом преко кога је местимично навејан лес. На овој тераси су добра обрадива земљишта међу којима има и чернозема. Трећу терасу (105 м) покрива лесни материјал у виду купа и гредица. Најзад, изнад отсека треће терасе простире се позната Кључка површ (127—182 м). На овој пространој заравни покривеној пескозитом иловачом запајају се интерколинске депресије.

Као што се види земљиште у Д. Кључу састоји се углавном од песковитих наноса и седимената. Али је оно по типу доста шаролико, због утицаја рељефа, геолошке подлоге, климе и вегетације. На овом сразмерно малом простору педолози су запазили око десет типова земљишта: алувијум, минерално-барска, чернозем, везане пескуше, огањачена пескуша, гајњача, подзол и делувијум. С обзиром на рељеф и састав терена, уочава се зонални распоред главних типова земљишта. Идући од Дунава према површи, ређају се: алувијум, огањачени алувијум, гајњаче и подзоли. Сви они типови земљишта су мање или више повољни за пољопривреду (21, с. 28—58).

Скоро две трећине површине Д. Кључа су под пољопривредним културама. Пашњаци и ливаде захватају малу површину, док шума у правом смислу речи и нема. Али микро-рељеф, клима и врло шаролик састав земљишта, условљавају гајење разноврсних културних биљака. На малим растојањима ређају се њиве кукуруза, разних стрних жита (пшенице и ражи), поврћа, индустријских биљака (памука, конопље, сунцокрета и дувана), виногради и ливаде. Кукуруз и пшеница, који се гаје подједнако, захватају скоро половину обрадивих површина Д. Кључа. Кукуруз као монокултуру сеју у најнижим крајевима које вода повремено плави: у Фунди (Ртково—Корбово), Насипу, Дунаву, Грлу и Луки (Велесница). Пошто се земљиште састоји од плодних алувијалних наноса, принос кукуруза је доста знатан (око 25 мц по хектару). Али у неким водоплавним крајевима, као у Дунаву, кукуруз може донети велики род само онда ако се вода повуче пре почетка маја (пре Ђурђев-дана). Иначе се сеје на ризик, јер позне усеве униште суше или ране слане. Свуда у другим потесима, особито на Кључкој површи, смењују се у плодореду кукуруз, пшеница и раж. Најплоднији крајеви у којима се наизменично гаји кукуруз, пшеница и раж јесу: Церибаше (Корбово), Гламеја и Кључ (Љубичевац), Селиште и Биленица (Грабовица), Селиште и Меја (Каменица), Гај (М.

Врбица), Чардак и Турске Баште (Кладово). Особито је по плодности познат крај Церибаше, где принос достиже 30 мц по хектару. На песковитом земљишту које у Кључу захвата знатне површине, смењују се раж и кукуруз. Понегде се на угару сеје само раж. Ако се упореде приноси кукуруза и стрних жита, кукуруз доноси већу жетву кишовитих лета, а пшеница сувљих, јер она користи зимску и пролећну влагу. Неких година, када пшеница и раж дозру почетком јуна, на стрницима се око Кладова сеје кукуруз. Ако је друга половина лета кишовита и јесен дуга и лепа, и овај други усев доноси пун род. Иначе, недозрелим плодовима се хране свиње и стока.

И повртарство има доста велики значај у привреди овога реона. На то утичу високе температуре, вода, земљиште и саобраћајне везе Дунавом. Под поврћем је сада око 700 хектара земље. Сем општег поврћа (купус, црни лук, парадајз, паприка, празилук, шаргарепа итд.), које је потребно сваком сеоском домаћинству, гаји се доста арпаџика и бостана за извоз у друге крајеве. Поврће општег значаја развило се особито испод врела и јаким извора у Малој Врбици, Корбову и Вајузи. У Церибаши (Корбово) под поврћем је око 100 ха површине. У овом, као и у два поменута краја, скоро свако домаћинство има 4—40 ари земље засађене поврћем. Али док у Корбову и Вајузи „купуснице“, како овде називају повртарске баште, могу да задовоље само домаће потребе, а тек нешто производа претиче за тржиште, дотле у М. Врбици знатне количине претичу за извоз у Кладово, Текију и Доњи Милановац. Поред тога, поврће је у овом селу разноврсније него у другим насељима, јер се прилагођава потребама градског тржишта.

Узред ваља поменути и начин коришћења воде при наводњавању купусница. Ред у води долази сваки седми дан, па је због лакшег и правилнијег наводњавања купусница подељена у седам делова. Сви удеоничари једне такве деонице морају наводњавати своје леје истог дана.

Особито место у повртарству овога реона заузима бостан и арпаџик, јер њихова производња далеко премаша оквира домаће потрошње. Једном речи, ове две врсте поврћа више су намењене тржишту и извозу него потребама једног домаћинства. На топлом и плодном песковито-хумусном земљишту поред Дунава диње сада захватају више од 20 хектара површине. Ртково, Корбово, Мала и Велика Врбица најизразитија су средишта ове врсте поврћа. У Рткову, где је стално под бостаном око 65 хектара, свако домаћинство засади 10—40 ари лубеницом и дињом. Плодови, који достижу тежину од 15 кгр, познати су на тржиштима у целој нашој земљи. Али су највећи увозници и потрошачи кључног бостана: Београд, Бор и Мајданпек. Поред тога, у Рткову је одомаћено и гајење арпаџика, што се може објаснити не само повољним земљиштем за ову врсту поврћа, већ и општим развојем повртарства у овом селу.

Земљиште и климатски услови Доњег Кључа повољни су и за индустриско биље. Њима је засејано око 460 хектара. Од тога је под

памуком 295, конопљом 102, дуваном 150, сунцокретом 15 и сојом 2 хектара.

Конопља, најстарија индустријска биљка, заузимала је раније много веће површине, али је и данас гаји мање или више готово свако домаћинство. На то утичу географски услови и потребе, јер се овде још израђују тканине од конопље. Дубоко, хумусно и влажно земљиште поред Дунава, са кога се нешто раније у пролеће повуче вода, одговара култури конопље. Такве површине припадале су раније селу као заједници, где је свако домаћинство имало своју деоницу. Заједничка конопљишта постоје и данас у Рткову, М. Врбици и Љубичевцу, а раније их је било и у Корбову.

Док конопља сада као и у прошлости има мање-више локалан значај, дотле је памук за кратко време добио важно место у привреди овога краја. Он од 1951 године непрекидно потискује кукуруз и пшеницу. Памук гаје у целом реону од Грабовице до Кладова, а поглавито у атарима Костола, Вајуге, Корбова, Рткова, Љубичевца и Грабовице. Појединачно свако ово село засејало је 1955 године памуком 25—45 хектара. Резултати бербе у нормалним климатским приликама показују да су принос и каквоћа памука у овом реону чак и бољи него у Македонији. Са једног хектара добија се око 1000 кгр сировог памука (влакна са семеном). Једном речи, принос од памука је два-три пута већи него од кукуруза, због чега га сељаци радо гаје.

Дуван, који је пре сто година гајен у овом реону, сада је поново уведен као стална култура. Њиме је у Кључу било засађено 1957 године 150 хектара. Стручњаци наглашавају да је дуван из овог реона врло добре каквоће.

Доњи Кључ је повољан и за винову лозу, али виноградарство у њему није никада достигло онакав значај као у Неготинској Крајини. Иако виногради овде нису везани у један непрекидан појас, него су ограничени на поједина места, ипак се запажају две веће виноградарске зоне: једна у равни поред Дунава, а друга на отсечима највише речне терасе. У првој зони виногради су везани за пешчане дине у кладовском песку, Селишту код Костола и Песковима између Корбова и Вајуге. Друга виноградарска зона прати са извесним прекидима стране горњих тераса, прелазећи местимично и по равни терасе. Најпознатији су виноградарски крајеви у овом горњем виноградарском појасу: Церибаше, Садови, Буторке, Равниш, Плој, Вајушко Брдо, Погоње (В. Врбица), Голо Брдо, Кисељача, Каранташ (Давидовац), Турски Виногради и М. Каменица (код Брзе Паланке).

Иако су ови виноградарски крајеви повољни за винограде, они свуда нису обновљени после њихове пропасти од филосере. Тако су сада у Садовима, Голом Брду и Погоњу место негдашњих винограда утрине и њиве. Виногради су само местимично обновљени у Песковима између Корбова и Вајуге. То не значи да данас у Кључу има мање винограда него раније. Напротив, виноградарство се проширило изван старих виноградишта, чему је узрок промена културе винове лозе. Стару лозу, која је била везана за праће виноградарске реоне, заме-

нили су родни хибриди, које су због лакшег одржавања проширени и на невиноградарске површине. Стара лоза се одржала поглавном на кладовском песку, а местимично и у Рткову, Костолу, Корбону и Вајузи. Од 1837 хектара, колику површину заузимају виногради у Кључу, на стару лозу пада 181, а на калемљену 18 ха. Према томе, хибриди су главна лоза кључких винограда. Када се узме да у овом реону на једног становника долази око 10 ари винограда, из тога би се могао извести закључак да виноградарство претставља важну привредну грану. Међутим, због хибрида оно нема ни изблиза такав значај. Од овога грождја се добија ракија и слабо вино који се троше само у овој области.

У Доњем Кључу ливаде захватају сразмерно мали простор. Нека насеља у равни поред Дунава (Хртково и Корбово) готово и немају ливада, а друга (Костол, М. и В. Врбица) једва имају по 50—60 ха. Некада простране ливаде сведене су само на водоплавне и мочварне површине неповољне за пољопривредне културе. Такве су ливаде у Костолу и М. Врбици (Рит), у Корбову (Балта Маре), у Велесинци и Милутиновцу (Меја, Упари, Живица, Балта Лудаци, Папуке и Мрвила) и у Грабовици (Велике Ливаде) итд. Слаба страна ових ливада је непостојаност у роду. Ако се са њих вода не повуче на време, оне дају мало сена, које је лоше каквоће, дрвенасто и кисело. Као такво оно се користи само у исхрани крупне стоке, особито коња.

У овом реону има више пашњака него ливада. То се доводи у везу са знатним пространством плавних површина и песковитим земљиштима где се не могу развити ни ливаде у правом смислу речи. Такве утрине су: Коста Маре и Велико Брдо (Костол), Утрине (Ратково), Живица и Бејкоњ (Љубичево), Бара и Утрина (Корбово), Келмец и Балта (Вајуга), Облеђ (Велесница), Келемец (Кладово), Утрина, Царина и Петриш (Давидовац).

У зони Доњег Кључа поред Дунава извесне површине су и стално под барама и мочварама, које захватају површину око 90 хектара. Најпространије баре су око Кладова (58 ха), Мале Врбице и Костола (Рит — 21 ха), Корбова, Вајуге (Балта) и Љубичевца (Шувадита). Баре су обрасле крупним трстицима те се не могу користити ни за повремену испашу. У неким барама, као што је Корбовско Блато, чак има и риба које у доба изливања Дунава овде улазе и ту се мресте.

Према томе, ливаде и пашњаци овога реона не могу задовољити потребе већег броја стоке, тим мање што је и каквоћа сена доста слаба. Као последица тога, и веће развијености ратарства, сточарство се прилагођава новим приликама. Све више сада у исхрани стоке учествују ратарски производи: кукуруз, „сачма“, детелина и сточна репа, под којима је око 400 хектара плодне земље. Али ово је за савремено сточарство недовољно, мада се мочваре могу претворити у детелишта и добре пашњаке.

Садашње сточарство Доњег Кључа је огледало колико крмне базе толико културног степена становништва. Заступљене су све врсте

стоке које су потребне неразвијеној пољопривреди и ситном газдинству: говече, овца, свиња, коњ и живина. Овце држе не само имућнија него и сиромашнија домаћинства, која немају могућности да хране крупну стоку. На ово утиче одржавање заједничких утрина и потреба у вуни од које се још у селу израђује одело и постеља. Села која имају више заједничких утрина, као В. Врбица и Велесница, држе нешто већи број оваца. Иначе у целом овом реону на свако домаћинство пада просечно око 4 овце.

Говече, за које постоји више услова него за овцу, гаји готово свако домаћинство. Просечно једно газдинство има два грла говеда. Обично држе краву и вола. Разуме се, ситни посед нема ни једно ни ни друго, или има само краву. Број волова је знатнији него крава, али крава све више преузима улогу овце у млеку, а вола у запрези. Говече је мешавина домаће буше и сименталског соја. Најбогатија насеља (Корбово, Врбица и Ртково) поклањају већу пажњу одабирању и гајењу бољих сојева говеда.

Сем вола и краве и коњ је запрежна животиња, али га у нешто већем броју држе привредно развијенија и од тржишта удаљенија насеља, а особито она домаћинства која се у већем степену баве повртарством, као Ртково и Врбица.

Свиња, која је својом исхраном и овде везана за земљорадничке производе и пашњаке на мочварним утринама, нема неки особит значај у трговини. Њено гајење је ограничено више или мање на потребе газдинства. Домаћинство гаји једну до две крупне свиње, што зависи од богатства у кукурузу. Исто важи и за живину која није изашла из оквира кућевне економије. Просечно свака кућа држи 5—10 кокошака. Сем тога, овде се у насељима поред Дунава запажа већи број пловуша (гуске и пловке), које користе близину воде и испашу у мочварима и ритовима.

За привреду Доњег Кључа од великог је значаја и Дунав, на коме се развило рибарство и саобраћај. Што је виноградарство значило за Неготинску Крајину, то је риболов за Доњи Кључ. Као што је раније речено, риболов је у Кључу крајем 18 века био главни финансиски извор. Оно је са исушивањем бара и ритова и стављањем препречних мрежа у доњем току Дунава изгубило пређашњи значај. Али одмах ваља нагласити да је и данас кључки део Дунава најинтересантнији у нашој земљи у погледу речног риболова. На то утичу хидрографске прилике: особине речног корита, водени падови, струје и врлози у којима се крупна риба зауставља и борави. Овде се сретaju крупне „ајварите“ рибе које не продиру даље уз Дунав и Саву као: моруна (*Acipenser huso*), јесетра (*Acipenser schura*), сом (*Acip. Glaber*), паструга (*Acip. Stellatus*) и кечига. Од ових риба највећу вредност има моруна, која у мору достиже тежину од 1000 кг. Међутим у овај део нашег Дунава сада продиру само примерци тешки до 200 килограма. У Милутиновцу и Рткову уловљене су 1953 године две моруна тешке по 170 кг, из којих је извађено 60 кг ајвара. Овакав лов се догађа једнапут у три-четири године. Иначе је лов ситнијих и неајваритијих стериљних моруна чешћа појава.

После моруне привредно су најзначајније: јесетра, кечига, сом и паструга; прва и овде достиже тежину од 30, друга $1\frac{1}{2}$, трећа 1-40 и четврта 15 килограма. У највећем броју се улови по укусу позната кечига. Сем ових заступљене су: скобаљ, смуђ, денерика и друге врсте „белих“ риба.

Лов на крупне рибе везан је за две сезоне: за пролећне месеце када се оне крећу уз Дунав, и за јесење када се враћају у море. Долазак крупне моруне у овај део Дунава М. Петровић објашњава географским условима. Он каже да се крупне моруне, на које се нахватају пијавице у ритовима, крећу уз Дунав где их брза вода и трење о стене ослободи тих досадних инсеката. Том приликом моруна пролази кроз брзаке и свраћа у дубоке лимане ради одмора од борбе са воденим струјама, да би опет продужила пут матицом. Преко лета остаје у нашим водама, боравећи по највећим дубицама иза стене, где је тада неприступачна. Тек од августа излази из заклона. Према томе, лов моруне бива у пролеће када она путује уз воду ради чишћења од пијавица и пред јесен када излази из заклона и путује низ воду у море (22, с. 117—122). Највећи је лов ове рибе на простору између излаза Дунава из Ђердапске Клисуре и Брзе Паланке. Међутим, сом и кечига највише се лове у Текији, и то у пролеће кад се лед отапа. Иако је цео ток кључког Дунава повољан за риболов, ипак се знају права риболовишта. Најважнија ловишта су: Љубичевац, Грабовице, Велесница, Вајуга, Корбово, Ртково, Велика и Мала Врбича, Цеврин, Сип и Стена. Особито су повољни за риболов свих врста вирови и вртлози у Сипу: Косовица, Крст, Зидине, Горњи и Доњи Вир, Смил, Босна, Бук, Гора, Гардули и Иљан. Код Сипа су, док није прокопан Сипски канал, постојале *гарде* (плотови левкастог облика) кроз које је вода текла брзо утерујући рибу у велике мреже. До ослобођења 1833 г. ове гарде су припадале Турцима који су били вешти рибари. Кнез Милош их је као главна ловишта откупио од Турака, а касније су прешле у посед краљевског двора; дуго их је држао као закупац Томић из Кладова, (23, с. 40—44).

Сада се риба лови на разне начине и разлититим оруђима која намеће и природа ловишта и ћуд појединих врста риба. Моруна се лови помоћу *сџрука* на коме су велике коване удице, док се у лову на ситне рибе употребљавају *велика пређа*, *барчка пређа*, *обични рибарски сџрук*, *алов* и *лаиситија*. Рибари се крећу по реци на чамцу „оранце“ који је тежи од обичног рибарског чуна. Обично је на једном чамцу дружина од три рибара.

Као што је раније речено, риболов је опао у односу на прошлост. У Вајузи је било раније 30 чамца са 80—90 рибара, а сада ово село има 6 чамца и 20 рибара. Такав однос се запажа и у другим познатим ловиштима.

Колики је тај улов у килограмима, број рибара, и које се врсте риба сада највише лове, може се донекле видети из прегледа за 1953 годину:

С е л а	јесетра и моруна	кечига	сом	смуђ	шаран	бела риба	ајвар	број рибара
Тскија	20	1100	2668	52	160	600	6	30
Сип	2152	248	494	300	860	3932	149	12
Давидовац	486	30	137	88	152	200	23	6
Кладушница	640	45	226	260	304	650	16	6
Кладово	611	85	47	38	25	186	21	5
Костол	193	116	43	12	37	300	33	4
Мала Врбица	818	—	—	—	—	—	18	11
Велика Врбица	241	6	6	—	6	30	4	29
Ртково	262	—	—	—	—	—	9	4
Корбово	2676	446	150	51	122	1950	111	33
Вајуга	810	8	151	—	15	268	48	6
Милутиновац	641	2	34	—	—	—	28	7
Љубичевац	769	80	60	40	322	650	71	20
Грабовица	150	9	2	9	6	40	2	4

Као што се види из овога прегледа, уловљено је око 35 тона риба, али одмах треба нагласити да је то најслабија риболовна година и да се у нормалним приликама улови скоро двапут више. Најбољи лов пада у водоплавним годинама Дунава, јер Румуни не могу тада спречити узводно продирање риба као кад је водостај низак. Годишње количине уловљених риба и број рибара које даје званична статистика, само приближно одговара стварности. Рибарска задруга у Кладову пружа податке само за учлањене рибаре који јој свакога дана продају лов. Међутим, има доста људи који се и недозвољено баве овим послом. Сматра се да таквих рибара има у Љубичевцу 60, Рткову 40 и Грабовици 20. Риболовом се у доба сезоне не баве само сиромашнији, већ и имућнији људи. Тај лов, као што је поменуто, продају Рибарској задрузи, а нешто свакако задрже и за своје потребе.

УЛОВ РИБЕ ПО МЕСЕЦИМА У 1956 ГОДИНИ

у кгр.

Месец	Моруна	Јесетра	Кечига	Смуђ	Сом	Шаран	I бела	II бела	III бела	Укупно	К А В И Ј А Р			
											Моруна	Јесетра	Кечига	Укупно
I	—	3 ^a	3	7	—	13	174	6	1	207	—	—	0,150	0,150
II	—	—	—	—	—	10	1	0,9	—	12	—	—	—	—
III	499 ^a	43 ^a	63	19	1227	246	63	9	3	2172	57	—	5	62
IV	1331 ⁷	399	34	—	184	266	111	7	40	2373	36	33	4	73
V	884 ^a	593	65	—	1772	97	98	53	35	3597	39	44	14	97
VI	63 ^b	78	267	40	1612	2086	905	195	385	5632	—	20	0,50	21
VII	—	110	267	33	1200	3284	846	909	1088	7737	—	9	—	9
VIII	—	179	614	69	268	1168	1579	478	1215	5570	—	13	4	17
IX	107 ¹	83	527	55	193	378	713	396	1279	3731	—	12	20	32
X	296	183	430	55	51	213	415	24	306	1973	—	14	34	48
XI	189 ^b	25	54	8	21	167	182	62	143	852	—	1	4	5
XII	88	13	2	3	2	159	108	49	143	567	16	2	0,40	18
	3460	1709	2326	289	6530	8087	5195	2189	4638	34423	148	148	86	382

На крају, риболов на овом делу Дунапа није толико значајан по количини уловљене рибе колико по економској вредности. Сем квалитетне рибе, добије се око 500—700 кгр чувеног кладовског ајвара (кавијара) чија цена прелази 2000 динара по килограму (24).

Дунав, пловна река међународног значаја, има великог утицаја на привреду прибрежних насеља овога краја. Вук Караџић помиње корманоше из Текије и лађе које узводно у Ђердапу вуку волови (25, 36). Вични пловидби у Ђердапу, где је требало провлачити бродове измешу стена, људи из Кључа су стекли глас добрих бродара. Данас нема ни једног насеља у овом прибрежном реону из којег не би било на дунавским бродовима бар пет лађара разних категорија. Највише их има из Сипа (130), Кладушнице (120) и Давидовца (98).

По попису од 1953 године из Кључа је било у саобраћају око 650 људи: из Текије 79, Мале Врбице 73, Кладова 72, Кладушнице 71, Корбова 69, Костола 57, Сипа 54, Давидовца 53, Велике Врбице 37, Вајуге 29, Рткова 25. (26, 33)

Рибарство и бродарство на Дунаву не могу упослити сав сувишак радне снаге ове приобалске зоне, па људи у циљу допунске привреде налазе зараде на другим пословима. Најрадије се користе могућности које пружа најближа околина. Велики број људи у Сипу се баве вађењем камена и печењем креча, док из Велике Каменице готово сви у доба сезоне праве циглу, цреп и ћерпич. Раније су они израђивали циглу у свом селу (у месту Селишту) за цео Кључ, иако је постојала цигло-црепана у Костољу, коју су срушили Немци. И сада то раде по околним селима пошто свуда има повољног материјала (лес и ситан песак). Али је највећи број сиромашних људи тражио допунске зараде као наполичар и надничар код богатих и инокосних земљорадника. Сада, када су после аграрне реформе формирана пољопривредна добра, они тамо налазе зараду под повољнијим условима него раније. Сем тога, откако је после Другог светског рата оживела рударска делатност у Бору, Мајданпеку, Вршкој Чуки и другим рудницама Тимочког басена, појединци тамо стално или повремено налазе запослења. Из Грабовице иде у руднике 20, Костола 10, Велеснице 15, Вајуге 10 и Љубичевца 12 радника. Сем тога, изван број људи одлази Дунавом у Београд и упошљава се у разним установама. Примера ради наводим Ртково из којег сада има у београдским болницама око 50 разних службеника. Најпре дође један који постепено привлачи друге итд; док се створи читава група. Неки се коначно иселе, али већина одржава земљу у свом завичајном крају, јер ове службе привлаче привремено и имућније земљораднике који у домаћинству имају на претек радне снаге. Али уколико се развија савремена пољопривреда (гајење памука, дувана и поврћа), све мање је ових сезонских радника који траже зараду изван свога краја.

Ако се на крају као целина посматрају оба реона ове ниске зоне, на први поглед се запајају сличности. Њихов географски пејзаж је скоро исти. Он се на сличан начин и мењао. Шуме, утрине, ливаде и извесне мочваре (Неготинско Блато) уступиле су место разноврсним биљним културама. Тај процес није потпуно завршен. Још има мочвара

и утрина које ваља освајати. Са извођењем мелиорације (одводњавања и наводњавања), на чему се сада ради, ова ће зона у аграрном погледу бити најпотпунија, не само у овој него и у другим областима Србије. И при данашњем стању обраде, претичу за извоз велике количине пшенице, кукуруза, поврћа (бостан), стоке и сточних производа и индустриског биља (дуван, сунцокрет, памук). А што је главно, пољопривредна структура се мења у корист индустриског и крмног биља.

Са привредним и културним преображајем настајале су промене и у насељима и другим облицима живота. У доба турских војевања, насеља су била нестална. Премештана су из једног у друго место, на шта указују и топографски називи: селишта, стара села, бурдели, збегови. Међутим, у периоду мира она се коначно учвршћују на данашњим положајима који су и најповољнији. Насеља ове ниске зоне углавном су везана за обалу Дунава. На то утиче с једне стране саобраћај, риболов и друге предности које пружа једна велика река, а са друге простране површине плодне земље у залеђу. Само неколико већих насеља су у Неготинској равни и на њеном ободу.

Са променом привредног и друштвеног живота мењала се и унутрашња структура ових насеља. Живот је постепено усредсређиван у селу које је груписано. И главна кућа и споредне зграде у дворишту (хамбар, сењак, стаје за разне врсте стоке, свињац и кокошарник) одговарају занимању и степену економског и културног развитка. У неким најбогатијим селима, као што су Буковаче и Кобишница, куће се ни у чему споља не разликују од савремених градских грађевина. Али је очигледан несклад између спољнег изгледа куће и њеног унутрашњег уређења. У првом — да зграда има што лепши изглед, огледа се сујета, а у другом културни степен. Углавном се може уочити код свих ових села да се више полаже на кућу, гробницу и даћу умрлом, него на исхрану. У исхрани се богатија домаћинства много не разликују од сиромашнијих. Једном речи исхрана није у сразмери са богатством. Особито је она слаба у доба летњих радова. Ово се поправља особито откако је земљишни посед ограничен, јер се раније од уста одвајало да се што више прошири.

На крају ваља повићи пресек кроз газдинство разних категорија из чега би се бар приближно могла видети привредна структура. За ову зону ћемо узети Кобишницу и Буковче у Неготинској равни, која су привредно и најкарактеристичнија.

1. Домаћинство	Кукуруз	Пшеница	Бостан	Виноград		
3 ха са 4	1 ха	0,80 ха	0,40 ха	0,40 ха	Ливаде	Остало
члана	волова	оваца	свиња	кокошака	0,50 ха	0,10 ха
	2	7	3	15		
2. Домаћинство	Кукуруз	Пшеница	Бостан	Виноград		
5 ха са 6	1,50 ха	1,50 ха	0,30 ха	1 ха	Ливаде	
чланова	волова	оваца	свиња	кокошака	1 ха	
	2	10	5	20		

3. Домаћинство	Кукуруз	Пшеница	Бостан	Виноград	Липице	
4 ха са 6 чл.	1,30 ха	1,20 ха	0,60 ха	0,30 ха	1 ха	
(Буковаче)	(3000 кг)	(2000 кг)	(8000 кг)	(1.400 л вина и ракіје)	(4 - 5)	
4. Домаћинство	Кукуруз	Пшеница	Бостан	Виноград	Липице	
10 ха са 6 чланова	3 ха коња	2 $\frac{1}{2}$ ха крџа	0,50 ха оваца	2 ха свиња	1 ха кокошња	Шуме 1 ха
	2	1	10	6	50	

Прво домаћинство може да задовољи све своје потребе, с тим што од бостана и винограда може купити жита за исхрану. Друго и треће газдинство има тржишне вишкове у бостану, вину и свињама. Четвртом домаћинству претиче за тржиште: вино, бостан, пшеница, свиње и крупна стока.

ВИША ЗОНА

Вишу зону Неготинске Крајине и Кључа сачињавају површи које се неосетно дижу до испод венца Дели-Јована, Мироча, Великог Гребена и Стола. Али иако су ове површи у погледу рељефа и висина доста једнолике, у њима ипак постоје разлике, које се у првом реду односе на педолошки састав земљишта, вегетацију, биљне културе и привредни живот. Најзад, поменути планински врхови по ободу имају посебне и природне и привредне одлике. Према овим природним условима и привредним разликама могу се у овој вишој зони издвојити три привредно-географска реона: виноградарско-ратарски, ратарско-сточарски и планинско-шумски.

Виноградарско-рајарски реон. — Овај реон захвата најнижу површ и стране које падају према Неготинској равни, Тимоку и Дунаву. Простире се између Тамнича, Чубре, Јасенице, Дупљана и Купузишта на Дунаву, савијајући се полукружно око Неготинске равни. Површ је рашчлањена малим потоцима и рекама у простране заравни које се местимично постепено, а делимично нагло ломе и отсеком падају у раван. Благо нагнуте заравни и стране окренуте су према истоку и југоистоку, а покривене су лаком црном смоницом у којој има конкреција сарматског кречњака а местимично и ситног песка. Само на узвишењима, брежуљцима и бреговима, који се дижу са заравни, хумусну прстицу замењује гајњача али и песковита земља.

По својим природним условима ова је зона предодређена за виноградарство. Нема готово ни једног положаја, сем дубоких јаруга у потоцима, који не би био повољан за културу винове лозе, јер су ове заравни преко целог дана изложене утицају сунца. Тиме се особито одликује онај крај који се увлачи између Тимока, Неготинске равни, као и стране између Душановца и Брзе Паланке, где на винограде, сем поменутих услова, повољно утиче још и огледало воде Дунава које ублажује температурне екстреме. То не значи да су у читавој овој зони услови подједнако повољни за виноградарство. У њеном оквиру постоје крајеви чије грожђе садржи више или мање процената ше-

һера. Најпознатији виноградарски крајеви у овом познатом виногорју су: Бадњево, Кештен, Смиљевац, Каменац, Балеј, Тројица, Висока, Локва, Чубарска Коса (Таван); затим околина Рајца (Стена и Оранца), Рогљева (Крчан и Сврачар), Смедовца (Запис, Чука и Гушавин), Тамнича (Кремењаче, Старо Брдо и Липовац), Браћевца (Кијево), Михаиловац (Хајдук).

Сл. 8. — Део Негоћинског виногорја

Ова зона је утицала на богатство не само оближњих него и удаљенијих насеља, која су, као што је речено, имала такође овде своје винограде. И сада је ту виноградарство главна ако не и једина привредна грана. Све очи су упрте у виноград, јер од његовог рода зависи благостање и имућнијег и сиромашнијег газдинства. По улози виноградарства у привреди могу се насеља овог реона разврстати у неколико група. Првој групи припадају Рајац, Рогљево, Смедовац, Михаиловац и Вељково у којима виногради захватају већу половину обрадивих површина. Пространство винограда по једном домаћинству креће се од 0.50-4 хектара. Али број газдинстава која имају пола хектара винограда је незнатан. Најмногобројнија су домаћинства са поседом од два хектара винограда. Нису ретки случајеви да је сав посед малог газдинства од 2 хектара засађен виновом лозом. Виногради као монокултура чешћа је појава баш код ситнијег поседа, јер мало газдинство може опстати само помоћу интензивног искоришћавања земљишта. У овом случају посед је од два хектара довољан за живот, пошто се са једног хектара винограда добије око 6—7.000 литара вина и ракије. У овим насељима 1/3 газдинстава мора куповати жито. За ово постоје два разлога: један, што нека домаћинства немају усева сем винограда, а други што се кукурузом храни стока за коју недостаје крмно биље.

У другој групи насеља овог реона (Тамнич, Брусник, Мокрања, Брањевац, Речка, Слатина, М. Каменица) винова лоза захвата само трећину или четвртину обрадивих површина, али је ипак виноградарство основна привредна грана. То не важи само за она ситна газдинства, чији је посед под лозом, већ и за земљом богатија домаћинства. Вино и ракија су овде главни финансиски извори из којих се подмирују порез, купују оруђа и друге кућевне потребе, док ратарски производи могу да задовоље потребе у исхрани људи и стоке.

Друга по важности пољопривредна грана у целом виноградарском реону јесте ратарство. Главне ратарске културе су: кукуруз, пшеница и крмно биље (детелзна и сточна репа). Стрна жита су на положајима и земљишту које је неповољно за винограде; заузимају махом осојне стране. Њиве засејане пшеницом виде се и између ви-

Сл. 9. — Виноградарски пејзаж на површи између Тамница и Рајца (Липовац); у виноградима растурено воће, а местимично се виде и њиве на којима је привремено засејано жито док се виноград обнови

нограда, али је овај усев у већини случајева привремен; сеје се само док се обнови виноград, јер жито иначе доноси слаб принос. Много већи значај има кукуруз; њиме су засејане поглавито алувијалне равни око Тимока и малих токова. Као што је речено, производња кукуруза могла би да подмири потребе у исхрани становништва када се њиме не би хранила стока. Стога нека виноградарска насеља морају докупљивати извесну количину пшенице.

Сточарство овог реона има посебне одлике: због недостатка ливада и пашњака, стока је исхраном везана за ратарство и стају. Крмна

база је кукуруз и друго пићно биље које пружа алувијална раван, мада се кукуруз делом и докупи. Гаји се мали али квалитетан број стоке. Просечно једно газдинство има 1—2 крупне свиње, 1 говече и 2—3 овце. Ово важи за реон као целину. Иначе половина газдинстава не држи ни једну овцу, док је $\frac{1}{4}$ без говеда. Од свих врста стоке говече има највећи привредни значај, јер је и најпотребније земљорадњи која му иначе пружа исхрану. Што је интересантно, овде се гаје поглавито крупна грла говеда, међу којима има два пута више волова него крава. Подмладак се добавља из околине Књажевца и Бољевца. Купују јунце или мршаве волове које добро негују и користе за рад све док не постигну зрелост и гојазност, а тада их продају и замењују новим подмлатком.

Питање је зашто је овде во главна запрежна животиња, иако се он користи за рад у летњој периоди године, и то доста ограничено. Као разлог се наводе тешки терети које крава не може издржати на раскаљаним путевима између винограда и насеља. Сем тога, во је важан предмет трговине. Одгајивањем расних „сименталаца“ уједно се добија и снажна запрега и добра стока за тржиште.

Краву овде раније нису држали ни због млека; у томе ју је замењивала по која овца и коза санског соја. Тек у најновије време почињу и краве уводити у пољопривредне радове и користити је за мужу место козе чије је држање законом забрањено.

И у свињогајству, као код говеда, преовлађују одрасла грла. Свако домаћинство храни бар једну крупну свињу. Поред тога, месо се може свакодневно добити и у сеоским касапницама. Овде треба додати и живину коју хране житом у тесним двориштима, због чега је њен број, с обзиром на потребе, доста незнатан.

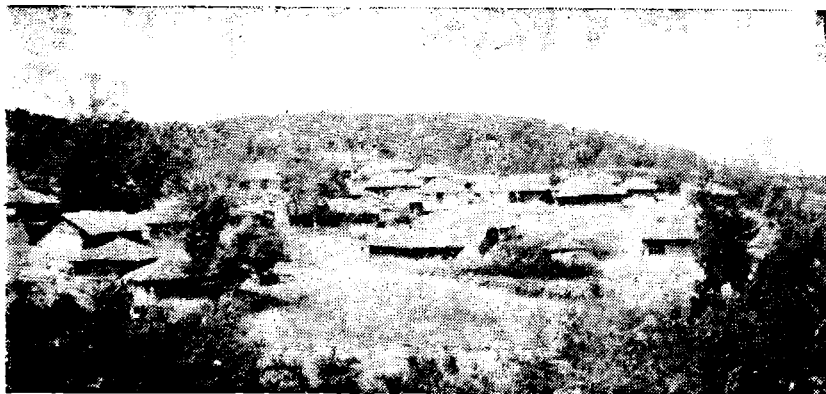
Из овога се види да је сточарство виноградарске зоне прилагођено крмној бази и новчаности тржишта. Оно се особито одликује квалитетом.

Уз сточарство ваља поменути и *ичеларство*, којим се овај реон нешто више одликује од других крајева Неготинске Крајине. На то без сваке сумње утичу природни и друштвени услови. Пре свега пчеле овде користе пашу два-три реона различна у погледу медоносних биљака. На једној страни је алувијална раван поред Тимока, где се гаје сунцокрет, детелина, бундева и још неке медоносне биљке, а на другој пространи виногради и воће у њима, чији плодови ујесен пружају пчели храну. Поред тога, на отсецима између алувијалне равни и површи има багрема који пчеле обилно користе у доба цветања. Сем домаће паше, пчелари неких насеља овог реона користе и пашу удаљених области. Они, на пример, преносе кошнице у Горњи Пореч у добу цветања липе. Треба нагласити да радови у виноградарском реону не сметају пчеларењу онако као у крајевима мешовите пољопривреде, где се послови сустижу, а често и поклапају. Напредним пчеларством се особито одликују Рајац, Рогљево, Браћевац, Мокрања, Тамнич и Брусник.

Воћарство овога реона је доста слабо развијено: орах, крушка, дуња и вишња, за које су климатски услови повољни, најчешће су

воћке. Али и њих гаје у ограниченом броју и то поглавито у виноградима где служе и као хлад за време летњих радона. Оне и друге врсте воћа (дуд, јабука, шљива и трешња) гаје се још у двориштима кућа. Ово воћарство, изузев јабуке и шљиве, може да задовољи домаће потребе. Узрок неразвијеном воћарству не треба тражити у неповољним условима, него и у томе што је сва пажња поклоњена виноградима, који умногоме надокнађују потребе у другом воћу.

Друге гране занимања су безначајне. Само појединци у Мокрањи користе близину сарматских пешчара за прављење надгробних споменика. Чак и за прављење цигле и црепа у алувијалној равни поред Тимока долазе мајстори из пиротских крајева. Штавише, овде се поставља питање недостатка радне снаге, јер домаће становништво не може на време да обави радове у виноградима. Раније су у време оковања и бербе долазили људи из вишег приплатинског реона. Међутим,

Сл. 10. — Остаци старих пивница села Глоговице у Братујевцу

од 1921 њих су у овим пословима заменили радници из суседних насеља на десној страни Тимока. Они прелазе у великом броју, особито о празничним данима, када не раде код својих кућа (а такви су дани код празноверног света били врло чести). Уколико се виноградарство подизало у крају на десној страни Тимока, све мање је радника отуда долазило. Њих у последње време замењују сиромашнији земљорадници из ратарских села Неготинске равни, поглавито из Душановца.

Овај реон у поређењу са друга два доскоро је био привредно најјачи. Ту снагу су чинили виноградима, и поред тога што они не заузимају више од 30% зиратног земљишта. Иако виноградима дају печат целокупној привреди овога реона, то не значи да друге културе немају значаја. Каква је економска структура газдинства разних категорија донекле се види из овог прегледа у једном селу

Р о г љ е в о

Газдинство	Виноград	Кукуруз	Пшеница	Детелина
1. 3 ха и 3 члана	1 ха	1 ха	0,50	0,50
	Волова 1	Оваца 3	Свиња 1	Кокошака 10
2. 6 ха и 6 члан.	Виноград 2 ха	Кукуруз 1,20	Пшеница 0,60	Детелина 0,30
	Памук, конопља, поврће 0,20		Шуме и утрине 1,50	
	Волова 2	Оваца 7	Свиња 5	Кокошака 20
3. 10 ха и 5 члан.	Виноград 3 ха	Кукуруз 2	Пшеница 2	Детелина 1
	Поврће, памук итд. 0,50		Утрина и шума (бар) 1,50	
	Волова 2	Оваца 10	Свиња 12	Кокошака 30

Прво газдинство може да задовољи само своје потребе, док друго а особито треће имају тржишне вишкове у вину и стоци (свиње и волови).

Напоследку треба бар укратко рећи како се географски пејзаж преображавао у току протеклих 150 година. Поуздано се зна да су се виногради ширили на рачун утрина и шума које су сасвим нестале са земљишта иоле повољног за пољопривредне културе. На неким положајима било је обрнутих случајева, преобраћања винограда у утрине и шуме. То се догађало тамо где су виногради заузели стрме стране, па се због врло живе ерозије нису могли на таквим положајима одржати. На таквом земљишту се сади багрем. Такве појаве се виде на странама Балејског и Новог Брда, у Бучини (атар села Смедовца) и још неким крајевима. Последња фаза у промени биљног пејзажа: потпун нестанак природних ливада и шума (на које потсећају само усамљени храстови), виногради на површинама у горњим деловима страна, а њиве у алувијалним равнинама и по благим нагибима изнад долиноског дна. Шуму замењује багрем засађен по јаругама и стрмим странама колико због потребе толико због заштите од ерозије.

Ове и друге промене су утицале на насеља и начин живота уопште. До појаве филоксере постојале су у овом реону две групе насеља: села и пивнице. Прва су стална, а друга повремена боравишта људи. Обе групе имају различите положаје и привредне функције. Села су у долинама и на додирној линији између алувијалних равни које су под разним ратарским културама и страна и површи засађених виновом лозом. Међутим, пивнице су на површи усред винограда. И села и пивнице су измениле своју ранију физиономију. Пре појаве филоксере у овом реону је готово свако крајинско село имало своје винограде и у њима пивнице. Те пивнице, којих је било око 40, са

по 20—400 подрума („пивница“) у свакој, давале су утисак великих груписаних насеља која су била начичкана по целој виноградарској зони. Сада је физиономија овог краја сасвим друкчија. Пивнице су готово ишчезле. Њихове функције преузела је кућа у селу, која се под утицајем привредног и културног развитка непрекидно мењала. Она је постепено добила потпун облик градске куће са додатком пространог подрума за вино. Оно што у њој још потсећа на села јесу неке споредне зграде везане за земљорадњу (хамбар, стаја за стоку, свињац, живинарник). Штавише има случајева где су ове потпуно одвојене од главне куће. Под утицајем новчане привреде која је у вези са винограду, стандард живота је доста висок, особито у селима где је виноградарство најразвијеније. Пшенични хлеб, месо и маст су основа њихове кујине, а вино редовно пиће.

Рајбарско-сјочарски реон. — Овај се реон географски поклапа са две више површи које неосетно прелазе једна у другу, тако да се између њих не би могла повући тачна граница. Оне су доста заравњене и висина им се креће од 250—400 метара. Површ је рашчлањена ерозијом у простране равни и широке долине, благе стране и брежуљке скоро истих висина. Реке и потоци које потичу са Дели-Јована, Великог Гребена и других планина, силазећи на површ граде у шкриљцима, текући лагано, већа проширења. Само тамо где пресецају кречњачке греде и друге чвршће стене оне су удубле кратке клисуре и сутеске. Извори избијају готово свуда, али због плитке издани у шкриљцима они брзо пресуше, те се у селима морају копати бунари.

Цела површина овога реона је покривена где дебљим а где тањим слојем земље; изузетно се по усецима потока виде оголићене стене. Преовлађују два-три типа земљишта, у народу познати под именима „смонице“ и „пескуше“. Смонице, које су прекривене танким слојем црнице, врло су плодне; дуго користе ђубриво и држе влагу, али су тешке за рад. Оваквом земљом су прекривене равни, долине и побрђа. Пескуше разних нијанса („плава“ и „жута“), махом су на странама узвишења, али местимично покривају и равни. То су већином гајњаче и оподзољена земљишта разних типова; на њима усеви не подносе дугу сушу и морају се чешће ђубрити; лаке су за обрађивање и добро рађају кишовитих лета. Само на веома оподзољеним и денудованим земљиштима, по узвишењима и стрмим нагибима, не могу успевати биљне културе, те су тамо по правилу пашњаци и шуме. Шуме су пре триста година прекривале целу ову површину. Још средином 19 века, где је данас Петрово Село, Килома, Планиница и други засеоци, простирала се непрекидна шума. Тако је раније било и у другим крајевима овог реона. Раније или касније шуме су постепено крчењем сведене на неплодно земљиште, па су у новије време због осиромашења земље и потребе у дрвету поново подизане. На негдашње шуме, тамо где су данас њиве, потсећају топографски називи: „Дубрава“, „Горунар“ (од горун), „Топољар“, „Биљевине“ (забел), „Грабар“, „Липар“, „Дрењар“, „Јоше“, „Забран“ итд.

Као што се види, пејзаж овога реона се непрекидно мењао у току три последња века. Раније сасвим једноставан, он данас пружа врло шаролик изглед. Упоредо са њивама, засејаним разним биљним културама, врстају се ливаде, пашњаци, гајеви, мали воћњаци и виноградни. Али не треба схватити да је овај реон у привредном погледу једиоличан. Постоје извесне разлике између насеља на његовом доњем и горњем рубу. У доњем је јаче изражено ратарство, а у горњем сточарство и шумарство. Какав је привредни значај појединих привредних грана и реона као целине може се приближно видети из овога прегледа.

Скоро $\frac{2}{3}$ земљишта је под биљним културама и ливадама, док само $\frac{1}{3}$ покривају шуме и пашњаци. На једног становника пада приближно 1,20—1,80 хектара обрадивих површина. Највећи део обрадивих површина је (око $\frac{2}{3}$) под разним житима. Главни усеви су кукуруз и пшеница, које подједнако гаје, смењујући их у плодоређу. Изузетно се кукуруз гаји као монокултура у алувијалним равнинама, док се нешто више пшенице види на слабијим земљиштима која се једне године угаре а друге године засеју. Принос зависи од године и од природе земљишта. На плодним смоницама на којима је род постојанији, он износи просечно 20 мц по хектару. Међутим, колебања приноса су на пескушама много већа. Кишовитих лета жита на њима роде као и на смоницама, а сушних јако подбаце у роду. То особито важи за кукуруз, који тражи више влаге. Пшеница из ове зоне је по каквоћи чак и боља него у Неготинској равни и Кључу, јер није изложена утицају долињске влаге и магле.

За разлику од других реона, овде се на знатним површинама гаји и овас, који пре 100 година није сејан. Ова појава се не може објаснити само потребама, већ исцрпљивањем земљишта на већим нагибима. Раније су на крчевинама сејани јечам, пшеница и раж, а када је то земљиште испошћено, на њему је једино могао успевати овас. Исто тако и раж заузима знатне површине, особито на песковитим земљиштима. Према томе, овас и раж заузимају песковита и најнеплоднија земљишта на горњим падинама појединих узвишења. Највише ових жита се сеје у атарима: Јабуковца, Штубика, Глоговице и Плавне.

Поврће је у овом реону ограничено на мање површине са којих се стално не могу задовољавати ни потребе домаћинства. Само тричетири, насеља, захваљујући могућностима за наводњавање, гаје нешто више поврћа. У Јабуковцу, Штубику, Карбулову (Саставци) и Јасеници (Селиште) постоје поред река и потока веће баште поврћа. Али и овде је повртарство узгредно занимање појединаца који имају земље у том крају. У Јабуковцу има око 200 таквих повртара. Поврће, углавито купус, паприка и лук, претиче и за размену са околним селима. Сем то а Карбулово и Јасеница износе своје поврће и на неготинску „зелену“ пијаци. Овде ваља поменути да се сем баштенског поврћа, гаји и кромпир, али у врло малом опсегу. Једино у приплавним крајевима насеља Плавне и Глоговице виде се веће њиве засађене кромпиром. На то утичу колико повољна клима толико и потребе.

Индустриско биље: сунцокрет, памук и дупап, заузимају релативно незнатне површине, али се испољава тежња њиховог пораста, јер за то постоје услови, особито на доњем рубу овог природног реона. Њивице конопље још се одржавају у Глоговици и Јабуковцу.

Пићно биље (црвена детелина, луцерка, кукурузна сачма, репа и граорица) почели су узимати мах тек у повијес врсме. Гаје га она домаћинства која имају више земље и полажу на бољи одгој стокe. Просечно је под пићним биљем само $\frac{1}{4}$ хектара земље једног домаћинства. Тако незнатне површине могу се објаснити тиме што још преовлађује екстензиван начин сточарења, јер се за исхрану поглавито користе пашњаки, ливаде, слама, кукурузна шаша, лисник, а делимично оvas и кукуруз.

Воће овде има већи значај него у виноградарско-ратарском реону, јер су природни услови за њега повољнији. Али ни у овом реону воћарство није напредно. Оно је ограничено на мали број шљива, јабука, ораха и крушака које гаје око кућа, а поглавито око усамљених салаша. У већој се мери ово воће гаји у Карбулову и припланинским насељима (Плавна, Малајница, Штубик и Поповица). У Карбулову је, поред повољних природних услова, на развитак воћарства утицала Пољопривредна школа у Букову, у којој Карбуловци у великом броју раде као „калемари“. Као такви они су ширили знања о воћарству не само у суседним селима него и у Бугарској где су калемили воће. Међутим, воћарство поменутих припланинских крајева друкчијег је типа. Тамо у воћу преовлађује шљива, која се гаји поглавито због ракије. Пошто шљива више подлеже утицају разних инсеката и болештина, ово је воћарство у опадању. Али пример Карбулова је довољан доказ да се у многим крајевима овога реона може развити и савремено воћарство, које би претстављало најважнију привредну грану одмах после ратарства и сточарства.

И *виноградарство* има скоро исти значај као и воћарство. Оно не прелази оквире домаћих потреба. Раније, кад су пре појаве филоксере насеља овога реона имала своје винограде у правој виноградарској зони, домаћи виногради су били ограничени на најповољније положаје. Сваки такав крај и данас носи називе „нерезина“ и „лојза“ у којима су некада биле мале пивнице. После губитка винограда у поменутом виноградарском реону, људи ових насеља су садили винову лозу и тамо где за њу нема повољних услова само да би задовољили потребе у вину. У тој тежњи за привредном аутаркијом, готово свако газдинство има бар 10 ари земље под виновом лозом. Од овога треба изузети припланинска села Дубочане, Глоговицу, Плавну, Штубик. Али нека од ових насеља (Глоговица и Штубик), као што је раније напоменуто, имају још својих винограда у виноградарском реону. Према томе, виноградарство овог реона је у привредном погледу доста слабо, тим пре што је одомаћена хибридна лоза, али оно више-мање задовољава домаће потребе.

У овом реону ливаде заузимају доста простране површине. На једно домаћинство просечно пада један хектар ливада, а исто толико и пашњака. Постојање ливада и пашњака може се објаснити заоста-

лошћу пољопривреде. Једном речи, они су углавном последица екстензивног коришћења земље.

Ливаде или „ливађа“, растурају се по свим сеоским хатарима, узимају поглавито влажније површине, али их има на сувим положајима и слабијем земљишту, где културе не могу донети ни осредњи плод. Изузев у долинским ливадама поред цотока, принос сена је доста мали, а траве слабе вредности. Но ипак ове ливаде претстављају доста значајну крмну подлогу за сточарство.

Супротно ливадама, већи пашњаци су груписани око сеоских насеља, без обзира на квалитет земљишта. Нека села имају и сада заједничке утрине по којима стока пасе све док се покосе ливаде и пожању усеви. Остаци таквих пашњака су: Крмењак, Орашје и Коса у Чубри, Равнинац у Брестовцу, Главница у Карбулову, Заједнице у Јасеници, Гинино Брдо, Пожаревина и Рудиште у Сиколу, Љилар, Смиљчица, Црвено Брдо и Нунићева Чука у Поповици, Пристрање и Богдановице у Шаркамену, Лак у Јабуковцу, Росуље и Збеговиште у Штубику, Гораниш и Мали Мироч у Плавни итд.

Сл. 11. — Пашњак на површи између Трњана и Поповице;
на њој се виде храстови и сточарске колибе

Сем заједничких, постоје и индивидуални пашњаци, које користи стока само једног домаћинства. Први су по правилу око груписаних насеља, а други око разбацаних салаша (појате и торови). Овакви индивидуални пашњаци су мали и ограничени на најплодније површине.

Овај реон се разликује од других реона и по пространству шума. У њему на домаћинство долази приближно један хектар шумског земљишта, које је покривено гајевима, шикарама и цбуњем. Разуме се, и у овом погледу постоји разлика између доњег и горњег дела овог реона. Припланинска насеља Глоговица, Плавна, Сиколе,

Дубочане, Поповица, Малајница, Уровица, Јабуковац, Брза Паланка и Петрово Село имају три пута више шумског простора него насеља у доњем делу ове зоне (Карбулово, Јасеница, Метриш, Брестовац, Салаш, Трњане).

Шумске површине се углавном поклапају са неплодним земљиштем на стрмим нагибима и јаругама, али има доста гајева и по равнима где могу успевати и биљне културе. Такви гајеви су углавном везани за већи земљишни посед. Из свега излази да је шумама и гајевима прошаран и премрежен цео овај реон.

Питање је какве су те шуме по узрасту, саставу и привредној вредности. Пре свега, оне су младе, јер су у неколико махова сечене и обнављане. Шикаре су састављене од различитог дрвећа, док у гајевима преовлађују цер, горун и граница.

Иако се разликују по квалитету ове шуме ипак имају велики привредни значај за овај реон. Оне су, поред тога што подмирују домаће потребе у облику огрева, грађе и лисника, такође и важан предмет у размени са обешумљеним крајевима. Из овога реона се огревним дрветом снабдевају Неготин, Кладово и готово сва насеља у Неготинској равни и Доњем Кључу. Улога дрвета у привреди је особито значајна за поменута приплатинска насеља из којих се на колима свакодневно превозе дрва у Неготин, Кладово и Брзу Паланку. Поред тога, људи из ниског реона и сами долазе и непосредно купују дрва од појединаца. Једном речи, дрво је извор финансирања свакодневних потреба. То важи особито за нека насеља овога реона (Плавна, Глоговица, Петрово Село). Напослетку, шума има велики значај и у исхрани стоке.

Сточарство је после ратарства најважнија привредна грана овога реона. То је и природно, с обзиром на повољне услове за гајење разних врста стоке. Крмну базу овога сточарства сачињавају: ливаде, пашњаци, слама, „тулузина“, шума, кукуруз, оvas а делимично и детелина. Са овом исхраном је у тесној вези не само број и врста стоке, него и начин сточарења. Овца је данас најмногобројнија и најважнија домаћа животиња овога реона. За то постоје многи разлози: она као и раније користи у исхрани екстензивне пашњаке, замењује краву у млеку, а што је најважније даје вуну од које се овде израђује одело, обућа и постеља. И најсиромашније газдинство држи бар пет оваца, али има и таквих домаћинстава која гаје и до 50 бржава, као у Глоговици, Дубочанима, Сиколу, Плавни, Поповици, Малајници и Штубику. У овим приплатинским селима просечно пада на једно домаћинство 20, а у нижим насељима 10 — 15 оваца.

Говече, које је исхраном и радом више везано за ратарство него овца, има исто тако важну улогу у привреди. Говедарство је овде друкчије и по броју и по начину гајења него у два прва реона. Просечно на једно домаћинство долази 3 грла говеда — подједнако кржава и волова. Сем тога, поред крупних говеда има и подмлатка. Кратко речено, говеда су бројнија, а по полу и саставу хетерогенија, али су и

слабија, особито у припланинском делу реона, где се запажа укрштање старе домаће буше са сименталским сојем. Али, ако је слабије економске вредности, оно и мање захтева, јер користи пашу и лошију храну.

Коњ је у овом реону имао много већи значај него данас. Свака кућа је држала бар једнога коња, јер су сав пренос и вршидба жита почивали на њему. Највећим бројем коња су се одликовали Сиколе, Поповица и друга припланинска села, чији су се становници бавили и кирици луком, преносећи вино у фучијама у друге области. У новије време значај коња је опао. Узроци су зато многобројни: nestало је кирицилука, у вршидби га је заменила вршалица, а што је главни ситна газдинства не могу поред вола и краве држати коња. Сада једва четврто домаћинство има једног коња, који је прилагођен новим потребама. Њега држе само имућнија домаћинства којима он уједно служи и за обраду земље и за саобраћај са тржиштем. Запажа се да и сада већи број коња имају насеља чији је атар раштркан, а село удаљено од тржишта, као Сиколе и Штубик.

Свиња је поред овце и козе била раније најраспрострањенија домаћа животиња овога реона. На то су утицале старе жирородне шуме и овде и у Дели-Јовану где су стално или повремено изгоњене на жицење. Доцније, када је због наглог крчења шума жиробаје nestало, свиња је прилагођена исхрани коју пружа кукуруз. Уместо већег броја ситних и мршавих брава прешло се на гајење једне или две крупне и угојене свиње. Разуме се, потребе у свињској масти су овде нешто незнатније него у насељима нижих реона, јер се у исхрани доста користе млеко и млечни производи.

У овом реону су повољни услови и за гајење пернате живине, па ипак живинарство није развијено; не прелази оквире домаћих потреба, али је ипак значајно у економији газдинства. Свака кућа држи просечно 8—10 кокошака. Овај број се повећава са напретком земљорадње и оснивањем задружних продавница у селима преко којих се сада извозе јаја.

Пчеларство такође није развијено, иако за то постоје повољни услови (ливаде, шуме и разноврсне биљне културе). Једва на свако друго домаћинство долази једна кошница. Већим бројем пчелињих заједница се одликују Глоговица, Дубочане, Плевна и Штубик, јер из ових насеља пчеле користе пашу две различите вегетационе зоне: површ под културама и ливадама на једној, и шуме у Дели-Јовану на другој страни. Овде треба нагласити да се у новије време на пчеларству неких села осећају и штетни утицаји дима из Борског рудника. У Глоговици, која је иначе позната по пчеларству, угинуле су све пчеле 1957 године.

На овоме се не ограничава привредна делатност људи овога реона. Они се повремено и стално баве и другим пословима, који у односу на земљорадњу и сточарство имају карактер допунског привређивања. Облици овог начина привређивања су врло разноврсни, што зависи од географских и привредно-географских услова. Раније, док је цела област била у привредно-имовинском погледу једноликија,

допунско привређивање се састојало у томе што су једни за време бербе силазили у виноградски реон, а други односили вино на коњима у околне области и тамо га продавали. Међутим, са развртком земљорадње и привредним раслојавањем, настаје диференцијација у имовинском погледу. Сиромашнији људи се довијају да на неки начин допуне оно што им недостаје. У том циљу они предузимају послове које им нуди најближа околина. Раније су сиромашнији земљорадници узимали земљу у наполицу или радили код имућнијих под надницу, док сада раде на пољопривредним добрима и у рудницима. Сем ових, постоје и други многобројни облици допунског привређивања: печење креча, прављење дрвеног ћумура, сеча дрва, занати итд. Сви ови и други послови зависе углавном од локалних услова. У Јабуковцу, где има довољно кречњака и дрва, преко 200 људи пеку креч и разносе га по околини. У истом насељу постоје око 20 пинтера који, користећи близину горунове шуме, израђују бурад и каце. У Штубику праве ћумур, а у Уровици и Подвршки Цигани граде корита и друге ситније предмете. У Глоговици су се сељаци раније бавили испирањем злата по потоцима, а, када је отворен рудник у Русману и Гиндуши, они су били запослени као рудари све до 1931 године. После Другог светског рата преко 70 радника одлази стално и повремено у Борски рудник. У Сиколу још по који човек односи као некада вино у Хомоље, док се неки из Малајнице баве куповином стоке у Поречу и њеном препродајом по околини Неготина. Сем тога, сва ова и друга припланинска насеља извозе дрва не само у Неготин и Кладово, него и у села ниске обешумљене зоне. У томе се особито истичу Плавна, Штубик, Поповица, Брза Паланка и Петрово Село. Једном речју, дрва су главни финансијски извор насеља на горњем рубу овог привредног реона.

И у насељима на доњем рубу овог реона, где је земљорадња по правилу изразитија, људи се баве разним пословима у циљу допунског привређивања. Тако у Метришу копају глину која се извози за Аранђеловац; из Карбулова иду као калемари у оближњу Пољопривредну школу; у Трњанима, где је раније прављен познати „трњански сир“, сада је подигнута задружна млекара у којој се прерађује млеко из Трњана, Сакала, Поповице, Брестовца и Карбулова. У Речки се око 60 људи повремено баве зидарством. Када сврше главне пољопривредне радове они одлазе у разна грађевинска предузећа¹.

На крају ваља напоменути да се овим обликом привређивања не баве само сиромашнији земљорадници, него и они који имају довољно земље и стоке, јер се на овим пословима искоришћавањем претека радне снаге и сточне запреге лакше долази до новца.

Као што се види, ово је типичан ратарско-сточарски реон са изразитом аутархијом у привреди. Због слабијег земљишта, особито у припланинским деловима, врло је мали број газдинстава испод 3 хектара земље. Пољопривредну структуру једног газдинства карактерише село Брестовац које је у средини овог привредног реона:

¹. Почели су се бавити тим послом од 1925 г., а научили су га од Ђорђа Мишић-Црноотравца, који се населио у њиховом селу.

Брестовац

1. Домаћинство	Кукуруз	Пшеница	Ливаде	Шуме			
3 ха и 4 чл.	1 ха	1 ха	0.10 ха	0.90 ха			
	Крава	Оваца	Свиња	Кокошака			
	1	5	1	10			
2. Домаћинство	Кукуруз	Пшеница	Овас	Сунцокрет	Виноград	Ливаде	Шуме
5 ха и 6 чл.	1.90 ха	1.50 ха	0.40 ха	0.55 ха	0.20 ха	0.30 ха	1 ха
	Волова	Оваца	Свиња	Кокошака			
	2	10	2	15			
3. Домаћинство	Пшеница	Кукуруз	Детелина	Сунцокрет	Виноград	Ливаде	Шуме
7 ха и 6 чл.	2 ха	1 ха	1.80 ха	0.30 ха	0.50 ха	0.30 ха	1.20 ха
	Волова	Крава	Оваца	Свиња	Кокошака		
	2	1	15	4	10		

Прво домаћинство једва подмирује своје кућевне потребе. Али му претиче радна снага која се користи за долунско привређивање. Друго, а особито треће газдинство има тржишне вишкове у пшеници и сунцокрету, стоци и дрвету.

Ваља овде нагласити да Брестовац карактерише само средишни део овог реона, али не и његов горњи руб. Припланинска насеља (Плавна, Поповица, Грабовица и др.) имају више шуме, ливада, утрина и стоке, овса и ражи, а мање пшенице и кукуруза. Сем тога, земља је неплодна, али је посед већи.

Географски пејзаж се овде у току 19 века још много више мењао него у два нижа реона. У горњем припланинском делу пре 100 година су биле непрекидне шуме, а у доњем шуме, ливаде и њиве. На место некадашњих шума су сада напредна насеља (Петрово Село, Планиница, Килома, и многобројни салаши). Сада ова зона пружа врло складну природну слику коју чине једно поред другог поређане: њиве са разним усевима, ливаде и гајеви.

Упоредо са променама биљног пејзажа као да су се мењала и насеља. Раније су се овде разликовале две групе насеља: села, која су била груписана и привремена насеља растурена свуда по њиховим атарима. Привремена насеља (торови у српском, а појате у влашким деловима атара) служила су као сточарска станишта само у летњој половини године. У новије време торови су врло ретки, јер се цео привредни живот усредсређује у селу. Супротно се догађа код становника влашке говорне групе. Они појате или салаше све више претварају у стална насеља на штету старог села. Салаш, који је по правилу у огради, састоји се од главне куће, зграда, торова и сењака, које су везане за сточарство и за земљорадњу. Разбацана по површи ова насеља, поред којих су редовно и гајеви, пружају врло лепу слику.

Цицивић јасно слика ова насеља описујући Петрово Село, које се развило у овом шумском реону средином прошлог века: „Сада је то

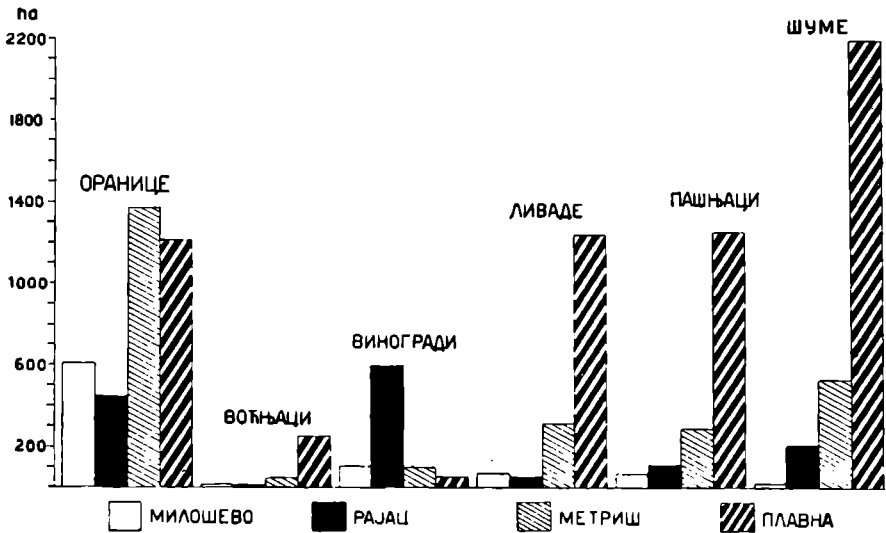
један од најлепших и најимућнијих крајева Србије. На све стране се виде велике њиве и ливаде, нарочито око салапа, а између њих уни-томљене шуме. На свакој плећатој коси угледају се лепе велике куће и зграде досељених Катуњана, окружене пространим имањима, те као што изгледају као властелински двори“ (Б. Полуострво, књ. I, стр. 220).

И стандард живота је нешто друкчији него у два прва природна реона. То се види на кући, исхрани и начину живота. Кућа, која је прилагођена разноврсној пољопривреди, нагло се сада мења по угледу на град. Хлебно жито је кукуруз, пошто је пшеница намењена тржишту. Уосталом кукуруз овде може боље да замени пшеницу у исхрани него у нижим реонима, јер сем масти, има млека и млечних производа.

Планинско-шумски реон. — Шумски реон, који је везан за највише, најстрмије и најнеплодније крајеве ове области, може се узети као стални привредно-географски појам. Док је шума због ретке насељености захватала простране површине чак и у равни и на ниској површи овај реон се није могао потпуно издвојити. Диференцијација је настала тек кад је шума искрчена са површина на којима су могле успевати биљне културе и ливаде. Још више је томе допринела интервенција државе, која је ограничила и присвојила реон незаузете шуме у Дели-Јовану, Мирочу и Штрбцу. Захваљујући томе, а нешто и већој удаљености од сталних насеља, могла су се очувати крупнија стабла дрвећа. Али ни овде она не прелазе старосну границу од 80 година, јер држава није шумом газдовала како ваља; давана је на коришћење појединим трговцима који су је немилује секли не водећи рачуна о штетним последицама општег значаја. Раније, а особито у времену између два последња светска рата, трговци су извозили велике количине дрва преко Брзе Паланке, Сипа и Текије. Сем тога и становници оближњих села су уништавали шуму чим се за то указала прилика, особито у доба ратова и безвлашћа.

И поред ових неповољних појава, ипак је овај реон сачувао шумске одлике. Он је доста једноставан; местимично га прекидају насеља заснована на крчевинама средином 19 века, као што су Петрово Село, Килома, В. Бељан, Планиница и други омањи засеоци. Ова шумска зона у којој преовлађују буква (65%) и хрст, имала је у прошлости привредни значај. У њој су раније изгонили крда коза и велике чопоре свиња не само суседна него и удаљенија насеља. Сада овај реон има друкчију привредну улогу. Крупнија и здравија стабла се користе као техничка грађа, а суво дрвеће и гране за огревно дрво које држава по дозволи уступа појединцима. Са бољим газдовањем овај шумски реон ће добијати све већи привредни значај. Сем тога, он ће претстављати неку врсту заштитног појаса за ниже земљорадничке реоне који су угрожени ерозијом и поплавама.

Као што је у почетку речено сви ови реони претежно прелазе један у други, али се јасно запажају разлике, како у погледу пољопривредних површина, тако и биљних култура. То се види из ових података и дијаграма на коме су претстављене привредне површине четири

Сл. 12. — Дијаграм пољопривредних површина у Милошеву, Рајцу, Метришу и Плавни

насеља разних привредних зона: Милошева у Неготинској равни, Рајца у виноградарској зони, Метриша у ратарско-сточарском и Плавне у припланинском реону.

РАЗВИТАК ЗАНАТСТВА И ИНДУСТРИЈЕ

Занатство и индустрија овде се не могу тако пратити по зонама као пољопривреда. С тога ћемо их, ради боље прегледности, изнети у посебном поглављу. Као и у другим областима Србије, занатству је овде претходила домаћа радиност, која се овде и после развитка заната и индустрије у већем степену одржала. И данас земљорадник израђује одела и постељу од вуне, коже и конопље, јер оштра зима и природа земљорадничког посла захтева тврђа и топлија одела. На то утичу навике и запослење женске радне снаге у зимско доба. То не значи да и сада као некада сељак израђује све „од капе до чарапе“. Индустриске тканине све више преовлађују у женској свечаној ношњи и рубљу, док се горње свакидашње одело прави од домаће вуне и коже. И све друго израђивано је, ако не у кући, оно у селу. Куће су подизали сеоски мајстори — самоуци, који су постепено постајали занатлије. Поменуто је како се зидари из Радујевца, Браћевца, Речке и Кобишнице баве узредно овим послом, а многи раде и у грађевинским предузећима. Тамо где има доста камена за израду надгробних споменика, као у Видровцу, Мокрањи, Бруснику и Буковчу, неки се људи стално или узредно баве овим послом. Исто тако се справљањем креча баве у

Јабуковцу и још неким насељима где има довољно кречњака и шуме. С друге стране, у алувијалној равни поред Тимока и Дунана честе су мале пољске црепо-цигане где појединци за своје потребе израђују цигле. Овоме ваља додати сеоске бачваре, који за виноградске послове израђују бурад, каце, крбле итд. Све друге предмете од дрвета праве поглавито цигани у Уровици (Крајина) и Подржци (Кључ) и продају их по селима у целој области. Потпуна слика овог сеоског занатства може се најбоље видети на великим годишњим вазарима у Неготину.

Од овог сеоског треба разликовати право занатство које је настало упоредо са развојем градских насеља одмах после ослобођења испод Турака 1833 године. У почетку, занатлије нису домораци него досељеници из турских градова где су ти занати били одомаћени. Тек нешто доцније примили су их најпре мештани а затим дечаци из околних села. Какви су били ти први занати, види се из ове табеле.

ЗНАТИ И БРОЈ ЗНАТЛИЈА У НЕГОТИНСКОЈ КРАЈИНИ И КЉУЧУ 1836 г.¹

	Трговци	Бакали	Терзије	Абаџије	Папуџије	Кириџије	Ковачи	Ћурчије	Грчари	Скелеџије	Механије	Кулуџије	Туфегџије	Бојаџије	Дућџери	Мугавџије	Берџери	Думениџије	Реџи	Укупно
Крајина	8	30	8	32	17	3	1	34	4	10	22	2	6	13	5	8	2	-	-	205
Кључ	4	7	4	6	3	2	-	4	-	3	8	-	-	3	8	-	3	47	9	111
Подунавље (Брза Паланка)	1	3	-	-	-	-	-	-	1	2	3	-	-	1	-	-	-	-	-	11
	13	40	12	38	20	5	1	38	5	15	33	2	6	17	13	8	5	47	9	327

Као што се види, највише су се развили они занати који су одговарали тадашњим потребама. Током времена су се мењали. Неки су нестајали (абаџиски, ћурчиски, папуџиски, мугавџиски, бојаџиски, туфегџиски, думениџиски), а други се појављивали (кројачки, опанчарски, обућарски, ковачки, лимарски и др.). Неки занати су се одржали у знатном броју, као ћурчије (кожухари) и лецедери (воскари). Први се занат може објаснити великим потребама у топлој одељу у једној области где су оштре зиме, а други одржавањем верских обичаја (помена и слава) особито код влашке етничке групе.

Промене заната за последњих 120 година могу се најбоље видети ако упоредимо табеларне прегледе негдашњих и данашњих заната².

¹ Извод из архивске грађе за занате и еснафе од Т. Р. Ђорђевића.

² Последњи су приказани за 1957 годину по подацима Занатске коморе Неготинског среза

ЗАНАТИ И БРОЈ ЗАНАТЛИЈА У 1957 Г.

	Кројачи	Абаџије	Опанчари	Обућари	Кројачи	Ђурџије	Колари	Поткивачи	Ковачи	Казације	Бачвари	Столари	Лончари	Летелдери	Посласти-чари
Неготин	10	—	12	18	14	16	4	4	6	4	1	9	6	16	8
Кладово	4	—	4	4	1	—	2	1	4	—	1	3	1	2	3
Околна села	78	10	29	—	—	43	24	24	36	—	18	33	6	6	—

	Месари	Молери	Содаџије	Вуно-влачари	Машин-бравари	Лимари	Пекари	Бербер-фризери	Колари	Камено-резици	Сарачи	Ужари	Ливци	Тапегари	Зидари
Неготин	5	—	4	6	7	7	6	11	—	2	2	4	2	2	
Кладово	4	5	1	1	2	3	4	—	2	—	—	1	—	—	
Околна села	—	—	11	—	7	—	4	—	—	—	—	—	—	—	70

Ова статистика не даје потпуну слику данашњег занатства јер у њу нису ушле занатлије које се код својих кућа узгредно баве овим послом, а тај број није мали. Још сада има око 1.300 или 45% занатлија који немају обавезе према друштвеној заједници.

Као што се види, занатство је у овој области добро заступљено. Оно је из Неготина и Кладова продирало најпре у насеља која су постала мала средишта уже околине (Салаш, Штубик, Брза Паланка, Јабуковац), а затим и у села у којима сада има бар по један колар и ковач. Али данашње занатство ипак заостаје у свом развиту; оно не може да подмири потребе које непрекидно расту. Особито не задовољава стање нових кадрова како у погледу степена стручности тако и у погледу прилива ученика. Овоме се питању сада поклања већа пажња, па се показују и знаци напретка.

Иако је ова област богата у аграрним сировинама у њој се није развила ни једна индустријска грана. Две мале радионице (кожарска и уљарска) брзо су се угасиле као и рудник злата у Глоговици. Једино су се донекле развиле црепо-цигларска и млинска индустрија и то у оквиру неопходних домаћих потреба. Али четири црепо-циглане које сада постоје у Неготину, Кладову, Штубику и Салашу скупа узете не производе више од пет милиона комада цигле и црепа. То сада, с обзиром на убрзану грађевинску делатност, не може да задовољи ни домаће потребе. Недостатак донекле допуњују мале пољске циглане које појединици према потребама подижу. С тога се предвиђа не само преуређење (реконструкција) поменутих старих предузећа него и изградња нове

црепо-цигане у Кусјаку где су за то најповољнији услови у погледу сировина. Опште речено, услови су у овој области врло повољни за добијање грађевинског материјала. Има свуда доволно пластичних глина, песка и дебелих слојева песковитих кречњака који се лако ваде и тешу. Овоме треба додати и кречњачке стене од којих појединци израђују добар креч.

Млинска индустрија такође није на завидној висини. Постоје 14 млинова у разним крајевима области (у Неготину два, Радујевцу, Кладову, Бруснику, Рајцу, Браћевцу, Чубри, Салашу и другим местима), али њихов целокупан дневни капацитет мељаве не прелази сто тона. Од ових само два млина у Неготину мељу 36 тона. Остали млинови, чији се капацитет мељаве креће од 5—10 тона, не могу ни уз потпору воденица поточара задовољити потребе уже околине. Тек када се буду обновили млинови у Милошеву и Буковчу, где је раније постојала једна ветрењача, моћи ће се потпуно задовољити потребе целе области у мливу. Овде ваља поменути и „*пецаре*“ у којима се прерађује хибридно грождје и дефектна вина у разне врсте алкохола. Највеће предузетсве ове врсте у Кусадку преради велике количине поменутих сировина у дестилат, јачине 55—65°, који поглавито извози у Совјетски Савез. Исто тако се овде прерадом добија вино „брендвајн“ (23 малигана), чији је извоз упућен на немачка тржишта.

Сем ове, постоје још три задружне пецаре (у Брзој Паланци, Слатини и Корбову) које се баве истим послом. Ове пецаре, које су се развиле у вези са гајењем хидбрида и због слабе неге вина, постојаће само дотле док ови узроци ишчезну на чему се сада и ради.

Друге гране прехранбене индустрије нису ни постојале пре Другог светског рата. На овоме се почело радити тек у најновије време. Прво је 1954 г. изграђена млекара у Неготину која дневно може прерадити 6 тона млека. Млекара има сезонски карактер, јер ради од маја до септембра у доба муже оваца. У њој се сада преради дневно 2.500—3.000 литара млека. Сем тога, и млекара у Трњанима прерађује на дан 1000—1500 литара млека. Обе ове млекаре имају разгранату мрежу откупних станица — *баскија* у којима се израђује обичан свеж сир и доставља на даљу прераду у поменуте млекаре. Према томе, млекаре скупљају сировине преко задруга и других откупних станица и прерађују их у качкаваљ, масло, бутер, полу-масне сиреве. Највише производе качкаваљ (око 30 тона) који извозе поглавито у Грчку, Египат и Либан. Када се буде повећао број крава, које ће се мустити у току целе године, тек онда ће ове млекаре добити пун привредни значај.

Сада је изграђена и фабрика за прераду воћа, шумских плодова (купина и шипака) и поврћа чија је производња и у почетној фази знатна.

Знатан број стоке, а још већа могућност за њено унапређење, добра је основа за индустрију производа од меса. У овом циљу се приступило 1957 г. изградњи кланице са хладњачом, капацитета 7 вагона која ће прорадити почетком 1960 године. Годишње ће примати и месо од 2.000 крупних говеда, 1.000 телад, 5.000 свиња, 10.000 оваца, 15.000 јагњади и 2 милиона јаја.

У изградњи је и велика фабрика суперфосфата у Прахову на бази 230.000 тона сумпорних киселина из Бора и Мајданпека и других сировина које ће довлачити Дунавом. Ова фабрика ће давати 575.000 тона суперфосфата и запошљавати око 216 радника разних квалификација. Њено подизање имаће особит значај за развитак биљних култура у овом иначе познатом пољопривредном крају.

ПРИВРЕДНО-САОБРАЋАЈНИ ОДНОСИ

Унутрашњи привредно-саобраћајни односи. — Унутрашњи привредно-саобраћајни односи зависни су од степена привредно-друштвеног развитка. У доба када је свуда било доста шуме и повољних услова за сточарство, живље привредне везе постојале су само између виноградарске и сточарско-ратарске зоне. Људи из припланинских села силазе у виноградарску зону, било да обрађују своје винограде било да раде у доба бербе и других послова код појединих виноградача. Али када је средином XIX века настала већа диференцијација, како у погледу измене структуре привредних површина тако и у имовном стању, ти односи бивају све живљи. Стока, дрво, креч из горњих налазе тржиште у доњим селима, док вино и ракија и други производи ниже зоне привлаче становништво припланинских насеља. Сем тога, сувишак радне снаге из ратарске и ратарско-сточарске зоне налази повременог рада у реону винограда.

Поред тога, општи развитак привреде у целој области изазвао је живо кретање према привредно-саобраћајним центрима, преко којих се извозе пољопривредни производи а увозе индустријски и занатски предмети. То кретање добара утицало је на спровођење бољих путева место ранијих обичних крченика. Нешто бољи друм, којим су се кретали не само коњи него и кола, везивао је Неготин са Зајечаром и Радужељем на Дунаву. На овом путу било је неколико свратишта и одмаралишта од којих је најчувенија Трњанска механа, 15 км југоисточно од Неготина. Други важнији хан био је у Копривници итд. И друмске и сеоске механе држали су поглавито Цинцари и други досељеници из Македоније.

После појаве моторних возила, проширују се стари и пресецају нови путеви, који у најновије време везују не само веће крајеве него и сеоска насеља. На саобраћајне артерије Неготин—Зајечар, Неготин—Кладово—Текија, Неготин—Штубик—Клокочевац и Штубик—Јабуковац—Слатина излазе добри сеоски путеви по којима се крећу сва моторна возила. Од сеоских путева се грана мрежа коловоза који су особито разгранати у виноградарској зони због приступа виноградима.

Сем ових путева од особито су значаја, како за спољни тако за унутрашњи саобраћај, железничка пруга Зајечар—Неготин—Прахово и Дунав, који непосредно повезују многа важна насеља. Када се узму у обзир колски, железнички и речни путеви, може се рећи да Неготинска Крајина и Кључ имају разгранату унутрашњу саобраћајну мрежу.

Спољни привредно-саобраћајни односи. — Оно што се може рећи за унутрашњи, не може се казати и за спољни саобраћај. Три главна пута: железничка пруга, Дунав и колски пут Неготин—Мајданпек—

Београд, који везују Неготинску Крајину и Кључ са другим удаљенијим областима, не задовољавају садашње привредно-саобраћајне потребе. То долази отуда што је Дунав непролазан у зимској полонизи године, железница заобилазна, а колски пут врло слаб. Због недостатка непосреднијих и бржих веза, ова област претставља сада слено прено у саобраћајном смислу речи. Тако није било у прошлости. Привредно-саобраћајни правци су се мењали, прилагођавајући се постојалним условима и приликама.

Неготинска Крајина и Кључ имали су раније више услова за спољну трговину но ма која област Србије. На то су утицали географски положај и богатство у пољопривредним производима. Наслоњена на велики речни пут који је везивао све зоне у Подунављу, ова област је лако излазила на тржиште. Преко пристаништа у Радујевцу, Кусјаку, Кладову и Текији ишли су производи из већег дела Србије. Пре 1878 године Радујевац је долазио по промету робе одмах после алексиначког ђумрука. Прве писане податке о трговини овога краја имамо тек од XVIII века. На једном се месту изричито каже како је земунски трговац Александар Ратковић уговорио 1787 године са два трговца из Неготина да му један испоручи 80.000 ока, а други 115 буради вина у року од 10 месеци (11). Овај датум, разуме се, не треба узети као прве спољне трговачке везе, јер их је било знатно раније. Али тек од ослобођења ове области испод Турака, оживео је трговачки промет на поменутом дунавским пристаништима и скелама. Подаци из Државног архива и Службених новина са ђумрука у Радујевцу, Кладову и Текији из 1847 и 1848 јасно говоре у живом промету и врсти робе која је извозена и увожена. Извозни предмети су: стока, вуна, кожа, лој, свеће, вино, дрво, креч, катран, мед, риба, ајвар, брашно, жито итд. Раније је поменуто како је средином XIX века у Неготину клано преко 80.000 брера (оваца, коза и говеда) због лоја и коже који су извожени у Аустрију, Турску и друге земље. Та трговина је била у рукама трговаца из Неготина и Оршаве, што се види из једног извештаја из 1847 године¹.

¹ У акту Начелства крајинског од 1 новембра 1847 г. № 6207 каже се: „Оршавски главни трговци ступивши у компанију са овдашњим нашим трговцима, који стоку кољу и топе, то размислили да би више лој истеривали, те и свињске брера кољу и с лојем мешају. Ово су неко време трговци и саландије (касаци) тајним начином упражњавали, од неког пак и то скорог времена овамо почели јавно угојене у жиру или кукурузу свињске брера дотеривати, клати и са козама у едно топити, мешавајући у лој свињскога сала тако, да се у две части лоја една добра част сала умеша. Већ се у овдашњим туђиницама јасно примећува, да свеће, као кад се у ладно време граде не имају кречко... Трговци овако свезавши у компанију своју ортачину, обичествују чим примету да је жир родио, накупују навелико чикло вепрова и у жиру нахране, пак их истопу и маст у бурадима по пола године стоји док се сва јако усмрди. Када пак стану козе топити, ови смрдљиву маст у лој мешају, па због тога свеће велики смрад кад гору издају нарушавајући људско здравље... Приметивши пак овдашњи примиритељни суд, да су неки трговци већ дебеле урађене вепрове дотерали, и неки су већ неколико брера заклали, са извештајем своим од 1. т. м. № 741, претставио је том начелству молба, да се овим трговцима забранило сало у лој метати“. (Државни архив Београд, Министарства унутрашњих дела ПФ III 1847 год. II № 32).

Напону тадашње трговине нису одговарале скеле и пристаништа у Текији, Кладову и Радујевцу, због чега су се неготински трговци Стеван Исаковић, Јован Марковић, Никола Мијаиловић, Јован Недељковић и Јован Димитријевић жалили попечитељу унутрашњих дела Илији Гарашанину. Они су у молби особито истицали недостатке магацина и нередован превоз, тако да не могу имати добре везе са Оршавом и тржиштима у Извору, Чернецу и Турну на влашкој страни. После тога стање се на поменутиим пристаништима знатно поправило¹.

Од 1880 године почела се нагло развијати трговина „живом“ стоком и житом. Извожене су велике количине пшенице, која је скупљана у магацинима у Кусјаку и Радујевцу, и одатле копном слата за Аустро-Угарску и Турску. Житарска трговина била је у рукама неготинских трговаца који су имали врло разгранату откупну мрежу у свим селима и своје магацине у Неготину и пристаништу Кусјаку одакле је жито шлеповима одвожено. Трговином жита су се највише истакли Рајићи, Попадијићи, браћа Пепићи, браћа Хаџи-Станковићи, Јован Мариновић звани Црногорац и Мита Петровић. Ови су трговци били везани за велике трговачке компаније у Пешти и Бечу.

Други исто толико важан предмет трговине у овој периоди јесте стока, у првом реду свиње, чија је крмна база кукуруз и жиропађа. Овом трговином су се бавили поглавито људи из насеља која леже у алувијалној равни Тимока, где је добро успевао кукуруз. Они су куповали мршаве свиње у селима на вишој површи у подгорини Дели-Јована, где су ове користиле само жиропађу у исхрани. Из обора, где су храњене од априла, угојене свиње су у новембру одвожене на тржиште у Текију и преко ове за Оршаву и даље. Трговина се кретала путем од Неготина преко Кусјака за Брзу Паланку; ту се пут рачвао у две гране — једну крађу али тежу преко Мироча, а другу дужу али лакшу поред Дунава преко Кладова и Сипа. Угојене свиње су одвожене колима, која су вукли волови и биволи, али су покаткад теране и пешке. У овом случају морало се путовати ноћу, и чешће успут почивати да брави не ослабе. За свињама су се кретала и кола натоварена храном, уколико се ова не би могла јевтино набавити на успутним станицама.

Помен о товљењу и трговини свињама забележен је 1846 године, када је неки Жика Николић, трговац из Рогљева, тражио дозволу од ђумрука у Радујевцу да може отерати 100 грла мршавих свиња и 500 коза у прехрану на турску страну, где је раније био закупио кукуруз, па му га нису дали пренети². Иначе су у другој половини XIX века били познати свињарски трговци: Недељковић у Рајцу, Ђорђе и Вучко Рајић у Рогљеву, Видоје Николић, Љубиша Јеличић и Стојан Јовић у Бруснику, Павле и Живорад Вучковић у Тапничу, Ђорђе Рајичић у Салашу. Сем у овим, и у сваком другом већем и кукурузом богађијем селу био је бар по један свињарски трговац. Кратко речено, сав сувишак кукуруза, који је био знатан, извожен је посредно преко угојених свиња.

У извозу из Неготинске Крајине и Кључа редовно је било заступљено огревно дрво, грађа и производи од дрвета (кола, корита, ка-

¹ Државни савет 1847, Архив № 173.

² Министарство финансија 1846 г. Фас. IV. № 84.

шике и др.). Сем тога, шума у Кључу је искоришћавана за добијање поташе (пепела). У том циљу је трговачка фирма „Г. К. Спирта“ из Земуна била закључила уговор са државом 1839 и 1850 године. По том уговору сечене су све врсте дрвета сем храста, леске и липе; па и ова уколико су била потребна за обруче, каце и бурад у којима је извозена потаџа.¹

Вино је у току последњих 250 година било сталан предмет извоза Неготинске Крајине и Кључа, ако се изузме кратак период од 1890—1900 године, када је филоксера уништила винограде. Оно је због своје одличне квалитете и ниске цене налазило тржиште у Аустро-Угарској, Немачкој и Француској и свим подунавским земљама.

Из Крајине се вином снабдевао велики део Србије. Редовно се помињу „винарице“ натоварене стотинама акова вина које су уз Дунав ишле за Београд и Шабац². Сем тога, крајинска вина су одношена на коњима у „фучијама“ све до Ужица и Пирота. У новије време она, благодаречи железници, освајају тржиште у Словенији.

Како се кретао извоз из ове области одмах после Првог светског рата могу нам сад донекле пружити подаци М. Савића. По њему се 1924 г. извозило из Неготина и његове околине: 1000 вагона пшенице, 300 вагона брашна, 100 вагона кукуруза, 1000 вагона вина, 50 вагона ракије, 200 вагона огревног и грађевинског дрвета и 100.000 кожа ситне стоке. У истом времену извезено је из околине Кладова: 150 вагона пшенице, 15 вагона ражи, 60 вагона кукуруза, 36 вагона бостана, 15 вагона вина, 30—50 хиљада свеже и осушене рибе, 1000 кгр. ајвара и 3000 м³ огревног и грађевинског дрвета. Исто тако је преко Текије продато око 13.000 кгр. рибе (сомова, кечиге, јесетре, моруне, беле рибе) и 500 кгр ајвара. Сем тога, одавде се извозила велика количина меса ситне стоке и преко 10.000 железничких прагова и 10 — 15 хиљада м³ дрвета за огрев. И преко Брзе Паланке такође су извезене знатне количине жита, ситне стоке, коза, оваца и говеда (27, с. 56—58).

Сва је та трговина ишла преко домаћих и других трговаца, чији се број под утицајем крупног капитала све више сужавао.

Садашњи систем трговине обезбеђује произвођаче од зеленаша, јер произвођачи излазе на тржиште преко својих задруга које постоје готово у сваком селу. Сем тога, и појединци непосредно износе своју робу на тржиште. То се особито запажа код већих произвођача вина у Рајцу, Рогљеву, Смедереву, Тамничу, Мокрањи, Речки, Радужењу и Михаиловцу, који се сретaju готово по свим већим градовима Словеније.

Садашњи тржишни вишкови, који се могу донекле пратити преко откупних предузећа, приближно износе у вагонима: 2.100 вагона вина, 700 вагона пшенице, 600 вагона кукуруза, 500 вагона бостана, 50 вагона сунцокрета, 10—20 вагона пасуља, 50 вагона сировог памука, 2 вагона вуле и 2 вагона бундевиног семена, 200.000 кгр дувана, 34.000 кгр рибе, 390 кгр. ајвара, 2.500 грла говеда, 10.000 оваца, 15.000—20.000 јагњади и 85 хиљада килограма коже ситне и крупне стоке.

Извоз је већим делом упућен на железнички а мањим на речни саобраћај преко пристаништа у Прахову и Кладову. Сем тога, знатна

¹ Државни савет 1850, Архив № 66.

² Српске новине бр. 4 и 49, 1857 г.

количина поврћа, вина и грожђа одвози се камионима у Бор и Мајданпек.

Из овог кратког прегледа се виде не само саобраћајни односи него и привредна снага ове области.

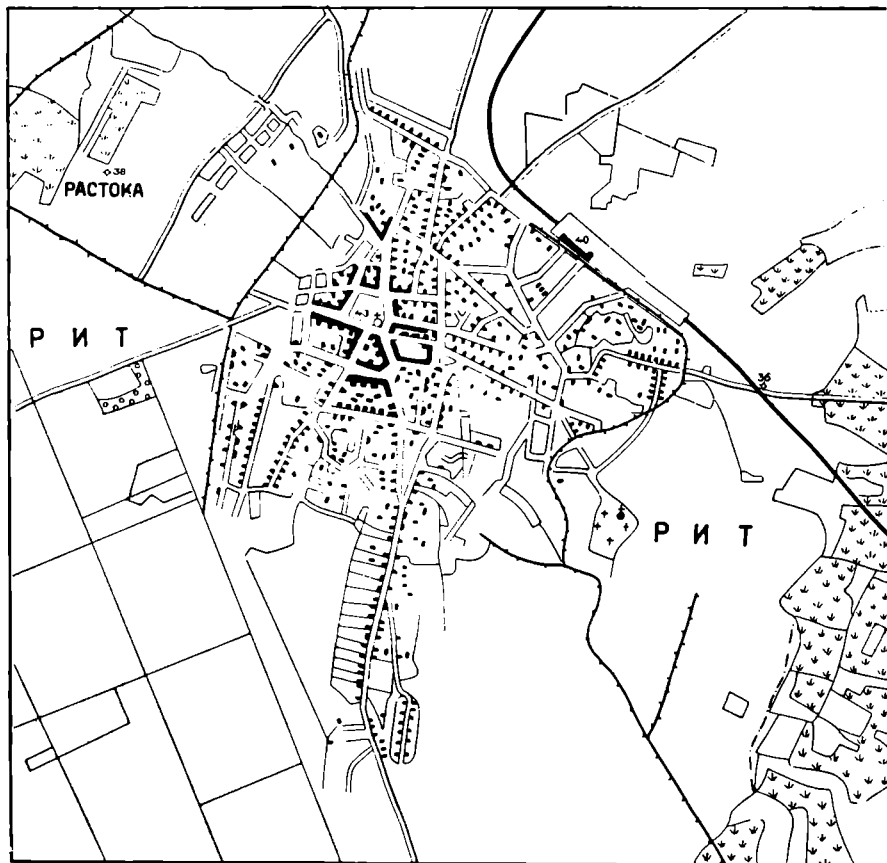
Привредна средишња

Кад се говори о привредно-саобраћајним односима, морају се узети у обзир и она насеља кроз која пулсира привредни живот. У првом реду долазе: градови, пристаништа и сеоске чаршије.

Неготин, привредни, управни и просветни центар Неготинске Крајине, лежи у низији на једва приметној узвишници око које се полукружно савијало Неготинско Блато и Јасеничка Река. Он се, колико је досада познато, први пут посредно помиње у једном ферману Блатског манастира 1672 године (28, с. 87—88). У доба аустриске окупације северне Србије 1718—1739 године, Неготин је доста велико насеље, јер су у њему биле две парохије. У извештају аустриских агената који су 1784 г. уходили Турску, каже се да Неготин има 200 хришћанских (српских) кућа, једну турску ограђену палисадом, хан, хлебарницу и дрвену цркву. У њему је становао обер-кнез који је управљао са 47 околних села; његова је кућа такође била у оградџи. По другом извештају из истог времена, у Неготину је било 240 дрвених кућа међу којима је била само једна турска (29, 121-2). Почетком XIX века Вук Караџић каже: „Неготин је мали градић у равни који је Пазванџија зидао у наше време. Он има само једно платно на четири угла, и на сваком углу по једну кулу са пушкарницама; но око зида су послѣје били ударени палисади и неокопани шанчеви на којима су топови стајали“ (30, с. 15). Милићевић тврди да је у градићу, који је био усред насеља, постојала кула на више спратова са тремом „Баба Финка“. У кули је седео турски војвода, који је био под адакалским пашом (18). На том месту, у порти данашње саборне цркве, постоји и сада камена зградаца у којој је била Хајдук-Вељкова барутана. Као што се види, Неготин је до ослобођења 1833 године био доста мали управни и трговачки центар, у засенку Видина, према коме је привредно гравитирала цела Крајина. Отада, после повлачења границе, он постаје привредно средиште простране околине¹. То се види и из тога што је у њему било 1837 године 16 јеврејских радњи које су плаћале дућанску аренду (31, 387). Поставши средиште, најпре Крајинског сердарства, а затим округа, у Неготину се развија трговина и занатство; тако је он средином XIX века био важно средиште за трговину вином, рибом, сољу, лојем и кожама. У Неготину се тада помињу многобројни занати уређени по еснафима: папуџиски (20 радњи), табачки (кожарски), терзиски (8), ћурџиски (30), кујунџиски (3), мумџиски, абаџиски, памуџиски, папуџиско-кондурџиски (29), сарачки, барутџиски, поткивачки, казанџиски (32 с. 65—67). Кратко речено, све до изградње најпре моравске а затим тимочке железничке пруге, извоз и увоз великог дела Србије за Кусјак и Радужевац на Дунаву ишао је преко Неготина. Готово сви трговци из једног

¹ По извештају аустриских агената из 1837 г., Неготин је имао: 350 кућа, 150 радња и 3000 становника (Споменик LXXIV, 101).

и другог правца заустављали су се у Неготину, где су били магацини соли, жита и других производа. У то доба у Неготину је било преко 30 кафана које су служиле путницима за преноћиште. И поред тога напретка, било је покушаја да се трговачки центар пресели у Прахово,

Сл. 13. — План Неготина

како би се насеље примакло Дунаву и избегла нездрава околина Неготинског Блата. Али су се те намере власти и појединаца разбиле о вољу Неготинаца¹. Кажу да су се Неготинци тешко одвајали од пивница

¹ „У Неготину, 31 маја 1859 г. Мило ми је што могу извесно јавити да су житељи ове вароши поднели Његовој Светлости Књазу-владару молбу, да им се допусти иселити се код села Прахова. Ко год зна како незгодно лежи садашњи Неготин пристаће у обшту жељу, да се и учини по тој молби. Докле место где је садашња варош, одриче сваке услове саобраштаја, обећава највеће користи ново место, куда се варош ова жели иселити. Већа важност његова за трговину увиђа се одмах, како се пријатно налажене на самој равној обали, једног од највећих светских водених друмова, Дунава, испореди са овим барама, које тако-рећи у обсади држе вароши овој саобраштај“... Сербске Новине, бр. 66 од 6 јунија 1859 г.

и Блата у којему су ловили много рибе. Дакле, Неготин је тада напредовао, јер је био у повољнијим саобраћајним приликама захваљујући близини Дунава који је био главна веза са Београдом, Румунијом и Аустријом. Али откако је спроведена железничка пруга долином Мораве и Тимока, он почиње губити ранији значај у корист Зајечара, који постаје рударски и саобраћајни центар Тимочког басена. У томе му није много помогло ни спровођење пруге 1911 године, јер је саобраћајно-привредно тежиште скренуло са Дунава према Морави, увлачећи у своју сферу и насеља у долини Тимока која су раније гравитирала Неготину. Сем тога, у Неготину се није развила ни једна индустријска грана; угасиле су се две мале кожаре и пивара. Томе треба додати да је на здравствено стање становништва неповољно утицала близина Неготинског Блата, које је било извор маларије и разних болештина. Према томе, Неготин је све до најновијег времена стагнирао. Штавише, он је губио од ранијег значаја и као занатско и трговачко место, због оснивања локалних „чаршија“ у Бруснику, Салашу, Штубику, Јабуковцу као и дућана у другим селима. То стагнирање Неготина се види и из малог пораста становништва у току једног века.

КРЕТАЊЕ ПРИРАСТА СТАНОВНИШТВА У НЕГОТИНУ

Године	1866	1884	1910	1921	1931	1953
Становника	4.325	4.727	6.236	5.869	6.217	6.892

Али и појед тога Неготин је остао најважније привредно и културно-просветно средиште ове области.

Улога Неготина у привредном, културно-просветном и административном погледу је доста значајна. Прво, он је остао главно средиште занатства и трговине простране и богате околине. У њему су најбоље заступљени они занати који одговарају потребама и навикама становништва околних села. По броју радња прво долази лецедерски занат (16 радња), кожухарски (14), опанчарски (12), обућарски (18), кројачки (10), посластичарски (8), берберски (8), казанџиски (6), вуновлачарски (6), пекарски (6), лимарски (5), столарски (5). Треба овде нагласити да су неки стари занати ишчезли, а други се према савременим потребама појавили (као механичарски, браварски, електричарски и други).

Велики број лецедерских радња, као што је речено огледало је одржавања старих обичаја у селима, док су кожухарски и опанчарски занати у вези са начином одевања.

Што се тиче угоститељских радња (кафана), њихов је број смањен од 30 на 6, док су колонијалне радње груписане у два робна предузећа „Бадњево“ и „Узор“, које имају око 30 продавница у граду. Размена робе се обавља поглавито о тржним данима суботом и средом. Али постоји свакодневна „зелена пијаца“ на коју најближа села (Видровац, Карбулово, Јасеница, Милошево, Србовац, Кобишница и Буковач) доносе повртарске и воћарске производе. Исто тако пољопривредна добра „Буково“, „Буковче“ и економија пољопривредне школе излазе свакодневно са својим производима на тржиште. Друга, удаљенија села долазе на пијацу поглавито суботом, а делом и средом. За размену добара од значаја су два велика вашара, летњи 12 јула и јесењи 21,

22 и 23 септембра. Тада се слегне на пространом вашаришту готово цео народ из широке околине. Ту се, поред стоке, виде готово и сви производи Неготинске Крајине и Кључа. Том приликом купопродаја се не ограничава на област. На вашару се појављују не само сточна трговачка предузећа из наше земље, него и странци, поглавито Грци.

Неготин је, као што је поменуто, био важно административно и просветно-културно место са знатним војничким гарнизонима. У њему су од ослобођења испод Турске окружно начелство и суд, мензулана (пошта) и друге административне установе. И у погледу културно-просветних завода Неготин је имао великог значаја. Од постанка прве грчке школе 1817 године, у њему се оснивају редом: гимназија (најпре нижа 1839, а после и виша), пољопривредна школа у Букову 1893 и учитељска школа 1910 г.; у њима су се школовала не само деца околних села, него и из других крајева наше земље. Све је то мање или више утицало на привредни и просветно-културни развитак града и његове околине.

У развоју Неготина се виде и природни и историско-друштвени утицаји. Он се најпре формирао као важно сеоско насеље у неготинској равници¹. Смештен у средини равнице заштићене непроходним блатом, Неготин је постао средиште власти — турског војводе и српског кнеза. Град се формирао око куле и видинског пута поред кога је постала стара чаршија са занатским и трговачким радњама. После 1833 године настала је такозвана Нова чаршија у правцу пута Ј—С у којој су сада главне трговачке продавнице, надлештва, гостионице и друге веће зграде. На крају ове главне улице код данашње учитељске школе и пијаце биле су осамдесетих година прошлог века радње трговаца који су се бавили извозом рибе, вина, соли и жита. Ту су се стицали каравани из великог дела Србије, који су долазили у Неготин и Радужевац ради размене робе.

На трговачки центар, који су сачињавале две чаршије, Стара и Нова чаршија, налазиле су се махале и села: Мало Село, Јазвина, Влашка, Нова, Циганска и Банатска махала. Сви ови делови данашњег Неготина постали су у разним временским периодима. Јазвина се помиње као насеље поред Неготина. Мало Село, које је било прибијено уз блато и рит због коришћења риба, трске и пијавица, такође је старо насеље. Влашка Махала се исто тако формирала независно као сеоско насеље. Међутим, Банатску Махалу, на северном рубу Неготина, основали су досељеници из Модоша (Јаша Томић) шездесетих година прошлог века. Нова Махала западно од Јазвине (између старог и новог корита Јасеничке Реке) настала је тек од почетка XX века. У продужетку ове махале сада подижу службеници и досељеници ново насеље.

Као што се види, Неготин је постао срастањем разних насеља у једну органску целину која све више добија изглед хомогеног града. Али и поред брзог развоја, особито у најновије време, извесни делови још имају одлике села, јер се преко 300 домаћинстава у Неготину бави само земљорадњом.

¹ С обзиром на географски положај ту је морао раније постојати неки трг. Међутим, у народу је распрострањено предање да је Неготин добио своје име по Неготи који је ту имао своје трло — бачило.

У најновије време осећа се тенденција оживљавања Неготина. За то има неколико разлога: Прво, исушивањем блата и довођењем водовода створени су повољнији здравствени услови у граду; друго, укидање варошица-чаршија у неким селима утицало је на одржавање заната у Неготину; и треће у њему се почињу јављати зачеци индустрије: млекара, хладњача и фабрика за прераду меса, поврћа и воћа, а у изградњи је и фабрика суперфосфата у Прахову. Овоме треба додати нешто бољу саобраћајну повезаност Неготина са Београдом, Бором, Мајданпеком, Зајечаром и другим местима у оквиру области. У вези са овим, Неготин, као и многи други градови у нашој земљи, брзо мења свој лик. Подижу се нове зграде по савременом узору, што граду даје све лепшти изглед. Ту на прво место долазе зграде појединих установа (поште, Дома народне културе, Народне банке итд.) и нова градска

Сл. 14. — Главна улица у Неготину

тржница. Сем тога, врло видно место у урбанистичком преображају града претстављају станбена насеља у самом граду. Место дотрајалих кућерака, подигнуто је 16 троспратних зграда у вези са фабриком у Прахову. С друге стране се развија један нов крај у коме поглавито службеници подижу куће за становање. Ради заштите од ветрова и прашине коју ови доносе, Неготин је опасан шумским појасом, нарочито са северне стране откуда стално дува јаки „горњак“. Једном речи, Неготин излази из фазе учмалости и улази у период развитака. Какав ће бити тај развитака зависиће од свих поменутих географских компонента, а у првом реду од привредног напретка околине која гравитира Неготину и саобраћајних веза са околним и другим областима.

Кладово. — Други по важности привредни центар ове области јесте Кладово у Кључу. Оно је старо насеље. Први пут се помиње 1508 године када је влашки војвода Михаило продро до њега и освојио

варош (7, с. 283). Нешто мало доцније, 1542 године, Турци су ту подигли утврђење Фетислам, које је најпре служило као пољска база освајања преко Дунава, а после као одбрана продирању Аустријанаца са севера (33, с. 1—43).

Од ова два насеља, која се упоредо помињу, једно је природног а друго војничког карактера. На њихов постанак је утицао географски положај, на првом месту прелаз преко Дунава и затим два пута која се ту стичу — један поред Дунава, а други управно на реку. Сем тога, од великог је утицаја на њихов постанак богата околина која је природно упућена на ово место.

Варош Кладово је подигнута на најнижој дунавској тераси. Први већи опис Кладова пружио је Евлија Челебија у 17 веку, који каже да оно има два дела: град и варош (подграђе). У вароши је тада било 400 кућа, 50 дућана, хан, хамам, 4 џамије, 2 медрезе и 5 школа за малу децу. Даље он тврди да у вароши има имућних рибарских и других трговаца, а изван града „броја се не зна колико имају винограда“ и 50 риђњака крај обале Дунава. Становништво зна босански, турски и влашки . . . (34, с. 170). У извештајима аустријских агената из 1789 године каже се да Кладово има 140 турских и 50 хришћанских кућа, 6 ханова и 5 кафана, сахат-кулу и градић са четири округле куле са посадом од 3000 Турака, којима командују паша и два бега (29). Судећи по броју кафана и ханова, варош је тада имала већи привредни и саобраћајни значај. После ослобођења испод Турака 1833 године, Кладово се почело брже подизати и ушоравати што се види из сучасног извештаја¹.

По попису од 1846 године у Кладову је било 201 кућа и 751 становник, а у Фетисламу 70 турских кућа и 314 душа (35, с. 117). У извештају од 1857 године каже се да је у Кладову било 302 куће и 1286 становника. Варош је правилно ушорена и има приличну чаршију и суботом добру пијацу. Даље се истиче да је Кладово водило трговину са Влашком (36).

У исто време Фетислам је бројао 86 кућа и 550 становника Турака, који су у граду имали своје дућане а изван града винограде и њиве на које су уредно плаћали порез српским властима. Поред земљорадње и трговине и заната ови градски Турци су се бавили и

¹ Када је кнез Милош прошао кроз Кладово 1834 године, било је речи да се варош исели с оне стране града идући селу Кладушници. Кнез је био за то да варош остане где је и била. Али је питање остало отворено све до 1838 године када је остављено Стефану Стефановићу и Стефану Стојановићу да по налогу кнеза одреде место Кладову. Налог је био да варош ушоре више градија или више цркве, где га вода плавити не би могла. „Дошавши у Кладово ми смо затекли чаршију, коју су житељи овдашњи још од пре две године дана стројити почели, готово довршену, видели смо и то да су ови људи доста добру чаршију створили и да би пропали ако би се померили на ново место. Кажу да чаршији вода не смета, а што се тиче неких кућа оне се могу преместити и ушорити изнад цркве“. Кнез Милош је одобрио овај извештај и план. Како се варош Кладово по новом укусу сад устројила необходимо би било да се једна нова црква у Кладову начини, јер стара је готово сасвим пропала“. (Тих. Р. Ђорђевић, Архивска грађа за насеља у Србији, Насеља, књ. 22, с. 160—175).

инскулацијом (30). И по казивању старих људи у то доба су постојале две чаршије: турска у граду и српска у Кладову, између којих је било супарништва и конкуренције. Пошто су турски дућани били у граду, тамо и где гарнизон, са колима се није могло улазити унутра, већ су остајала на пољани изван капија.

Седамдесетих година прошлог века Кладово је живо трговачко место на прелазу у Румунију за Турну. Тада су у њему, по М. Милићевићу, били заступљени ови занати: терзиски, абаџиски, столарски, чизмарски, бојаџиски, ћурчиски, пушкарски, коларски, ковачки, сапунџиски и качарски. Сем тога, водила се и трговина рибом (15, с.992). Пошто је Кладово остало и до данас једини привредни центар у Кључу, то су се у њему одржали многи занати, прилагођавајући се као и у другим местима новим приликама и потребама. Тако је број кафана, којих је пре 1941 године било 14, сведен на 3—4 гостионице. Неки стари занати су нестали, други су ограничени на потребан број, а нови су се појавили. Данас су заступљени само ови занати: ковачки (4 радње), лимарски (3), браварско-механичарски (2), столарски (3), коларски (1), качарски (2), кројачки (4), обућарски (4), кожухарски (2), лончарски (3), воскарски (2), месарски (4), хлебарски (4), посластичарски (3), казанџиски (1), ужарски (1). Као што се види, занатство је и овде у опадању према ранијем стању, чему је узрок већи прилив индустријских производа.

Што се тиче трговачких радња, којих је било преко 30, њих је сада заменила робна кућа „Мироч“ која има 10 продавница. Сем тога, постоје откупне станице и задружни магацини у које се скупљају производи из целе околине.

Кладово је било и остало управни и привредни центар своје околине. Његов привредно-саобраћајни значај био је већи у доба када су се преко овог пристаништва и скеле извозили производи из широке околине. Кладово је тада било познато и као најглавније тржиште рибе, ајвара и вина. Али захваљујући свом положају оно и сада има важну улогу. Пре свега, преко њега је најважнија веза Србије са Румунијом. Поред тога, још и данас велики део производа овога краја иде Дунавом. Одржавању Кладова допринело је и то што се у његовој непосредној околини нису развијале мале сеоске „чаршије“ као што је био случај у Крајини. У својој привредној функцији има тројаку улогу: оно је пристаниште, тржиште околине и земљорадничко насеље. Земљорадња његових становника поглавито је везана за винограде у оближњим песковима, где готово сваки занатлија, трговац или прави земљорадник има мањи или већи виноград. Суботом, када је тржни дан, Кладово оживи, јер се на његовој пијаци мењају различити производи Доњег и Горњег Кључа. Улице су тада закрчене колима која доносе жито и друге производе у магацине откупних станица.

Кладово се и као насеље развијало под утицајем привредно-саобраћајне и административне функције. У почетку је његов развитак ометала турска чаршија у граду. По ослобођењу, а особито после коначног одласка Турака из Фетислама 1868 г., Кладово је добијало данашњи облик. Његову основу чине две улице — једна поред пута

Кладово—Неготин у правцу С-Ј, и друга која иде паралелно са Дунавом. У првој су, концентрисане готово све заштитне и трговачке радње. Од ове две главне артерије полазе све друге улице, секући се под правим углом. Очигледно је да је ова варош настала по узору на нека војвођанска насеља из којих је овде 1860 године насељен знатан број становника у Банатској махали.

Сл. 15. — План Кладова

Трећи привредни центар ове области је *Брза Паланка* на уској дунавској тераси где је од Дунава водио најкраћи пут за Пореч и долину Дунава у Г. Бердапу. Због тога је овде увек било насеље и војничко упориште, што се види и из остатака који су везани за римску епоху владавине. Крајем XVIII века ово место се помиње као паланка са 28 турских и 24 српске куће. По извештају из тога времена главна улица је била врло уска. Турци су становали у простору који је био ограђен палисадом (29). И после ослобођења, чаршија је задржала

исти положај. Будући на средокраћи између Неготина и Кладова и на спојницама речног и копненог пута, у њој је била мензулана, паробродска станица и седиште среске власти. Чак се једно време помишљало да она због свога централног положаја постане и седиште Крајинског округа. У току XIX века у Брзој Паланци се развила доста жива чаршија која је имала 6 кафана, 7 дућана мешовитом робом и 20 занатских радња (7 ковачко-поткивачких, 4 ћурчиске, 2 терзиске, 3 пекарске, 4 месарске). Сем тога Брза Паланка је била доста знатно тржиште за извоз жита, дрва и стоке. Сва је трговина до 1920 године била у рукама посрбљених Цинцара из Македоније (Наума Михаиловића, Кузмановића, Ђорђа Јанковића, Јанаћка Димитријевића) од којих је Наум Михаиловић имао 9 кућа. У времену између Првог и Другог светског рата, готово сву извозну трговину преузели су Момчило Николић и Станко Јонових, који су овде поред магацина за жито имали „пецаре“ за прераду хибридног грожда у дестилат.

Брза Паланка је сада седиште комуне околних села. Сем тога, на њену пијацу која се одржава петком, долазе људи из неких насеља Кључа.

Сем Кладова и Брзе Паланке, на Дунаву су се формирала као извозна места: Текија, Радујевац, Кусјак и Прахово.

Текија, насеље на крајњој северо-западној тачки ове области, развила се у важно трговачко место тек када је спроведена железничка пруга до Оршаве на супротној страни Дунава. Али је и пре тога временска била нека саобраћајна станица, јер се ту помиње хан крајем XVIII века. На њу је све до 1912 године био упућен извоз стоке, сточних производа, жита и дрва из великог дела Тимочког басена. У вези са тим створена је чаршија која је имала 9 кафана, 9 касапница, 5 дућана мешовитом робом, 4 пекаре, 3 ковачке и 5 обућарских и опанчарских радња. Како су пољопривредни производи били јевтинији у Србији него у Аустро-Угарској, из Оршаве се прелазило у Текију, где се могло без нарочите дозволе купити 5 кгр меса и 10 кгр брашна. Тиме се може објаснити толики број касапница и магара брашна. Сем тога, због непосредне близине Ада-Кала, у Текији се развила кријумчарска продаја кафе, шећера и других колонијалних производа које су Адакалци без царине увозили из Турске и овде као такве продавали јевтиније. Текија је била позната и као рибарско тржиште, са којег је извозено 2—3 вагона усолјене рибе. Главни трговци овог места били су Никола Атанацковић, Јован Бузгановић и Димитрије Григоријевић.

С престанком извоза преко Оршаве, Текија је опала. Улога њене чаршије сведена је сада на локалне потребе Текије, Голубиња и допекле Петрова Села. Као последица поменутог замирања у Текији се виде полуразрушене или оронеле лепе зграде, али на негдашњи значај овога малог али прометног и врло живописног места указују нам улице које излазе на леп кеј и пристаниште одакле се пружа красна панорама Дунава и Оршаве на њеној левој обали.

Радујевац и *Кусјак* били су главна пристаништа на крајинском делу Дунава преко којих је обављан промет са Турском, Румунијом,

Бугарском и другим поморским земљама. Преко Радујевца је ишла спољна и друга трговина, док су у Кусјаку били углашном магацини соли, петролеја и жита. Али откако је до Прахова спроведена железничка пруга 1911 године, оба ова места су изгубила пређашњи значај. У Кусјаку, који је 1846 г. имао 70 кућа, сада је остала само „печара“ за прераду хибридних вина у дестилат. Према томе, ново пристаниште у Прахову преузело је улогу и Радујевца и Кусјака. Разуме се, његов прометни значај далеко је незнатнији него поменутих пристаништа, једно због скретања извоза железницом према долини Мораве и друго, због децентрализације извоза, јер се сада на свакој успутној станици дуж пруге врши утовар, као у Кобишници, Мокрањи, Рогљеву, Рајцу, Бруснику итд.

Док су на Дунаву замирала нека пристаништа, дотле се у унутрашњости Неготинске Крајине појављују нови мали тргови, такозване сеоске чаршије, које су се развијале на штету Неготина. Тако су после Првог светског рата проглашене за варошице: Салаш, Јабучовац, Брусник, Штубик и Рајац.

Сва ова села постала су седишта срезова или већих општина, захваљујући своме географском положају, јер према њима гравитира већи број околних насеља. Салашка чаршија постала је поред пута Неготин—Зајечар, око кога су се сасрекле куће и поште подигнуте кафане, занатске и трговачке радње. На ову прилично велику чаршију, која је пре Другог светског рата имала 7 дућана мешовите робе, 5 кожарских, 4 поткивачке, 2 коларске, 2 лимарске, 3 лончарске, 2 пекарске, 2 берберске, 2 лецедрерске, 6 кројачких, 4 ћурчиске и 4 кафанске радње, упућена су села Салаш, Глоговица, Дубочане, Сиким, Менгриш, Мала и Велика Јасикова.

У *Јабучовцу*, једном од највећих села у Неготинској Крајини, у коме је било и средиште Крипопаланачког среза, такође се развила чаршија. Исти је случај и са Брусником, које је једно време било седиште Крајинског среза.

Штубик, четврто насеље ове врсте у Неготинској Крајини, иако никад није било административни центар среза, ипак је постало варошица. На ово је утицао његов географски положај, у првом реду пут који води од Неготина за Пореч на који овде излазе околна насеља. Преко доброг колског пута долазе на штубичку пијаци села из Горњег Пореча (Танде, Црнајке, Клокочевца, а каткада из Горњана и Рудне Главе). Према томе, Штубик је посредник између богатих земљорадничких крајева на једној и сточарских на другој страни. Због тога се ту развила чаршија која има око 20 трговачких, занатских и угостиољских радња (5 дућана мешовитом робом, 3 коларске, 2 поткивачке, 2 ћурчиске, 1 пекарска, 1 лимарска, 1 опанчарска и 2 грнчарске радње). Сем тога, овде се редовно одржавају два вашара, један 15 августа а други 1 октобра.

Из овога се види да су сеоске чаршије вршиле у мањем опсегу готово исту трговачко-занатску функцију као и Неготин — имале су свој тржни дан, годишње или полугодишње вашаре, дућане и занатске радње. Разуме се, ове су биле доста везане и за крупнији капитал у граду.

Најзад треба рећи да се трговина није ограничавала на поменуте градове и сеоске варошице. И у сваком већем селу било је поред кафане и по један дућан мешовите робе, које су у почетку држали поглавито Цинцари. И кафеџије и дућанџије скупљали су пољопривредне производе купујући их по јевтинијој цени.

Према томе тржишна мрежа се непрекидно гранала идући од града преко сеоских чаршија до најзабаченијег села. На тај начин су сеоски производи пролазили кроз три-четири руке, при чему је сваки продавац зарађивао понешто на рачун непосредног произвођача.

Садашња размена производа има сасвим друкчији карактер. Трговачку улогу су преузеле задруге које су основане у сваком селу, па је на тај начин земљорадник ослобођен трговаца-зеленаша. Сем тога, трговачке и занатске радње у сеоским чаршијама сведене су на потребан број, а у њима на по једну задружну продавницу и гостионицу.

Сем градова, варошица и села, постоје још два типа насеља у којима се развијао или се још развија знатан део привредног живота ове области. То су *пивнице* у виноградској и *шорови* или *џојаше* (салаши) у ратарско-сточарској привредној зони.

Пивнице, груписана насеља, у којима се прерађује грожђе и држи вино и ракија, везане су за познатија виногорја или поједине виноградске крајеве. Најпознатије пивнице у Неготинској Крајини су: Локвањске, Височке, Балејске, Бадњевске, Братујевачке, Рајачке, Рогљевске, Смедовачке, Омачке, Рушањске, Штубичке, Путарске, Карбуловске, Јасеничке, Дупљанске, Уровичке и Каменичке; а у Кључу — Кладовске пивнице. Сем ових, постојале су пивнице и у другим сеоским атарима: Бруснику (Пивнице), у Тамничу (Липовац и Лојзе), у Речки (Бачевине), Браћевцу (Липар и Кијево), Радујевцу (Капу—Балу), Видровцу (Будан), Душановцу (Фаца), Орецу (хатар села Рајца) итд. И у кључком виногорју су највеће и најзначајније биле Кладовске пивнице у Песку. У овим насељима су биле пивнице готово свих села Неготинске Крајине — како оних у виноградској тако оних у припланинској ратарско-сточарској привредној зони, без обзира на удаљеност од сталних насеља. Тако су у Рогљеву имали своје пивнице Сикеле и Метриш; у Орецу (хатар Рајца) Лука; у Братујевцу Глоговица; у Омачким пивницама Трњане и Карбулово; у Штубичким пивницама (хатар Карбулова) Штубик; у Михаиловцу Уровца и Јабуковац.

Пивнице су биле врло велика насеља. Сама Локва је бројала 400, а Висока 200 подрума, (36, с. 203) док их Рајац има и данас преко 300. У њима је, као што је у почетку речено, био усретсређен велики део привредне активности. И данас су за Рајац, Рогљево и Смедовац, пивнице оно што су у градовима чаршије. Цео дан људи проводе у њима, радећи разноврсне послове везане за производњу и одржавање вина. Чак су у пивницама касапнице (Рогљево). Тек дубоко увече људи силазе у село. Особито велика живост влада у пивницама у доба бербе, када рад добија готово свечано расположење. Ово важи за поменуте три пивнице које су у непосредној близини села. Готово све друге пивнице су после појаве филоксере постепено нестајале. Од њих су сачуване

рушевине и по која усамљена зграда која још одолева зубу времена. Какве су биле пивнице припланинских села може се видети у Штубицима и Братујевачким пивницама, које су делимично очуване. У њих сељаци долазе из Штубика и Глоговице са даљине од 15—20 километара, задржавајући се док траје берба. Иначе напуштају пивнице препунтајући чување заједнички плаћеном стражару. Дакле, пивнице удаљених села имале су неколико карактер сезонског насеља. Истина, и у њима се

Сл. 16. — Пивнице у Рајцу

раније држало вино преко целе године, док га данас у већини случајева односе колима у своја села. Друга припланинска насеља су, као што је речено, распродала парлоге уништених винограда сељацима виноградарског реона, који сада, сем у Рајцу, Рогљеву и Смедовцу, чувају вино у каквим-таквим кућним подрумима.

Овде ваља бар укратко рећи какве су биле те пивнице. То су врло груписана насеља тесних улица у којима су се једва мимоилазила кола. Направљене у већини од лако запаљивог материјала (дрвета и бондрука) оне су биле изложене пожарима који су се ту дешавали, што се види из једног извештаја који се односи на пивнице села Џањева (Душановца)¹.

¹ „Да су у окружју — овом селу Џањеву 18 јуна увече 104 пивнице с бурадима, бачвама и кацама пуне ракијом и вином запаљиле, и протеравши ватром дуж улица, како су пивнице поређане биле, то су изгореле, од куда су се житељима како Неготинским, тако из оближњих села штета од 6—700.000 гроша причинила, (узрок) причинићење ове ватре не зна се“. Министарство финансија 1849. Фас. № XI. — № 1 (Држаани архив).

Само у три села (Рајцу, Рогљеву и Смедовцу) у којима је виноградарство рано постала најважнија привредна грана, пивнице су прилагођене савременијим схватањима винарства. Пивничке зграде су уствари добри камени подруми снабдени потребним справама за прераду грозђа и чување вина. Али се погдегде у њима виде и остаци старог посуђа и уређаја: каце, чаброви, „фучије“, „оке“, „полуоке“ и друга застарела оруђа и посуђе.

Пивнице су одиграле важну улогу у доба када вину није поклањана већа нега а када је кућа у селу била слаба и непогодна за чување вина. Оне су имале особит значај за виноградаре припланинских насеља, који су морали само у њима држати вино, једно због даљине села, а друго због близине пивнице саобраћају и тржишту.

Сл. 17. — Типови подрума (пивница) у рајачним пивницама

Поред тога, пивнице су имале и неповољних утицаја. У њима су људи проводили у пићу, весељу и доколици више него што је било потребно. То се особито односи на неготинске грађане, који су велики део радног времена посветили боравку у Бадњевским пивницама.

Оно што су пивнице за виноградарску, то су торови и појате за ратарско-сточарску привредну зону. Торови имају карактер привременог-сезонског насеља, јер се у њима, због стоке и ђубрења њива, проводи летња половина године. Само понско задружније и имућније домаћинство држи стоку по торовима и за време зиме док се потроши пића, коју не преносе у село. Овде ваља нагласити да је торова сада све мање и да су они везани за насеља српске говорне групе, чија су села по правилу груписана. Изузетак је Петрово Село које су основали Црно-

горци средином прошлог века. Истина, и оно је при оснивању под утицајем власти било ушорено, па су га растурили, селећи се на пређашње торове.

Супротно торовима, појате у влашким селима имају све одлике сталних насеља, која су настала не само претварањем привремених насеља у стална, него и растурањем груписаних села. Тај процес је отишао толико далеко да је у неким селима остало само још неколико кућа око школе или општинске зграде, као у Малајници. У оваквим случајевима

Сл. 18. — Салаш на површи (кућа, споредне зграде, сењак и гај који штити насеље од ветра)

негдашње сталне куће добијају привремени карактер; у њима се борави само када се повремено сиђе у село приликом какве свечаности или обраде земље.

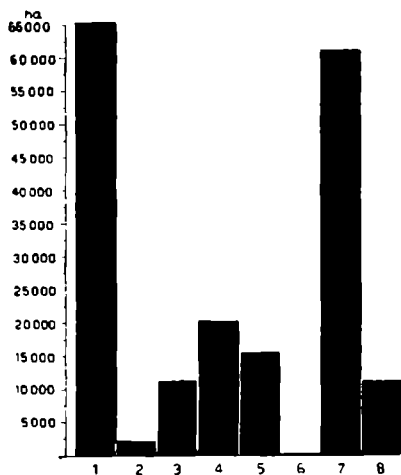
ОПШТА ПРИВРЕДНО-ГЕОГРАФСКА КАРАКТЕРИСТИКА

Садашње стање. — После овог прегледа по регионима намеће се и општи поглед на област као целину. Као што се види из претходних излагања, природни услови у овој области су врло повољни за привреду. На првом месту се запажа пространство пољопривредних површина, које су с обзиром на климу и педолошки састав погодне за успевање разноврсних биљних култура. Разуме се, те површине и природни услови нису дошли до свог пуног изражаја због друштвено-историских прилика. Ратарство има природно обележје, јер се жита гаје на земљиштима која им не одговарају. Аутаркичности у производњи нису могли да се ослободе чак ни крајеви виноградарског реона

РАСПОРЕД ПОЉОПРИВРЕДНИХ ПОВРШИНА У ХЕКТАРИМА

Оранице и баште	Воћњаци	Виногради	Ливаде	Пашњаци	Трстици и баре	Шумско земљиште	Неплодно
65.390	2.188	11.234	20.354	15.539	153	61.076	11.197

где су за то најповољнији услови. Сем тога, свуда преовлађује екстензиван начин обраде земље. У плодореду се смењују кукуруз и стрна жита, чији је принос релативно мали. Врло незнатне површине су под крмним биљем, што се неповољно изражава на стоци и на поправљању плодности земље. У поврћу доминира бостан не само због повољних услова него и због тога што се он може лако преносити возом и речним бродовима. Увођењем индустриског биља (памука, дувана и сунцокрета), које даје четири до пет пута већи принос него жито и кукуруз, настаје

Сл. 19. — Дијаграм пољопривредних површина у Н. Крајини и Кључу: 1. оранице и баште; 2. воћњаци; 3. виногради; 4. ливаде; 5. пашњаци; 6. трстици; 7. шуме и шумско земљиште; 8. неплодно

раде земљорадничке задруге које врше откуп грожђа и вина и купажирањем стварају боље типове.

Воћарство је овде најнеразвијенија привредна грана. Његова слабост се огледа не само у малом броју стабала већ и у приносу и структури врста воћа. Не поклања му се пажња: гаји се на најслабијем земљишту и препуштено је природи. Сем тога, у воћарству преовлађује шљива на коју долази око 60% целокупног воћа. Шљива, поглавито пожегача, која се гаји у вишим крајевима, изложена је пропадању због разних болештина и слабе неге. Друге врсте воћа (ораш, бресква, кајсија, дуња, тршња, вишња, крушка, јабука и дуд) гаје се већином у нижој зони области, поглавито по виноградима и у двориштима кућа. Овако слабо воћарство не може се објаснити неповољним природним условима. Томе треба тражити узроке и на другој страни. У нижој зони оно је подређено виноградарству. У вишој зони воћарство је слабо због недостатка тржишта и лошег саобраћаја. Овоме ваља додати отсуство фабрике у близини

знатан преокрет у пољопривреди ове области. Овде ваља нагласити да су приноси у ратаству врло колебљиви, што зависи од природе климе ове области. Умерено-кишовитих лета жетва је добра, а сушних година, које су честе, доста слаба, особито на песковитом и слабом земљишту.

Виноградарство, важна пољопривредна грана, преживљава период кризе. У њему су са 45% заступљени хибриди, док су у старим виноградима калемљене лозе (55%) доста проређени чокоти. Сем тога, влада шаренило у врстама лозе, а вински производи нису типизирани, јер сваки произвођач има по три — четири сорте вина. Према томе, намеће се борба против хибрида, попуњавање и обнављање старих дотрајалих винограда, типизација и организација извоза вина чији вишкови износе око 2.000 вагона вина и 500 вагона ракије. На томе сада

у којој би се свакодневно прерађивали свежи плодови. Чим је основана радионица за прераду воћа, одмах се показао и интерес за негу воћа.

Сточарство, најважнија пољопривредна грана после ратарства, доста је заостало. У њему влада хетерогеност. Преовлађује домаће шарено говече на бази сименталске расе (укрштање сиве и црне бунге са сименталцем). Бољи сојеви говеда су заступљени у газдинствима ратарског и виноградарско-ратарског реона око Неготина. Али оно у чему се огледа слабост говедарства јесте мали број крава на које пада око 1/4 говеда. Због тога и нема подмлатка у правом смислу речи. Још слабије је овчарство. Преовлађује врста праменка, такозвана куцовлашка црна овца, чија је тежина незнатна (30 кг), млечност мала (30—40 литара) а вуна слаба. Сада се уводи сврљишки сој оваца и врши укрштање са још бољим сојевима (меринизација).

Стање шума, иако оне заузимају велики простор, врло је лоше. Нерационалном сечом и деградацијом шума је сведена на шикаре и ниско дрвеће. Кратко речено, шуме, из којих је доскора извожено дрво, сада једва могу задовољити домаће потребе.

И поред нерационалног искоришћавања земљишта, ова је област у привреди активна, што се види из тржишних вишкова, о којима је раније говорено. Како су они заступљени по гранама донекле се може видети из ове табеле која се односи на Крајину (37).

ТРЖИШНИ ВИШАК У 1957 ГОД. (У МИЛИОНИМА ДИНАРА)

1. <i>Рајтарство</i>		3. <i>Сточарство</i>	
Жита	313,4	Прираст сточног фонда	—
Индустриско биље	72,3	Стока за клање	122
Поврће	58,7	Сточни производи	146,6
Крмно биље	40,9		
Укупно	485,3	Укупно	268,6
2. <i>Воћарство и виноградарство</i>		4. <i>Домаћа прерада</i>	
Воће и грожђе	9,3	Алкохолна пића (вино и ракија)	1.429,7
Саднице	—	Остали производи	95,6
Укупно	9,3	Укупно	1.525,3
Укупно 2.288,5			

Друге привредне гране су слабе. Занатство је развијено, али оно показује извесне слабости, које су у новије време постепено отклањају. Оно засад може да задовољи домаће потребе, док се индустрија тек у најновије време почиње развијати.

Перспективе. — Иако су географски услови у овој области врло повољни за привредни развјат, они у овом погледу нису дошли до правог изражаја. До сада је искоришћено оно што су појединци сами могли учинити под датим историско-друштвеним приликама, јер је за веће подухвате потребна организована радна снага. Према томе, за измену привредног лика ове области намеће се планско извођење радова, на чему се почело озбиљно радити особито у новије време. Са географског гледишта планови Народног одбора Крајинског среза добро су

постављени (37). На првом месту је поклоњена пажња мелиорацијама земљишта, реонизацији биљних култура и примени агротехнике.

Мелиорације (одводњавање и наводњавање) један су од главних проблема за развитак пољопривреде. Одводњавањем и одбраном од поплава помоћу канала и покретних црпки оспособиће се за културе око 9.000 ха врло плодне земље (6.000 ха у Неготинској равни, а 3.000 у Кључу) која данас доноси врло слаб принос или је потпуно неискоришћена. Штавише мочваре су легла разних болештина које штетно утичу и на здравље народа.

Како ће се изводити ове важне мелиорације, постоји план само за Неготинску раван. Још 1932 год. скренута је Јасеничка Река северно од Неготина поред Србова у правцу Дунава. Овим и прокопавањем канала исушено је познато Неготинско Блато, али тиме није решено и

питање унутрашњих вода у риту. После извесног времена канал је, због слегања тресетишта и слабог одржавања, постепено губио отицајну способност. Да би канал функционисао предвиђа се његово продубљивање и чишћење. Сем тога на ушћу канала у Дунав подићи ће се црпина станица која ће пребацити воду преко насипа при високом водостају Дунава. Исто тако ће се решити одвођење вода Јасеничке и Дупљанске Реке и других токова који забарују раван северно од Неготина. Да би се отстраниле спољне воде из Дунава и Тимока подигнут је насип дуг 10 км. Дакле, помоћу система канала, црпних станица, пропуста и брана, извршиће се одводњавање бара и мочвара.

Још већи значај има наводњавање, како за одводњено земљиште, тако и за оне површине које нису биле изложене поплавама, јер су овде врло незнатне падавине у јулу, августу и септембру. У овом циљу се могу користити воде Јасеничке и Дупљанске Реке (око 40 милиона м³), које су до сада биле од штете. Пред-

Сл. 20. — Део канала којим отиче вода из негдашњег рита; поред канала дрворед који претставља заштитни појас од ветрова и прашине

виђа се изградња три водојаке, једне веће на Јасеничкој и две мање на Дупљанској Реци, које би у доба високог водостаја ујесен и у пролеће акумулирале око 15 милиона м³ воде. Ово ће с једне стране спречавати поплаве, а с друге омогућавати наводњавање око 3.000 хектара земље у Неготинској равни. Сем тога, наводњавање се може лако спровести и из Дунава. Помоћу вештачке кише могу се претворити у плодна

поља простране ниске терасе у Кључу и алувијална равна поред Тимока. Ако не и пре, ово ће се сигурно извести када буде изграђена велика хидроцентрала у Бердапу.

Са спровођењем наводњавања не само што ће се два-три пута повећати принос, него и променити пољопривредна структура. Место стрних жита и слабих ливада гајиће се: поврће, пшеница, сунцокрет, кукуруз, пиринач, разно крмно биље, и друге културе које траже влагу, а на сувљим површинама памук и дуван. С обзиром на високе температуре и дугу вегетациону периоду, редовно ће се добијати две жетве, јер сада кукуруз дозрева у Доњем Кључу и као други усев после пшенице; особито он донесе добар род ако киша падне у јулу и августу.

Спровођењем правилне реонизације мораће се изменити пољопривредна структура и у виноградарско-ратарском реону. Познати крајински виногради, везани углавном за реон ниске површи, назадовали су од појаве филоксере. Томе је узрок и гајење хибрида и њиховог проширивања на невиноградске положаје. У плану је да се овоме стане на пут помоћу фискалних мера и правилне реонизације. Виногради ће се ограничити на крајеве који су за њих најповољнији. Према положају, клими и земљишту могу се издвојити ова виногорја: *јодунавско* (Радујевац, Прахово, М. Каменица, Михаиловац, Брза Паланка, Корбово, Кладово), где поред другог на винограде повољно утиче огледало Дунава које ублажава климатске екстреме; *неготинско* (Неготин, Видровац, Дупљане, Милошево, Србово, Буковче, Кобишница, Мокрања, Вељково, Чубра, Јасеница и Карбулово), у коме су за винограде повољне стране на ободу равни као и усамљени брежуљци поњеном дну; *џимочко* (Рогљево, Смедовац, Рајац, Брусник, Тамнич), које је због земљишта и положаја предодређено за виноградарство. Четврти виноградарски реон захвата средишни део ниске површи (Брусник, Кленовац, Речка, Метриш, Брестовац). Ова типично ратарска зона местимично је врло повољна и за винограде, особито присојне стране. Средиште овог виногорја је Речка где је виноградарство сада и најнапредније. Сем тога, винограда има и на вишим земљиштима, ван ова четири виногорја, али су за њих услови неповољни. Изузетно би се за винограде могле узети у обзир мале оазе око Јабуковца и Салаша. Најзад треба нагласити да се и у свим овим виногорјима морају приподизању винограда бирати најпогоднији положаји.

Уз ову реонизацију долазе и друге мере: избацивање хибрида, одабирање сорта лозе, типизација вина и подизање савремених подрума у поменутих виноградарским реонима. Према мишљењу стручњака треба увести боље сорте лозе, задржавајући и неке досадашње врсте (Скардарска, Прокупац, Зачињак) од чијег се грожђа добија познато Неготинско црно вино. Поред тога се мора поклопити много већа пажња гајењу стоних сорта грожђа и подизању складишта за неговање и чување вина. Већ су довршени подруми у Радујевцу и Михајловцу, а у пројекту су у Неготину, Рајцу, Браћевцу, Бруснику, Брзој Паланци и Кладову.

За напредовање виноградарства и подрумарства има велики значај Онолошка станица, Пољопривредна школа у Букову и лозни расадници који се сада развијају.

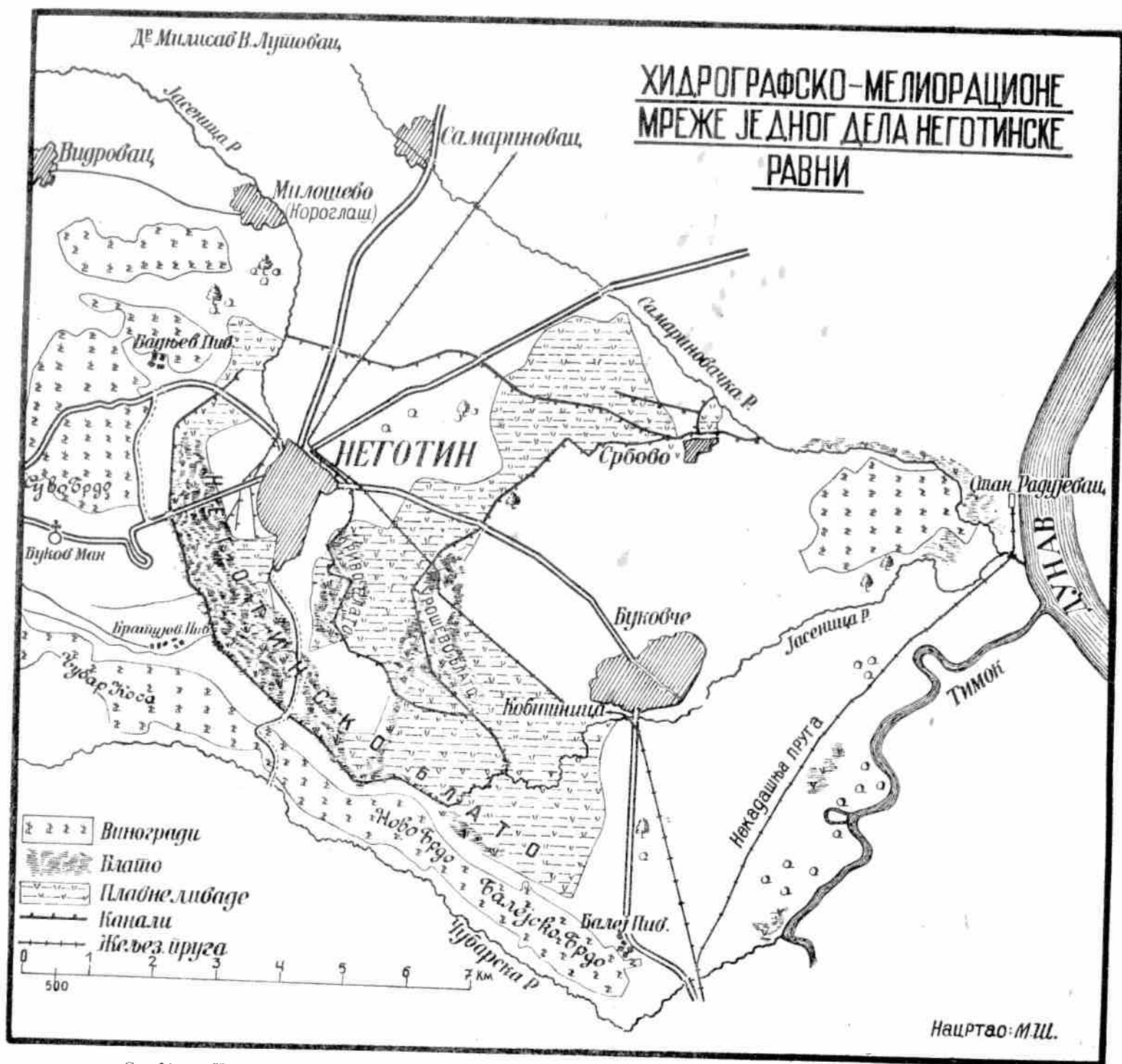
У овој области су повољни услови и за гајење памука, дувана, сунцокрета и других врсти индустриског биља, које се почињу уводити тек после Другог светског рата. Памук, који је пре 1953 г. гајен по баштама највише у Браћевцу, данас заузима велике површине. Годишње се њиме засади 300--800 ха, што зависи од временских прилика. Иако су природни услови за памук повољни, на шта указују квалитет и принос, његово ће гајење ипак зависити од цена на светским тржиштима. Али у сваком случају памук ће овде неговати сва газдинства због својих домаћих потреба. Већ сада он замењује вуну и конопљу у домаћој радиности, а особито у изради одела и постеље. За развитак културе памука има велики значај предузеће „Свилопрелац“, које врши откупе, егренажу, одабира семе и даје потребна упутства за одгајивање. У овом циљу је образовано и друштво одгајивача памука. „Свилопрелац“ предузима мере за гајење дудова, који ће бити основа за развитак свиларства.

Земљиште и клима овога реона повољни су и за културу ситнолисних оријенталских типова дувана који се одликују аромом и високим квалитетом. Од 1955 године, када се овде почело са гајењем дувана, површине под овом културом су се из године у годину повећавале. Године 1958 њиме је било засађено 400 ха, а у плану је да се ова цифра за две идуће године бар удвостручи. На овај брзи и постојани развитак утиче велики принос, јер се са једног хектара добије око 1000 кг дувана, односно 300—700.000 динара. Земљорадници га радо гаје и због тога што он доноси добар род на слабијим земљиштима која нису повољна за интензивну ратарску производњу. Дуван типа „Прилеп“ успева свуда у виноградарској зони ове области а особито у Доњем Кључу где је гајен и пре сто година.

И друге врсте индустриског биља наилазе на повољне услове. Сунцокрет непрекидно заузима ритске црнице и алувијалне равни. Сем тога, испитивања су показала да на песковитом земљишту добро успевају арашид (кјикирики) и соја. Овоме треба додати да је и оглед са гајењем пиринча дао добре резултате.

У ратарско-сточарском реону, где преовлађују стрна жита и кукуруз, који не доносе велике приносе, предвиђа се, поред осталих агротехничких мера, увођење у плодоред крмног биља (луцерка, црвена детелина, грахорица и др.). Ово ће, с једне стране, повећати плодност земље и на њој принос кукуруза и пшенице, а с друге, осигуравати већу и бољу крмну базу за стоку, што ће такође ићи у прилог и сточног фонда и напредног ратарства. Сем тога, у доњем рубу овога реона успева дуван и памук, а делом и винова лоза, коју треба ограничити на најповољније положаје.

Посебну пажњу при спровођењу плана заслужују сточарство, воћарство и шумарство, привредне гране које су везане за све поменути реоне и крајеве.

Сл. 21. — Хидрографско-мелиорациона карта Неготинске равни; блата претстављена на карти су већ исушена

И у сточарству се морају извршити промене у смислу интензивирања. Хетерогене често врло слабе сојеве стоке треба боље уобличиити. Ту долази у обзир не само увођење бољих пасмина оваца, говеда, коња и свиња, него и гајење већег броја крава, које би давале и млеко и подмладак. Исто тако ваља вола заменити коњем где се још не може спровести савремена механизација. У циљу преображаја сточарства предузете су разне мере: основане су припусне и ветеринарске станице које утичу на побољшавање и измену сточних сојева.

И воћарство, најслабија привредна грана области, може смишљеним радом заузети далеко боље место него што га сада има. С обзиром на климу и друге услове, постоји највише могућности за гајење добрих сорти крушака, дуња, ораха, трешања и уопште коштичавог воћа. Друге врсте воћа, као шљива, која је у пропадању, и јабука, могле би наћи место у неким припланинским положајима заклоњеним од ветрова.

Шума и шумско земљиште заузимају огромне површине, али оне не представљају вредност у погледу дрвне масе. С обзиром на привредни значај шуме и на њену велику улогу као регулатора климе, хидрографије и одржавање земљишта, мора јој се поклонити велика пажња. Прво се намеће забрана нерационалне сече па уопредо са тим поправљање шикара и пошумљавање обешумљених крајева који су подложни јакој ерозији. На тај начин ће ова област постати и шумовита у правом смислу речи, што ће утицати непосредно и посредно на већи привредни значај ове иначе богате и лепе области.

На крају се може рећи, с обзиром на природне услове и досадашњи развитак, да је Неготинска Крајина са Кључем, у аграрном погледу најинтересантнија област Србије. У њој се могу развити до завидне висине разноврсне биљне културе и привредне гране. Има сигурних изгледа да ће се то у скорој будућности и остварити. На то указује велика делатност државних и задружних организација, као и способност становништва за примање новина и кретања у правцу напретка. Међутим, слаба страна у привреди ове области је недостатак индустрије и бољих саобраћајних веза. Али се, као што је раније речено, и на овоме сада ради. Подизање индустрије на бази домаћих сировина, јачање речног саобраћаја и непосреднија повезаност железницом и другим путевима, учиниће своје. Кратко речено, када се буду у потпуности искористила природна преимућства ове области, она ће бити у привредном погледу један од најнапреднијих и најбогатијих крајева Југославије.

ЛИТЕРАТУРА

1. Д-р Коста Петковић — Геолошка историја Тимочке Крајине. Споменница ослобођења Тимочке Крајине, 1933.
2. Јован Цвијић — Бердапске терасе. Глас Српске академије наука, С1; Геоморфологија, књ. II, Београд, 1926.
3. Марко Милосављевић — Температурни и кишни односи у НР Србији, Годишњица Пољопривредно-шумарског факултета, Београд 1948.
4. Х. Ренијер — Карта годишње количине киша у Југославији, Збирка карата Географског друштва, бр. 4, Београд 1935.
5. Лековито биље на Мирочу и Дели Јовану. Лековите сировине, издање Института за истраживање лековитог биља, књ. II, Београд 1953 и књ. IV. 1958 г.
6. Д-р Душан Пантелић — Из прошлости Тимочке Крајине, Споменница Стогодишњице Тимочке Крајине, Београд 1933.
7. Коста Јовановић — Неготинска Крајина и Кључ, Насеља и порекло становништва, књ. 29, Београд 1940.
8. Државопис Србије, књ. V, Београд 1871; Попис становништва Југославије 1921, 1931 и 1953 г.
9. Подаци добијени из Среског одбора среза Неготин.
10. Радослав Грујић — Прилози за историју Србије у доба аустријске окупације 1718—1739, Споменик III.
11. Душан Пантелић — Београдски пашалук после Свиштовског мира, Београд 1927.
12. Д-р Душан Пантелић — Крајина у последњем Аустро-турском рату (1788—1791), Годишњица Николе Чупића, књ. XLIII, Београд 1934.
13. Братство XXXII.
14. Д-р А. П. Ивановић — Описаније окружја Крајинског, Гласник Друштва српске словесности, књ. V, Београд 1853.
15. Државопис Србије, књ. IV, Београд 1870.
16. Вл. Стојанчевић — Кнез Милош и Источна Србија 1883—1938. Посебна издања Српске академије наука ССХVII, Одељење друштвених наука, књ. 26. Београд 1957.
17. Државопис Србије, књ. V, Београд 1871.
18. Милан Ђ. Милићевић — Кнежевина Србија, Београд 1876.
19. Статистика пољопривреде за 1948, серија II, св. 29, издао Статистички уред НР Србије (литографисано).
20. Статистика пољопривредних машина, оруђа и справа, серија III, издао Статистички уред НР Србије 1949 (литографисано).
21. Н. Павићевић, М. Богдановић, М. Живковић и М. Пантовић — Земљишта Дунавског Кључа (латиницом), Београд 1956.
22. Михаило Петровић — Риболов у Тимочној Крајини, Споменница стогодишњице ослобођења Тимочке Крајине, Београд 1933.
23. Михаило Петровић — Бердапски риболови у прошлости и садашњости, Београд, 1941.
24. Подаци из архиве Рибарске задруге у Кладову.
25. Вук Караџић, Даница за 1827.
26. Попис становништва 1953, књ. XIV. Београд 1958.
27. Миливоје Савић — Наша индустрија, занати, трговина и пољопривреда, књ. VIII, Сарајево 1930.
28. Споменик LII.
29. Душан Пантелић — Ухођење Србије пред Кочину Крајину — прилози, Споменик LXXIV.
30. Вук Ст. Караџић — Први и Други српски устанак (издање Просвете), Београд 1947.
31. Мита Петровић — Финансије и установе обновљене Србије до 1842 године, Београд 1910.

32. Стојан Младеновић — Запати и занатлије у Неготину средњом 19 века, Тимочка Крајина, бр. 1, Зајечар 1952.
33. Јован Н. Томић — Нови Град—Кладово—Ретислам, Глас С.К.А., I.XX.
34. Глиша Елезовић — Прилози за историју манастира Букови, Братство XXXII, Београд 1941.
35. Јован Гавриловић — Рѣчникъ Географско-статистичкій Србіе, Београд 1846.
36. Илија Пчелар — Окружіе Крајинско, Гласник Друштва србске слободности, књ. V, Београд 1857.
37. Програм унапређења пољопривреде среза Крајинског за период 1953—1962, Ниш 1953.

MILISAV V. LUTOVAC

Résumé

LA KRAJINA DE NEGOTIN ET LE KLJUČ

Conditions naturelles. — La Krajina et le Ključ, région située dans la Serbie du Nord—Est entre le Danube, le Timok et la montagne de Deli-Jovan, forme un ensemble géographique particulier. Le relief y fut sculpté dans les roches appartenant aux diverses formations géologiques sous l'influence des forces tectoniques, de l'abrasion lacustre, de l'érosion fluviale et éolienne. Après l'affaissement tectonique qui eut lieu au tertiaire et le retrait des eaux du lac qui avaient rempli le bassin, une série de terrasses et de plate-formes furent entaillées. Les terrasses suivent les cours du Danube et du Timok, tandis que les plate-formes descendent graduellement des montagnes de Miroč, de Deli-Jovan et de Veliki Greben vers la plaine. En outre, les petites rivières ont disséqué cette région et les vents ont accumulé le long du Danube une série de dunes composées de loess et de sable mouvant. Comme résultat de ces influences se distinguent, dans le cadre de cette région, quelques ensembles géographiques plus petits : la plaine de Negotin, les élargissements autour du Danube et du Timok et les pénéplaines. Les plaines autour du Danube et du Timok sont composées d'alluvions fluviales et éoliennes et la pénéplaine plus basse de sédiments lacustres. La plus haute pénéplaine et les flancs des montagnes, pourtant, sont caractérisées par les types inférieurs du sol.

Cette région est soumise à l'influence du climat continental fort prononcé. Les oscillations de la température sont assez considérables. La température maximum moyenne au mois de juillet s'élève à 36.1°C tandis que la température minimum au mois de janvier est — 14.8°C. La température maximum absolue fut notée au mois de septembre, 40.5°C, et la température minimum en janvier — 26.5°C. La différence de température entre la journée la plus chaude et la journée la plus froide est de 67°C. Ce qu'il importe surtout de mentionner c'est que cette région est plus chaude dans la période d'été que n'importe quelle autre partie de la Serbie. L'automne surtout est belle et chaude, ce qui exerce une influence favorable sur la maturation des raisins et du coton.

L'épaisseur moyenne des précipitations est d'environ 690 mm, mais les différences entre l'année la plus sèche et l'année la plus humide sont très importantes. La quantité maximum des précipitations s'élève à 1057.6 mm et la quantité minimum est de 422.2 mm. La distribution des précipitations dans le courant d'une année est assez égale. Les mois les plus pluvieux sont mai, juin et avril et les mois les plus secs septembre, août et juillet. Dans les conditions normales ces quantités sont suffisantes pour le progrès de différentes cultures. Cela dépend aussi, bien entendu, de la composition pédologique du sol. Cela suffit sur les sédiments lacustres et les alluvions qui conservent mieux l'humidité, mais c'est insuffisant sur les terrains sablonneux.

La région entière est recouverte d'un réseau de sources et de ruisseaux qui s'écoulent vers la Danube et le Timok. Sur le réseau hydrographique on aperçoit les influences du relief, de la structure géologique, des précipitations et de la température. Par conséquent, on peut distinguer trois zones de sources: la première est située au pied des flancs de montagnes, la deuxième à la limite entre la plate-forme plus élevée et la plate-forme plus basse et la troisième suit la bordure de la plaine de Negotin et de la pénétaine de Ključ où apparaît, sous les grès une série de sources plus ou moins abondantes. Tous ces cours d'eau, à l'exception des sources, ont un niveau d'eau fort variable. Les ruisseaux se gonflent brusquement et débordent dans la saison des pluies battantes d'automne, tandis qu'en été la plupart de ceux-là se dessèchent.

Le sol et le climat offrent des conditions favorables à la croissance des forêts et de diverses cultures agricoles. Mais cette couverture végétale changeait au cours de trois derniers siècles. Il y a 200 ans, lorsque cette région avait une population très mince, à cause des migrations, les forêts de chênes occupaient les surfaces qui sont à l'heure actuelle sous les champs les plus fertiles. A la suite du repeuplement de la région les forêts furent refoulées dans les terrains les plus pauvres. Elles cédaient la place aux vignobles, champs de maïs et de blé et aux prairies. A l'époque récente, pourtant, on commence à cultiver, dans les parties plus basses de la région, de plus en plus les légumes et les plantes industrielles (coton, tabac, hélianthe).

Phases du développement social et économique. — Grâce aux conditions naturelles favorables cette région était habitée depuis les temps immémoriaux de l'histoire des hommes. Au XVIIIe siècle la population ancienne serbe dut quitter la région sous l'influence de la pression exercée par les Turcs. Le vide que ces émigrations avaient produit fut comblé par une population nouvelle, composée de Serbes de la région de Kosovo et la région dinarique et de Valaques du Banat et de la Transylvanie. Ces derniers ne sont, en effet, que des Serbes, autrefois émigrés de cette région et valaquisés par la suite. Il se sont formés ici deux groupes parlant des langues différentes, mais ayant le même sentiment national serbe. Grâce à une certaine espèce d'autonomie (privilège) cette région était plus populeuse et au point de vue de l'économie plus progressive que n'importe quelle autre partie de la Serbie. C'est dans cette région que l'élevage et la viticulture se furent le plus vite développés, et plus tard l'agriculture aussi. Le progrès devient encore plus manifeste après la libération de la région de sous la domination turque, en 1833. Dans ces derniers temps s'effectuent aussi les changements de la structure agricole; on cultive de plus en plus les plantes industrielles et les légumes.

Zones de géographie économique. — Au point de vue d'économie géographique, cette région offre un aspect très varié. On y peut distinguer trois zones: la zone d'agriculture et d'élevage, la zone de viticulture et d'agriculture et la zone d'agriculture, d'élevage et de sylviculture. Les limites qui séparent ces trois zones ne sont pas, bien entendu, tout à fait distinctes dans un sens idéal, car ces zones passent plus ou moins insensiblement l'une dans l'autre.

La zone d'agriculture et d'élevage, qui embrasse la plaine de Negotin, le Ključ Inférieur et la région du Timok, est caractérisée par le développement de l'agriculture et la culture de différentes plantes (maïs, blé, légumes, coton, tabac, hélianthe). La culture fruitière a peu d'importance et les vignobles suffisent pour satisfaire les besoins de ménage. On élève surtout le gros bétail qui se distingue par son excellent qualité. Il y manque de forêts qui ont été complètement défrichées. Pour l'économie de cette zone un rôle très important joue le Danube sur lequel se sont développés la pêche et le transport fluvial. Il n'y a, le long de ce fleuve, aucune localité qui ne compte plusieurs pêcheurs et bateliers parmi ses habitants. La plupart des bateliers navigant sur la partie du Danube appartenant à la Yougoslavie proviennent de cette zone.

Excepté le bois, cette zone peut subvenir à tous les besoins de sa population. Elle produit même un excédent en blé, différentes espèces de cucurbitacées comestibles, tabac, coton et hélianthe.

La zone viticole et d'agriculture, qui correspond à la plate-forme basse, est caractérisée par des vignobles. Dans ce pays de vignobles fameux le vin représente la principale source de revenus. Cela ne veut pas dire que les autres branches d'économie n'y sont point représentées. L'agriculture est aussi une des principales occupations dans la région, quoique ses produits ne suffisent pas à satisfaire les besoins d'un ménage. C'est surtout le cas dans certains villages dont les terrains sont sous les vignobles. La culture de fruits n'est pas fort développée; dans les vignobles on cultive surtout la noix et les autres espèces de fruits à noyau. En ce qui concerne l'élevage, le principal représentant de la race bovine dans la région est le boeuf de Simental, dont on procure la progéniture dans d'autres régions. L'élève des porcs et de la volaille pourvoit aux besoins de la population en viande; pourtant, nombre de menages s'en approvisionnent dans les boucheries aussi. Au point de vue de l'économie, c'est la zone la plus riche. Cela se voit aussi à la maison qui est généralement montée de la même façon que la maison urbaine. Chaque maison possède une cave pour conserver le vin. Jadis, chaque village avait, au milieu des vignobles, des celliers (groupes de caves où s'accomplissent toutes les manipulations exigées par la fabrication du vin). Ces celliers furent récemment partout abandonnés à l'exception des villages de Rajec, Rogljevo et Smedovac.

La zone agricole et d'élevage embrasse la plate-forme plus élevée. Les branches de l'économie y sont plus variées que dans les deux premières zones. Parallèlement aux champs se rangent les prairies, petits vergers et vignobles, pâturages et bosquets. Dans l'agriculture on cultive le blé, le maïs, l'avoine, le seigle et les pommes de terre. L'élevage, dont la base forment les prairies, pâturages, paille et forêts, est plus développé au point de vue de nombre d'animaux qu'on élève, et aussi plus varié que dans les deux zones précédentes, mais il est inférieur au point de vue de qualité. Ce sont surtout les villages de montagne, où les pâturages sont plus abondants, qui possèdent les troupeaux de moutons les plus nombreux. La culture des fruits, surtout des prunes et des pommes couvre les besoins domestiques. Les positions plus favorables sont occupées par des vignobles où prédominent les sortes hybrides de la vigne. Les localités appartenant à cette

zone possédaient jadis des vignobles dans la zone de viticulture, mais après l'apparition du phylloxéra ceux-ci ne furent jamais reconstitués. Outre cela, cette région abonde en bocages d'où l'on exporte le bois dans les zones inférieures déboisées. Bref, cette zone est autarchique au point de vue économique et pourtant elle est arriérée en ce qui concerne la culture matérielle. Cela se remarque aux habitats, à la maison et à la façon de vie. Dans cette région il y a de nombreuses fermes — maisons isolées, situées au milieu de la propriété rurale où les gens passent la plus grande partie de l'année avec leurs troupeaux et souvent s'y installent aussi d'une façon permanente.

Au-dessus de celle-ci se distingue encore une petite zone, dont l'économie est caractérisée par la présence des forêts. Elles sont situées sur les pentes abruptes des montagnes et appartiennent à l'état, mais les éleveurs des villages voisins les utilisent comme pâturages. Autrefois, on y emmenait les porcs de toute la région à la glandée.

Communications et centres économiques. — La richesse et la structure variée de l'agriculture ont eu pour résultat une circulation fort active des produits, non seulement entre les zones particulières d'économie, mais aussi vers d'autres régions. Le Danube exerçait aussi une influence considérable sur l'exportation du bétail, des produits de l'élevage, du vin, des céréales et du bois. Par les ports du Danube s'effectuait tout le commerce d'exportation et d'importation, non seulement du bassin de Timok mais aussi d'une grande partie de la Serbie. Mais lorsque fut construite la ligne ferroviaire à travers les vallées de la Morava et du Timok, les communications prirent une autre direction, ce qui eut des répercussions sur l'économie de cette région.

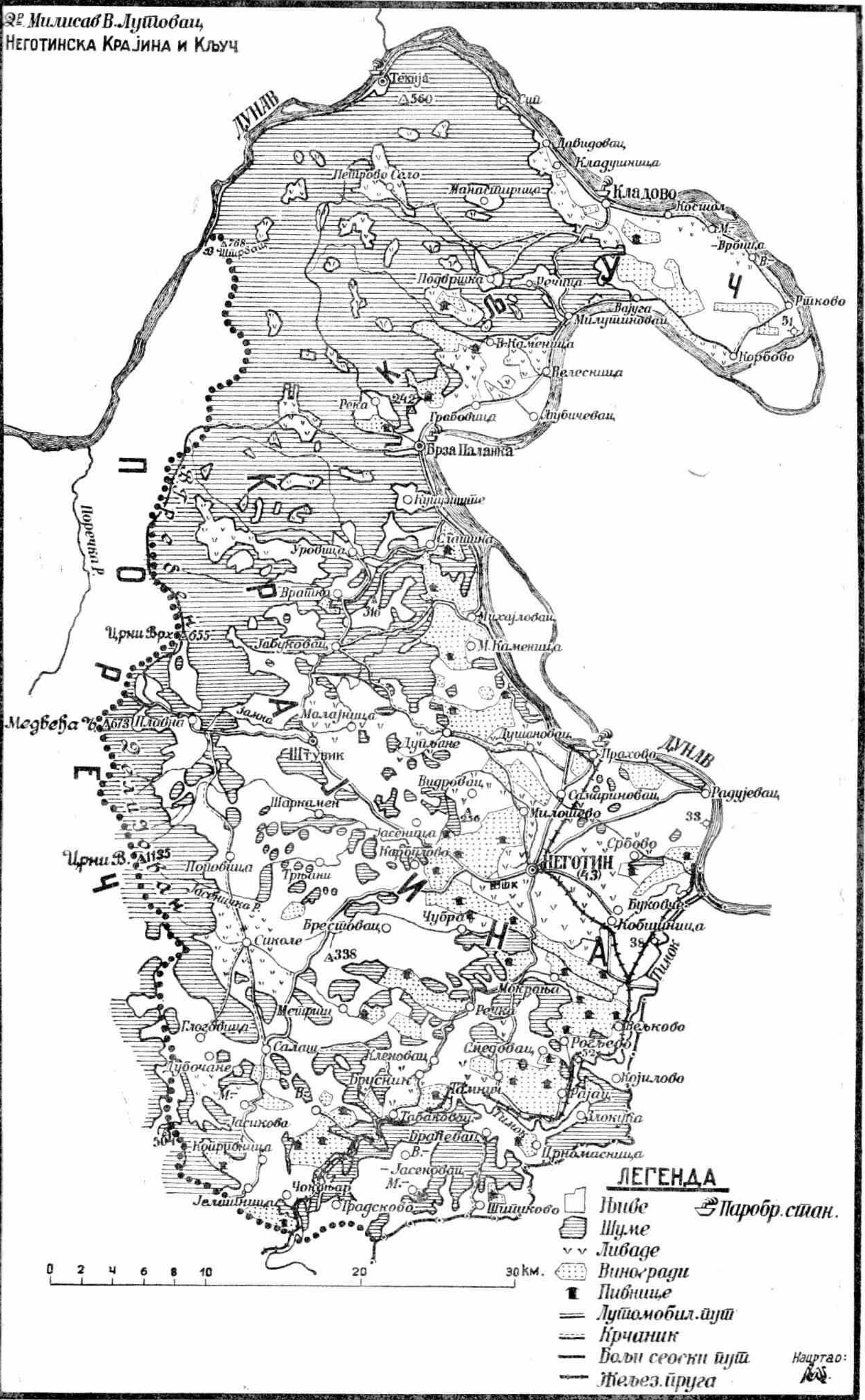
Les centres urbains se développaient en fonction de l'évolution de l'économie et des communications. Avant la libération du pays de sous la domination turque, qui eut lieu en 1833, il n'y avait pas de centres urbains au sens strict du mot. Kladovo ou Fetislam en turc, que les Turcs fondèrent au début du XVIe siècle, était une place forte plutôt qu'un marché. La ville de Negotin se constitue aussi vers la fin du XVIIe siècle, mais son véritable progrès ne commence qu'après 1833, lorsqu'elle devint centre administratif, culturel et artisanal de ses vastes environs. La direction changée des communications et de l'exportation eut pour résultat le dépérissement graduel de Tekija, Kusjak et Radujevac, anciens ports animés sur le Danube. Avec le développement des chemins de fer, du réseau de routes et de la navigation sur le Danube, la ville de Negotin a repris récemment son ancienne importance. A cette nouvelle évolution contribue aussi la diminution de l'importance des bourgades-villages aux environs de la ville ainsi que le développement du port de Prahovo à proximité de Negotin. Outre Negotin, la ville de Kladovo prospère aussi comme centre du Ključ — une partie de cette région.

Caractéristique générale et perspectives du développement. Comme il s'ensuit de ce qu'on vient d'exposer, les conditions naturelles sont très favorables au développement de l'agriculture. La région est caractérisée par une vaste étendue de terres cultivables sous les cultures diverses. Mais ces conditions n'ont pas été, jusque là, complètement mises à profit. L'autarchie y règne encore dans la production et la culture extensive est prédomi-

nante. Dans l'assolement se succèdent le blé et le maïs dont le rendement est relativement pauvre. Les étendues sous les plantes fourragères sont insignifiantes, ce qui produit des conséquences défavorables pour l'élevé du bétail. La culture de légumes est trop uniforme, car les pastèques et melons y prédominent. Un certain progrès se manifeste seulement dans la culture des plantes industrielles (telles que le coton, le tabac et l'hélianthe) qui sont d'un excellent rendement. La viticulture, branche économique la plus développée traverse une période de crise. Dans les vignobles 45 p. c. de toutes les vignes appartiennent aux sortes hybrides; les vins ne sont pas encore typifiés et de bonnes caves et l'organisation de l'exportation y font défaut. L'élevage est assez arriéré et il y règne une grande hétérogénéité de races. La pauvre qualité de la race bovine se manifeste par le nombre réduit de vaches. La condition des forêts est aussi défavorable quoiqu'elles occupent une vaste étendue. Les coupes irrationnelles les ont réduites en brousses. Mais malgré l'utilisation gaspilleuse du sol, le potentiel de production est considérable, ce qui résulte des excédents qui restent pour l'exportation. Bref, cette région est active au point de vue économique.

En ce qui concerne les perspectives de cette région, on peut prétendre, sans crainte d'être démenti par le développement futur, qu'elle a un grand avenir devant elle. On y est en train d'effectuer d'importants travaux d'amélioration: drainage et irrigation des grandes étendues, lesquelles, vu le caractère du sol et du climat, donneront deux récoltes par an. En outre, on est en train d'exécuter les travaux de rayonnage de diverses cultures et d'organiser l'application des mesures contemporaines scientifiques et d'organisation dans la production. Il faut y ajouter encore la construction d'une usine du superphosphate et l'édification de l'industrie des produits alimentaires, ce qui ne manquera pas d'accélérer le développement économique de cette riche région.

Др. Милосав В. Лушовац,
НЕГОТИНСКА КРАЈИНА И КЉУЧ

ЛЕГЕНДА

- Поље
- Шуме
- Ливаде
- Виногради
- Ливнице
- Линија мобил. ауто
- Железница
- Паробр. стан.

Нацртао:
[Signature]